

Л.А. АЛИЕВА
Г.Э. МУРТАЗАЕВА

ЭДЕБИЙ ОКЪУВ

4
СЫНЫФ

*Окъутув къырымтатар тилинде
алып барылгъан умумтасиль мектеплери
ичюн дерслик*

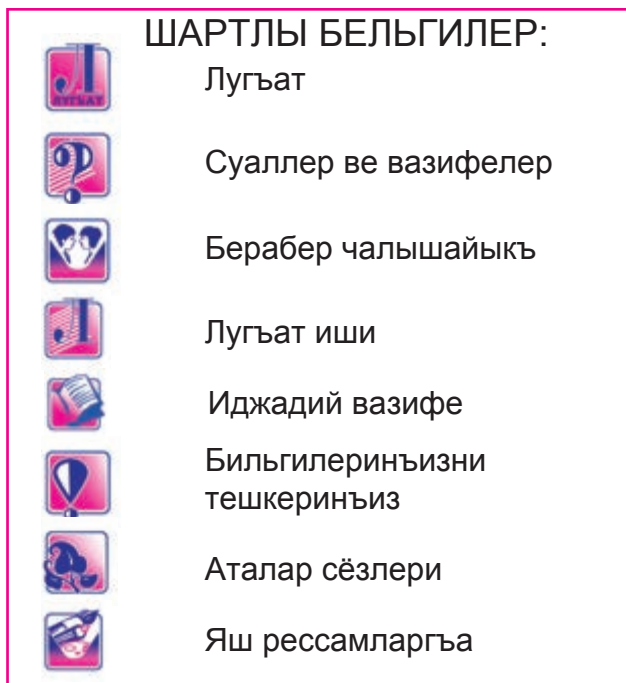
«Букрек» нешрият эви
2015

ББК 83.3 (4УКР–6КРМ)я72+632.3я72
А 50

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ від 29.09.2015 № 985
у редакції наказу МОН України від 16.12.2015 № 1304)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Рессам: З. Акімова

Алиева Л. А., Муртазаева Г. Э.
А50 Эдебий окъув: 4-юнджи сыныф, окъутув къырымтатар тилинде алып барылгъан умумтасиль мектеплери ичюн дерслик. – Черновцы : Букрек, 2015. – 176 с. : ресимли.
ISBN 978-966-399-715-5

ББК 83.3 (4УКР–6КРМ)я72+632.3я72

Алієва Л. А., Муртазаєва Г. Е.
А50 Літературне читання. Кримськотатарська мова : підручник для 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням кримськотатарською мовою / Л. А. Алієва, Г. Е. Муртазаєва. – Чернівці : Букрек, 2015. – 176 с. : іл.
ISBN 978-966-399-715-5

ББК 83.3 (4УКР–6КРМ)я72+632.3я72

ISBN 978-966-399-715-5

© Алієва Л. А., Муртазаєва Г. Е., 2015
© Видавничий дім «Букрек», 2015

МЕКТЕП ВЕ МИЛЛИЙ ТИЛЬ

Парлакъ фикир, терен акъыл къазанылыр мектепте.
Бундан марум къалгъан адам акъи олур, эльбетте!
Илим, унер, миллий тильни бунда огренир инсан,
Бир миллетке кереги де — ана тиль, ана лисан.

Не зевкълыдыр мектеп чагъы, ана тили эм тасиль,
Джеалет — бир сия леке, буны узеринъден силь.
Мектеп илим дерьясыдыр, сен де бунъа дал да чыкъ,
Намлы, шуретли олурсынъ, джаилликни ур да йыкъ!

Якъуп Шакир-Али

лисан — тиль

акъи — *мында*: бильгисиз

джеалет — джаиллик

мектеп чагъы — мектепте окъугъан вакъты

1. Шиирни ифадели окъунъыз.

2. Мектеп чагъынъыз насыл зевкълы кечкени акъкъында
икяе этинъиз.

КИТАП

Инсан китаплардан эр шейни тапар. Олар адамны эм кульдюрир, эм агълатыр. Книга саифелеринде биз кышнынъ энъ зээрли сувукъларында, омюрнинъ энъ адджы дакъкъаларында биле баарьнинъ энъ гузель левхаларыны коре билемиз... Языджылар инсанларнынъ юреклерине кирер, къан дамарларында долашыр, тюшонджелерини, дуйгъуларыны корер, эшитмеген шейлеримизни эшитир, бизге де бильдирирлер.

Китаплар кузгю кибидирлер. Оларда бутюн омрюмиз джанланыр. Юреклеримиздеки энъ чиркин, энъ пис дуйгъуларымызнынъ янындаки энъ гузель ве энъ темиз дуйгъуларымызны да коремиз.

Олар бирер ибрет майданыдыр. Виджданларымыз оларнынъ къатында майышыр, агълар, ишлеримиз догърулыр, юреклеримиз темизленир.

Абибулла Одабаш

Сизлер, муэллифнинъ книга акъкъында беян эткен фикирине къошуласынъызмы?

Ашагъыдаки джумлелерни девам этинъиз:

Китаплар адамны эм ..., ...

Китапта энъ зээрли ..., энъ адджы ... биле энъ гузель ... коремиз.

Языджылар юреклерге ..., къан дамарларында ..., дуйгъуларны ..., эшитмегенни ..., бизге ....

Китаплар ... кибидир, чюнки ...

Виджданларымыз оларнынъ къатында ..., ..., ...

ХАЛКЪ АГЪЫЗ ЯРАТЫДЖЫЛЫГЪЫ

2-нджи дерс

Къырымтатар халкъынынъ тили зенгин, дюльбер, мергин, ифадели, аэнклидир. Онынъ гузеллиги халкъымызнынъ асырлар девамында яраткъан эсерлеринде акс олунгъан.

Биз даа бешикте олгъанда, аналарымызнынъ мераметли, назик сесинен йырлагъан айненнисини эшите эдик. Лаф этмеге огретмек ичюн, бизге бала шиирлери, тезайтымларны эзберлете эдилер.

Йыл-йылдан къартана-къартбабаларымыз айткъан масалларны динълеп, тапмаджаларны тапып, осемиз. Чешит бала оюнларыны ойнагъанда, тезайтымлар, сайымлар эзберлеймиз.

Бешик йырлары (айненни), аталар сёзлери, тапмаджалар, сайымларны халкъ уйдура, ярата. Онынъ ичюн бу эсерлерге **халкъ агъыз яратыджылыгъы** дейлер. Халкъ яраткъан эсерлернинъ чокъусына эсасланып, шаир ве языджылар бедий эсерлер яза.

БЕШИК ЙЫРЛАРЫ

Бала, сабийлик чагында, ильк эшиткен йырларындан бири **айненни** ола. Мераметли, назик, охшайдыжы сеснен йырлагъан айненниде аналар озь арзу-истеклерини, дуйгъуларыны ифаделейлер.

* * *

Ай-я, ай-я, ай, балам,
Осип, бую сен, балам.
Меним кызым оседжек,
Гульбагъчада кезеджек.

* * *

Ай-я, ай-я, ай-я-сы,
Не заман тиер файдасы.
Яз тиймесе, кыш тиер,
Ашыкъмасын бабасы.

* * *

Огълунъ олса, бир бахттыр, айненни,
Къартайгъанда, таякътыр, айненни.
Пенджеренъе къапакътыр, айненни,
Къаранлыкъта чыракътыр, айненни.
Ай-я, ай-я, ай!
Юкъла, балам, сен.

1. Халкъымызнынъ тили — зенгин, дюльбер, ифадели олгъаныны насыл эсерлер исбатлай?
2. Насыл эсерлерни халкъ яратты?
3. Халкъ агъыз яратыджылыгына насыл эсерлер кире?
4. Бешик йырларыны насыл сеснен йырламакъ керек?
5. Аналар айненниде насыл дуйгъуларны ифаделей?
6. Айненнилерни ифадели окъуп, энъ бегенген союны эзберленъиз, бир макъам уйдуруп, йырламагъа огренинъиз.

БАЛА ШИИРЛЕРИ

Бала биринджи эджа, сёзлерни теляффюз этип башлагъанынен, онъа шиирчиклер эзберлетелер. Бу шиирчиклер, къыскъа олып, баланы лаф этмеге огрете. Бала шиирлеринде, эр бир сатырнынъ сонъунда кельген сёзлернинъ сонъки эджалары бири-бирине уйгъун келе. Меселя:

Ягъ, ягъ, ягъмурым,
Текне толсун хамырым.
Орталыкълар ешерсин,
Эр кес къызгъын ишлесин.

Бу шиирде биринджи ве экинджи сатырларда **ягъмурым** ве **хамырым** сёзлери бир-бирине уйгъун келе. Учюнджи ве дёртюнджи сатырларда исе **ешерсин** ве **ишлесин** сёзлери бири дигерине аэнкдеш, уйгъун олып келелер. Бала шиирлери енгиль окъула ве тез эзберлене.

* * *

— Къайда эдинъ, сансарчыкъ?
Биз сени чокъ къыдырдыкъ.

— Тавгъа бардым арабанен,
Фындыкъ джыйдым торбанен.
Ёлда арабам къырылды,
Фындыкъларым тёкюльди.

— Агълама сен, сансарчыкъ,
Арабанъны ясармыз,
Фындыкъларны топлармыз,
Чокъ-чокъ этип, ашармыз.

* * *

Оп, оп девелер
Къарасувдан келелер.
Аякълары — ялпакъ,
Башларында — къалпакъ.

* * *

Эчкичигим бар эди,
Балалайым дер эди.
Балаласа, беш олур,
Чобанларгъа эш олур.

1. Шиирлерни ифадели окъунъыз. Олар не акъкъындадыр?
2. Сансарчыкъ акъкъында шиирни роллерге болип окъунъыз.
3. Шиирнинъ биринджи джумлеси насыл сеснен окъула?
4. Бегенген шиирни эзберленъыз.

4-юнджи дерс

ТАПМАДЖАЛАР

Къадимий заманларда акъшам чыракъ ярыгъында отурып субетлешкен къоранта азалары бир-бирине тапмаджалар айтып эгленгенлер. Тапмаджалар инсаннынъ зеинини, зеккийлигини, азырджеваплыкъ къабилиетини юксельте, арттыра.

Тапмаджаларда айванларнынъ, осюмликлернинъ, предметлернинъ, чешит табият адиселернинъ аляметлери тариф этиле. Бу аляметлерге коре оларнынъ джевапларыны тапмакъ мумкюн.

Къакъылдайым азбарда,
Тобанларнынъ янында.
Сизге, балалар, йымырта
Береджегим ярын да.
(Т..в..къ)

Къаранлыкъ аран төрünde
Къаздай олып отура.
Тарамагъа сачы ёкъ,
Таздай олып отура.
(М..с..р)

Инеси чокъ, тикиши ёкъ,
Ярысы — ине, ярысы — тюк.
(К..рп..)

Йип киби созулыр,
Басым киби джыйылыр,
Бакъсанъ — эви корюнмез,
Шу дакъкъасы джоюлыр.
(Й..л..н)

Иш буюрма, мен — «бейим»
Тап кетир бер, мен ейим.
(М..ш..къ)

Урбам меним — тегенек,
Бу тегенек — не керек?
Юварланып яткъанда,
«Тийме манъа, сен!», — демек.
(К..рп..)

Меним омрюм пек аздыр,
Къуванчым тек бир яздыр.

Тюшме, бала, пешиме,
Мен кетейим ишиме.

(К..б..л..к)

Юва япам сачакъта
Язынъ куню сыджакъта.
Эр кунъ тюркю айтам мен,
Кузьде сизден кетем мен.

(Къ..р..лгъ..ч)

Атеш башында отургъан,
Эки козюни шарт юмгъан.

(М..ш..къ)

Саллана, саркъа, ерге тюшмеге къоркъа.

(Ор..мч..к)

Къызыл эвде юз агъа-къардаш яшай,
Эписи бир-бирине ошай.

(Н..р)

1. Тапмаджаларны окъуп, джевапларыны тапмагъа тырышыңыз.

2. Джевапларны тапмакъ ичюн, тюшюнип бакъынъыз: мында тарифленген аляметлер кимге айт ола билир?

3. Бир къач тапмаджаны эзберленъиз ве эвде къоранта азаларына тапмакъны авале этинъиз.

Къызыл, къуванч сёзлерине манаджа якъын сёзлер тапынъыз. **Аз, отура, сыджакъ** — сёзлерине акс маналы сёзлер тапынъыз.

ТЕЗАЙТЫМЛАР

Балаларны тез ве догъру лакъырды этмеге огретмек ичюн, халкъымыз тезайтымлар уйдургъан. «Ким тездже ве догъру айтыр» деген ярышлар да кечирген. Сиз де бойле ярышны озъ сыныфдашларыңыз арасында тешкиль эте билесиз. Тезайтымны эзберлемек ичюн, оны бир-эки кере давушсыз, сёзлерни догъру, ачыкъ-айдын теляффюз этип, окъумакъ керек. Сонъ исе, давуш чыкъарып, тезликни арды-сыра юксельтип, эзберлемек лязим. Эзберлеген сонъ исе, тез ве догъру айтмагъа арекет этмели.

Тез айтып оласынъызмы?

Чакъырджы Али Велини чагъырдымы,
Вели чакъырджы Алини чагъырдымы?

Акъ чайникке акъ къапакъ,
Кок чайникке кок къапакъ.

Аджы-татлы ашларны чокъ ашамалымы, ёкъса,
Аджы-татлы ашларны чокъ ашамамалымы?

Къартбаба, къалпагъындаки къарны
Къакъа-къакъа къалын къардан,
Къабарып, къапалып къалгъан
Къобанынъ къаршысында къадалып
Къалгъан Къадырнынъ къолуны
Къолунен къысты.

Турупны дут тутып турамы,
Дутны туруп тутып турамы?

АТАЛАР СЁЗЛЕРИ

Буюклернинъ лакъырдысыны, субетини динълесенъиз, пек чокъ айтылгъан икметли ибарелерни эшитмек мумкюн. Меселя, къартаналарымыз торунларыны мектепке озгъаргъанда, окъув, бильгининъ эмиети акъкъында насиатлы сёзлер айта:

Илим акъыл чокърагъыдыр.

Окъумакъ-язмакъ — иненен къую къазмакъ.

Китап — бильги анахтары.

Бир ишни пек ашыкъып беджерсек, бизге:

«Яваш юрген къыр ашар», — дейлер.

Буюк агъанъызгъа ана-бабанъыз:

«Баба унерини ташлама», — деп,
зенаат сайламагъа ярдым эте.

Янъы достунъыз пейда олса:

«Озюне бакъма, сёзюне бакъ.

Бетке дегиль, юрекке бакъып, дост ара», —
дейлер.

Бойле икметли ибаре ве сёзлерге **аталар сёзю** дейлер.
Аталар сёзю — насиат бериджи, къыскъа, отъкюр ве терен маналы ибаредир.

Аталар сёзлери бизге тиль, илим, эмекнинъ эмиети акъкъында, ана-баба, догъмушлар арасындаки мунасебетлер, Ватан, достлукъ, яхшылыкъ, догърулыкънынъ къыйметини бильдирелер.

Къайда бирлик, анда тирилик.

Адамны севдирген табиятнен эмектир.

Адам иш башында белли олур.

Инсаннынъ сёзюне дегиль, ишине бакъ.
Ана киби яр олмаз, Ватан киби ер олмаз.
Ана-бабанъа сёз къайтарма.
Ана-бабагъа урьмет этсенъ,
Озюнь урьмет корерсинъ.
Башлагъан ишинъни ташлама.
Бирлик эвде берекет бар.
Ватан — экинджи ананъ.
Йигит олгъан — ялан айтмаз.
Досттан зарар тиймез.
Достсуз адам — къанатсыз къуш.
Достуна урьмет эткен — озюне сайгъы къазаныр.
Джебинъде паранъ олмасын, достунъ олсун.
Иш севмезни эль севмез.
Ерни кунеш яраштырыр, инсанны — иш.
Тирнеклик бахт кетирир, тенбеллик ачтан ольдюрир.

1. Аталар сёзлерини окъуп, олар неге багъышлангъаныны айтынъыз.
2. Ватан, достлукъ, эмек акъкъында бир къач аталар сёзлерини дефтеринъизге язып, эзберленъиз.

7-нджи дерс

МАСАЛЛАР

Масал — уйдурылгъан мундериджели икяе. Масалларда иштирак эткен шахыслар: айванлар, къушлар, эшьялар, осюмликлер — инсан къыяфетинде иджра этелер.

Экинджи ве учюнджи сыныфларда окъугъан масалларны хатырланъыз. Бу масалларнынъ баш къараманлары — кимлер? Энь бегенген масалнынъ мундериджесини хатырлап, икяе этинъиз.

ЯЛАНДЖЫ

Заман-заман экенде, пек узакъ бир улькеде бир яланджы яшагъан. Куньлерден бир кунь, яланджы, кой ичинден кечип кетейткъанда, бир топ баланынъ ашыкъ ойнагъаныны коре. Балалар зий-чув ойнайлар. «Къарам этесинъ»¹ деп, давалашалар. Атта ашыкъкъа талашып, тепелешелер. Балаларгъа бакъып тургъан яланджы: «Бир оюн этейим буларгъа», — дей де, къолларыны бири-бирине окъалай.

— Эй, балалар! Ашыкъ оюны къачмаз, амма, атав² битер, — дей о.

— Насыл атав?

— Анавы койни коресизми?

— Коремиз, — дейлер.

— Ана шу койнинъ айтувлы бир адамы ольген. Къазан-къазан эльва пиширип, май къокъутып, локъум пиширгенлер. Бутюн халкъкъа атав даркъаталар. Чапынъыз анда, битмезден эвель. Мен энди ашап тойдым, — о, дудакъларыны ялап, сюрте. — Не, балалар, инанмайсызми? Инанмасанъыз, мына соранъыз папучымдан, — дей.

«Яланджынынъ шааты янында», — дегенлери догъру экен, балалар инаналар.

— Айдынъыз, кеттик! — деп, балалар чивильдешип,

---

¹ къарам этесинъ — айнеджилик этесинъ

² атав — бир де бир вакъиагъа адап пиширильген аш

бири-бирини озып, ер тозуны булут киби котерип, къомшу койге чапалар. Балаларнынъ мерамы — атав ашап тоймакъ, чюнки фукъаренинъ эвинде эр кунъ ягълы аш олмагъан.

Яланджы исе, балаларнынъ чапкъанына тааджипленип, бакъып тура да: «Булар не о къадар чапа экенлер? О койде атав берильгени бельки догърудыр? Я мен озюм де бугунъ агъызыма бир локъма биле къойгъаным ёкъ, ачым да! Атав битмезден эвель, мен де етишейим», — деп, папучларыны чыкъарып къолуна ала да, табана къувет берип, балаларнынъ артындан озю де чапа.

1. Масалнынъ мундериджесини анъладынъызмы?
2. Насыл бала оюнларыны билесинъыз?
3. Масалда расткельген аталар сёзюни бельгиленъыз.

Бир оюн этейим буларгъа; табана къувет берип — ибарелерининъ манасыны насыл анълайсынъыз?

*Яланджынынъ эви янгъан, кимсе инанмагъан.
Яланнен копюр къургъан кери къайтмаз.
Яланджылыкънен хырсызлыкъ агъа-къардаштыр.
Акъ севгенни халкъ север.*

Аталар сёзлерини дефтерге язып, эзберленъыз.

МУСТАФА

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, ялы боюнда яшагъан фукъаре бир къартанай бар экен. Онынъ Мустафа адлы торунындан гъайры дюньяда кимсеси ёкъ экен. Мустафа бутюн кунь ыргъатлыкъ япа, базар куньлери исе къартанасынынъ бир афта ичинде орьген чорапларыны, базаргъа кетирип, сата экен.

Куньлернинъ биринде о, базардан къайтаяткъанда, ёлда бир баланы расткетире. Бала ничар бир копекнинъ бойнундаки йипини чеккелеп, оны чекиштире экен. Мустафа копекни пек аджый ве баладан оны сатын ала. Бираз кеткен сонъ о, бичаре бир мышыкъны балалар ташнен ургъаныны корип къала ве олардан мышыкъны сатын ала. Эвлерине якъын къалгъанда, кене бир къач балагъа расткеле. Олар уфачыкъ къутунынъ къапагъыны ачалар да, зий-чув къопарып, оны кене орьтелер. Мустафа, балаларнен меракъланып, оларгъа якъын келе. Бакъса, къутунынъ устю ачылгъанда, анда къапалгъан йылан баласы башчыгъыны котерип, чыкъайым дегенде, балалар деръал онынъ къапагъыны къапаталар. Мустафа йыланни пек аджый ве сонъки парасына оны да сатын ала. Бойледже, Мустафа, паранынъ эписини масраф этип, эвине келе. Торуну алып кельген копек, мышыкъ ве йыланни корьген къартанай:

— Алла-Алла, балам, сенинъ япкъанынъ недир? Кендимиз зар-зорнен кунь кечиремиз, бунынъ устуне бу айванларны да алып кельдинъ! — дей онъа.

— Къартана, буларнынъ бизге ич бир тюрлю агъырлыгъы тюшмез, — дей Мустафа ве айванларгъа бирер парча отъмек бере.

Арадан баягы вакыт кече. Копекнен мышыкъ, семирип, кемалаткъа етелер. Йылан да эппейи осе. Олар Мустафанен достлашалар. Мустафа эвге кельгенде, эписи оны къаршылап алалар. Къартанай да оларгъа пек алыша.

Мустафа бир кунь эвге кельсе, достларынынъ арасында йылан корюнмей. О, йыланны къартанасындан сорай. Къартий де онынъ не ерде экенини бильмей. Мустафа, йыланны арап, ёлгъа чыкъа. Бакъса, йылан къайдадыр ёл алгъан. Мустафа ондан не ерге кететкъаныны сорай.

— Эвимизге кетем, — дей йылан. — Чокъ сагъ ол, Мустафа, сенден хатирим пек хош! Лякин меним анам-бабам бар. Оларны сагъындым! Истесенъ, юрь бизге, сени ана-бабамнен таныш этерим.

Мустафа йыланнынъ теклифине разы ола, ве берабер кетелер. Эвлерине якъын къалгъанда, йылан Мустафгъа шойле дей:

— Шимди бизге барсакъ, бабам санъа: «Не истегинъ бар, айт», — дер. Сен онынъ берген шейини алма. Тек онынъ элиндеки алтын юзюкни исте. О юзюкни бир кере ялап, не истесенъ, истегинъ деръал ерине келир.

Йыланнынъ ана-бабасы пек къуваналар. Лякин, Мустафа энди къайтмагъа тедарикленгенде, йыланнынъ бабасы онъа:

— Не истегинъ бар, айт! — дей.

Мустафанынъ: «Манъа ич бир шей керекмей», — дегенине бакъмадан, олар оны бош эльнен къайтармайджакъларыны айталар. Бундан сонъ Мустафа йыланнынъ бабасына: «Пармагъынъыздаки алтын юзюкни берсенъиз, алырым», — дей. Йыланнынъ бабасы юзюкни бермеге пек языкъсынса да, лячаре, бермеге меджбур ола. Чюнки Мустафа онынъ бирден-бир баласыны олюмден къуртарды. Мустафа, юзюкни алып, эвлерине къайта. Чорап орип отургъан къартанасына:

«Къартана, мен падишанынъ кызына эвленмеге истей-им. Барып падишагъа шу истегимни бильдиринъиз», — дей. Къартанасынынъ итираз бильдиргенине бакъмадан, Мустафа ялвара-ялвара оны сарайгъа ёллай. Къартанай къоркъа-пыса падишагъа барып, онъа озъ макъсадыны айта. Падиша, факъыр бир къартанайнынъ сёзлерини эшитип, ачувлана. Лякин, озюни адалетли косътермек ичюн, онъа шойле дей: «Яхшы, кызымны сенинъ торунынъа берейим. Амма шойле бир шартнен: торунынъ Къара денъизнинъ ортасында алтындан сарай къурмакъ керек. Алтын сарайнен меним сарайымны кумюштен япылгъан копюр багъласын. Къыркъ кунъ ичинде бу сёйлегенлерим япылмаса, торунынънен экинъизнинъ башларынынъ кесиледжек!»

Къартанай, агълай-агълай эвине келип, торунына падишанынъ эмрини айта. Торуну кулюмсиреп: «Къартанам, сиз бунъа къасеветленменъиз, — дей. — Мен къыркъ кунъ ичинде падишанынъ эмрини ерине кетирмеге тырышырым».

Къартанай исе: «Балама бир шей олды», — деп, феръяд-фигъан къопара. Мустафа зар-зорнен оны тынчландыра. Арадан бир кунъ, он кунъ, бир ай кече. Отуз докъузынджы кунъ де кирип келе. Къартанай: «Торуным яп-яш оледжек», — деп, бутюн гедже агълай, сонъ сабагъа якъын юкълап къала. Падиша къыркъынджы куннинъ сабасына ярыкъ шавленинъ тесиринден уяна. Тёшегинден къалкъып, пенджеренинъ янына бара. Пенджере денъизге тараф бакъкъаны ичюн, падиша денъизнинъ ортасында козь къамаштыргъан сарайны коре. Алтын сарайны падишанынъ сарайынен кумюштен япылгъан дюльбер бир копюр багълай. Падиша бойле шейни ич бир ерде коръмеген, атта масалларда биле эшитмеген экен. Бундан сонъ о, Мустафагъа озъ кызыны бермеге разы ола. Той къыркъ кунъ, къыркъ гедже девам

эте. Тойдан сонъ Мустафа, къартанай, падишанынъ кызы, мышыкъ, копек — эписи алтын сарайда узакъ бир омюр кечирелер.

1. Масалны дикъкъатнен, окъунъыз.
2. Мустафа эвге насыл айванларны алып кельди?
3. Йыланнынъ бабасындан Мустафа не сорай?
4. Эвленмек ичюн, Мустафа падишанынъ насыл шартыны беджермек керек эди?
5. Масалнынъ эсас фикрини бельгиленъиз. Мераметли инсанлар озъ мурадына етелерми? Масалнынъ мундери-джесини икяе этинъиз.

9-ынды дерс

ЧИНГЕНЕ ВЕ БУЛУТ

(дженюп чингенелерининъ масалы)

Къарт бир чингене джарты могодегине къара айгырыны екип, алем бою кезер эди. Кезе ве, ёл бою озъ тюркюлерини динълеп, къушлар учувыны, махлюкълар чапувыны козетип, ошлана эди. Инсанлар исе, ишини токътатып, чингенени, онынъ могодегини козете эдилер. Не хош тюркюлер йырлай эди бу къарт чингене...

Озенлер боюнда
Чечеклер ачарса,
Такъарым оларны
Айгырым ялына.

Къысметим ель киби
Ёлумдан къачарса,
Ким янар, ким янар
Меним бу алыма?

Чингененинъ кеманеси исе, зиль тутаракъ, де агълай,
де куле эди...

Бу тюркюни узакъта, кокте ялдагъан къара булут
эшитип къалды. О, озъ вуджудыны могедекке якъынджа
сюрьди ве, тюркюге мефтюн олып, могедек пешинден
яваш-яваш ялдап барды...

Азмы, чокъмы ёл юрьген сонъ, къарт чингене ешилъ
аланлыкъта токътады ве, чадыр къойып, озюне аш
азырлап башлады. Аш азырлар экен, атеш башына оту-
рып, гъамлы сес иле эфкъярлы бир тюркю йырлады:

Корьмедим мен бахт
Шу омюр ёлунда.
Эп къачты бахт къушу
Сабырсыз къолумдан...

Булут, бу гъамлы тюркюни динълер экен, агълап
йиберди: аланлыкъкъа агъыр-агъыр ягъмур тамчылары
тюше башлады...

Ёлларнынъ боз тозу
Къаплады урбамны.
Не ерде тапарым
Догъдыгъым къобаны?

Булут даа зияде агълады: онынъ козьяшлары, ташкъын
озенлер киби, акъты. Чингененинъ атеши сёнди, къарт
чадыр ичине сакъланды. Чадырнынъ ичи исе — къуп-
къуру, джыллы. Бунъа къувангъан къарт чингене шень,
мердане тюркю йырлап башлады:

Ягъмур ягъса, бир шей дегиль,
Ёлнынъ тозун ёкъ этер.
Табиатнынъ гузеллигин,
Саф гуллерни чокъ этер!
Эй!

Бу шень тюркюни эшитип, ягъмур бирден токътады,
булутнынъ къара череси четинде исе кулюмсиреп кунеш
пейда олды. О, озъ сыджакъ нурларыны аланлыкъкъа,
могедекке, чадыргъа догърултты. Бутюн этраф
ярыкълашты...

Иште, ойле. Ким де-ким гъамлы дакъкъасында биле
шень тюркюлер йырласа, гъам-кедерге бойсунмаса,
кунеш онъа озюнинъ сыджакъ, назлы тебессюмини
эльбет де багъышлар!

Йырла, йырла, кеманечик!
Не гузельдир яшамакъ!
Не гузельдир эр сабаны
Тюркю иле башламакъ!

могедек — ат араба
джарты — эски, йыртылган
гъамлы — къасеветли
джыллы — сыджакъ

1. Масалнынъ мундериджесини икяе этинъиз.
2. Масалнынъ сонъунда айтылган сёзлернинъ манасыны анълатынъыз.
3. **Чингене** — бу ад, лагъап, сойады, я да, миллетми?
4. Ашагъыдаки метинге эсасланып, масалнынъ мундериджеси боюнджа суаллер тизинъиз.

Метинге къоюлган суаллер

Окъугъанда, окъуйыджы языджынен лакъырды эткен киби, субетлешкен киби ола. Бириси икяе эте, экинджиси исе, яхшы анъламакъ ичюн, суаллер бере, разы ола я да итираз эте. Муэллифнен берабер наразылыкъ бильдире, къувана, къайгъыра, шенълене я да мугъая, къасеветлене. Окъугъан вакъытта тюрлю суаллер пейда ола. Месея: эсерде тасwirленген вакъиа не вакъыт олып кече, эсас къараман кимдир, о, не япты (не япа, не япаджакъ), сонъунда не олды, вакъиа ненен битти?

Окъугъан вакъытта анълашылмаган сёзлер я да ибарелернинъ манасы акъкъында озъ-озюньден сорамакъ керек. Суаллеринъиз **Не вакъыт? Не ичюн?** киби сёзлернен башланып, тасwirленген арекет, вакъианынъ манасы, эсас фикринен багълы олмалы.

Сонъ тюшюнип бакъмакъ керек: я сенинъ омрюнде бунъа ошаган аллар олмадымы? Не ичюн бу меселе сени эеджанландыра ве муим корюне?

МЕН ДЕ БУНЫ ТЮШЮНЕ ЭДИМ (лятифе)

Яйла этегинде озенбашлы бир байнынъ бостанында къавун-къарпызларнынъ тамам пишкен вакъты экен. Бай, юксек терек устюнде чалаш къурып, анда ята, озь байлыгыны къаравуллай экен.

Озенбашлы Ахмет ахай саран байгъа акъыл къоймакъ истей. Яры геджеде бостангъа дала, чувалына къавун-къарпыз толдурып башлай. Лякин не къадар мукъайтлыкънен арекет этсе де, теректе юкълагъан бай уяна. О, деръал ашагъы тюшип, фенерини якъа. Бакъса не коръсин, бир адам ерде ята ве къарпыз орькенини титкилей. Янында исе толдурылгъан буюк бир чувал тура. Бай Ахмет ахайнынъ якъасына япыша:

— Сен не ичюн меним бостаныма далдынъ?

— Бильмейим. Мен яйлада эдим. Дешетли бир боран кьопты. Шу боран, мени айдаштырып, догъру сенинъ бостанынъа учурып кетирди.

— Айтайыкъ, керчектен къуветли боран олды, сен керчектен де яйлада эдинъ, о, сени керчектен де котерип алып, меним бостаныма учурып кетирди. Лякин не ичюн ерде ятасынъ, меним къавун-къарпызларым исе, сенинъ чувалынъа насыл этип толуштылар?

Ахмет ахай:

— Мен де шимди буны тюшюнип ята эдим. Коресинъми, тюшюнджелеримнинъ агъырлыгъы мени тап ерге серильттилер, — дей.

титкилей — узеджек олып, орьселей
акъыл къоймакъ — бир шейни анълатмакъ,
акъыллатмакъ

1. Лятифени къысымларгъа болюнъиз.
2. Метиннинъ эсас фикир бильдирген къысмына серлева къоюнъыз.
3. Сиз насыл тюшюнесинъиз, Ахмет ахай байгъа акъыл къойдымы?
4. Байларнынъ къызгъанчлыгъы акъкъында окъугъан, бильген эсерлернинъ серлеваларыны хатырланъыз.

ЧИРКИЙ ВЕ АРСЛАН

Чиркий учып кельди ве арслангъа шойле деди: «Сени — пек къуветли деп айталар. Сен тишлеринънен кемире, панджаларынънен тырнай экенсинъ. Бунынъ керчек олгъаныны анъламакъ ичюн, сенинънен курешмек истейим. Къоркъмасанъ, чыкъ къаршыма!»

Арслан, тишлерини сыкъып ве чырайыны сытып, озъ

къараманлыгыны чиркийге бильдирмек истеди. Чиркий, вызылдап, арсланның чыплакъ бетини, бурнуны тишлемеге башлады. Арслан, ачувланып, озъ бетини панджаламагъа ве тырнамагъа башлады, бетининъ териси сыдырылып, къангъа боянды. Арсланның такъаты битип, ерге йыкъылды.

1. Масалда къач шахыс иштирак эте?
2. Масалдаки «куреште» ким енъди?
3. Бу масалда не акъкъында фикир юрсетиле?
4. Куреште даима тек кучъю енъеми?
5. Омюрде бойле аллар ола билеми?

1. Халкъ агъыз яратыджылыгы насыл эсерлерден ибарет?
2. Халкъ агъыз яратыджылыгы эсерлерининъ муэллифлери беллими?
3. Инсан сабийлик чагында насыл эсерни ильк сефер эшите?
4. Бала шиирлеринден къайсы бирини эзберден билесинъиз?
5. Тезайтымлар тапмаджалардан насыл фаркълана?
6. Халкъ яраткъан эсерлерде насыл мусбет ве менфий чизгилер акс олуна.
7. Эзберден бильген, бир къач аталар сёзю ве тезайтым айтынъыз.
8. «Ямангъа баш олгъандже, яхшыгъа ёлдаш ол», — деген аталар сёзюнинъ манасыны насыл анълайсынъыз?
9. Не ичюн халкъ агъыз яратыджылыгынынъ эсерлерини бильмек керекмиз?
10. Насыл эсерге масал деймиз?
11. Берильген сатырлар къайсы масалдан алынган?
Ёлларнынъ боз тозу
Къаплады урбамны.
12. Энъ бегенген масалынъызнынъ мундериждесини икяе этинъиз. Бу масал бизни неге огрете?

КЪЫРЫМТАТАР ЯЗЫДЖЫЛАРЫНЫНЪ БАЛАЛАРГЪА БАХШЫШЛАРЫ

Ашыкъ Умер

Умер Ипчи

Абибулла Одабаш

Асан Чергеев

Джемиль Кендже

Юсуф Болат

Эшреф Шемь-заде

СЫРЛЫ ЯЗ ВЕ АЛТЫН КУЗЬ

11-инджи дерс

ЯЗ

Нур **тёкмесем**, /къар **иримез**,/
Бол сувларнен ерлер **тоймаз**.//
Чечек **ачмаз**, /мейва **пишмез**,/
Атта **бузлар къыбырдамаз**.//

Мен олмасам, олмаз бир иш,
Аят менсиз нефес алмаз.
Къандырмаса мени кунеш,
Мевсимлер де текмилъ олмаз.

Зейтулла Албатлы

КУЗЬ

— Толып ташкъан мейваларнен
Халкъ огюнде ачыкъ юзюм,
Алтын ренкли айваларнен
Къышкъа кирген алтын кузюм.
Мен осьтюрген алмаларым,
Шербет топлап, гулленмекте.
Чечек ачкъан тарлаларым,
Нимет олып, пишип ете.

Зейтулла Албатлы

1. «Яз» шииринде язнынъ насыл аляметлери тарифлене?

2. Яз мевсими къач айдан ибарет? Айларнынъ адларыны айтынъыз.

3. Кузь мевсимининъ левхасыны япмакъ ичюн, эсас оларакъ, бояларнынъ къайсы тюслери келишир?

Алтын ренкли, алтын кузь ибарелери нени ифаделейлер?

Шиир акъкъында

Шиир — уфакъ бедий эсер. Бу эсерде джумлелернинъ сонъки сёзлери бири-бирине аэнкдеш ола, къафиелеше Меселя: «Яз» шиирининъ биринджи дёртлюгинде сонъки сёзлер бойле къафиелеше: **иримез — пишмез, тоймаз — кыбырмаз.**

Шиирлерде тюрю дуйгъулар, фикирлер беян этиле я да табиат левхалары тарифлене.

Базы шиирлер инсан я да халкънынъ омрюнде олып кечкен адисе, вакъиаларгъа багъышлана.

Сиз яз ве кузь акъкъында шиирлер окъудынъыз.

1. Зейтулла Албатлынынъ шиирлеринде насыл сёзлер къафиелешип кельген?

2. Бу шиирлерде мевсимлер насыл тасвирлене?

3. Шиирни ифадели окъумагъа азырланынъыз: шиирнинъ мундериджесини акс эткен сёзлерни сечип, юксек сеснен теляффуз этинъиз; («Яз» шииринде бу сёзлер къайд этильген) токътав ишаретлеринден эвель ве джумленинъ сонъунда токътавлар (пауза) япмагъа унутманъыз. Шиирде токътавлар бойле бельгилернен косътериле:

I — кыска токътав,

II — девамлы токътав.

КУНЕШЧИК

«Чюв-чюв!» — эте чипчечик,
— Бакъынъ, — дей, — мен — кунешчик!
Чокъучым, къанатларым,
Шавле киби, сап-сары.

Мен севем йырламагъа,
Кунешнен ойнамагъа,
Саба чыкъсам кезмеге,
Селям берем эр кеске.

Кунеш мени сыйпалай,
Нурларынен пиязлай.
Анам исе къувана:
«Кунешчигим!» — дей манъа.

Юнус Къандым

1. Шиирни ифадели окъунъыз. Къыскъа ве девамлы токътавларгъа риает этинъыз.
2. Кунешчик — ким экен?
3. Шиирни эзберленъыз.

Маналары бир олгъан сёзлерни тапып, дефтерлеринъызге язынъыз.

Шавле — нур, юрек — ..., ренк — ..., балабан — ..., акъ — ..., темиз — ....

Метин. Икяе метини

Метинде бир де бир вакъиа я да эшъя акъкъында икяе этиле, тарифлене я да фикир юрютиле. Ифаделеген манасына коре метинлер **икяе, тариф, фикир юрютов** чешитлерине болюне. Икяе метинине **не олды?** суалини къоймакъ мумкюн. Тариф метининде **насыл?**, фикир юрютов метининде исе **не ичюн?** суаллерине джевап бериле.

Икяе метининде бир я да бир къач вакъиа акъкъында икяе этиле. Бойле метин учъ къысымдан ибарет ола:

- 1) вакъианынъ башы;
- 2) онынъ инкишафы;
- 3) вакъианынъ сонъу.

СЕЛЬБИ ВЕ ШЕФТАЛИ ТЕРЕГИ

Кенъ багъчанынъ бир четинде Сельби терегинен Шефтали ян-янаша осе экен. Махсулы чокъ олгъанындан, Шефталининъ пытакълары ерге асылып къалгъан. Сельби исе белини эгмеген, тим-тик турып, магърур-магърур осьмекте экен.

Бир кунъ Сельби, Шефталини мыскъыллап, шойле деген:

— Эй, Шефтали дост, бир вакъытлар ерден берабер осип чыкъкъан эдик, шимди исе пытакъларынъ эгилип къалгъан, япракъларынъ солгъан, чиркинлешкенсинъ. Манъа бакъчы, насыл дюльберим, мен насыл тез осем.

Бу сёзлерни эшиткен Шефтали шойле джевапта булунган:

— Эгилип, чиркинлешип кьалгъаным — меним кьусурым дегиль. Эгильсем, махсулым адамларны тойдура, оларны севиндире. Санъа ошاپ, файдасыз оськендже, чиркинлешип оськеним, лякин файда кетиргеним яхшы.

Юсуф Болат

махсул — берекет

магърур — гьурурлы, киббар

1. Метинни ифадели окъунъыз.
2. Не себептен шефталининъ пытакълары ерге асылып къалгъан?
3. Не ичюн сельби шефталини мыскъыллай?
4. Сельби шефталиге насыл суаль бере?
5. Шефтали насыл джевап бере?
6. Фикринъиздже, олардан ким акълы?

Мундериджесине эсасланып, метиннинъ чешитини бельгиленъиз (икяе, тариф, фикир юрютюв).

13-юнджи дерс

КЪАРТЛАР

(къыскъартылып берильген)

I

Иште, бостан. Орькенлер, ягъмурдан ем-ешиль олып, тазергенлер. Япракълар ве къарпызлар устюнде буллюр тамчылар парылдай. Къайдадыр къушлар чивильдешелер.

Бостанджы Сеттар къарт омузына авджы тюфегини аскъан. Машина давушыны эшитип, башыны котерди. Мен, онъа якъынлашып, машинаны токътаттым ве, кабинанынъ къапусыны ачып, сеслендим:

— Сеттар агъа, санъа селям кетирдим, — деп, элимдеки къарпызны косътердим.

Къарт яваш адымларнен машинагъа якъынлашты. О, томалакъ, тири ве чал сакъаллы бир къарттыр. Онынъ козьлери мыскъылджы ве айнеджилер. Устюне чонтукъ

тон кийген, белини кырмазы кышакънен багълагъан. Оны Сеитджемилъ къартнен тенъештиргенде, Сеттар къарт — алчакъча бойлу.

О, элимдеки кърпызгъа ве манъа маналы-маналы бакъып:

— Хош кельдинъ! — деди.

— Сагъ олунъыз, Сеттар агъа. Мына, сизге селям кетирдим, — деп, онъа кърпызны узаттым.

— Я бу да насыл селямдыр?

— Сеитджемилъ акъай ёллады.

Къарт элимдеки кърпызны алды. Оны авучы ичинде саллап бакъты.

— Сеитджемилъ акъай: «Сеттар акъайгъа айт, былтыр кой махсуллары сергисинде олгъан лакъырдымызны унутмагъанмы?» — деди.

Къарт козьлерини кыысты. Онынъ бироз джиддийлешкен бети яваштан язылды, уфакъ козьчиклери кулюмсиредилер.

— Унутмагъанмы, деп, со-раймы? — къарт тюфегининъ къайышындан узанып тутты ве оны кюлайлыкънен омузына асты. — Айды, чалашкъа кирип, бирер сигар якъайыкъ. Менде темиз къаве де бар, пиширим.

Мен онъа кечиккенимни, ягъмурдан себеп, Сеитджемилъ къартта геджелегенимни айттым.

— Озюнь билирсинъ, — деди о.

Мен машинамы кочюрмеге азырландым.

— Сагълыкънен къалынъыз, Сеттар агъа!

— Умер, сен о якъкъа даа бараджакъсынъмы?

О, башынен элеватор тарафыны косьтерди.

— Эльбет, бараджагым.

Къарт, элиндеки къарпызгъа бакъып, тюшюнджеге далды. Сонъ, айнеджи козьлерини манъа тикип, кулюмсиреп:

— Эринме де, къайткъанда, бираз токътa, яхшымы? — деди.

— Яхшы, Сеттар агъа.

чонтукъ тон — къыскъа тон
тюшюнджеге далды — тюшюнип къалды

1. Сеитджемилъ къарт Сеттар къарткъа насыл «селям» ёллады?
2. Сеттар къартнынъ къыяфети акъкъында не айта билесинъыз?
3. Метинни, шахысларгъа болип, ифадели окъунъыз.

Ашагъыда берильген ибарелер ифаделеген маналарны изаланъыз: *селям кетирдим — къарпыз кетирди; селям ёллады — мектюп ёллады; тюшюнджеге далды — сувгъа далды.*

II

Мен, къартнен сагълыкълашып, машинаны кочюрдим. Бостандан бираз узакълашкъан сонъ, кабинетнынъ пенджересинден узанып бакътым. Сеттар акъай аля даа эвельки еринде тура ве авучындаки къарпызны саллаштыра эди.

Сеттар агъанен корюшкенимизнинъ экинджи куню,

уйледен сонъ, богъдай юкю машинамны ёлда, тоз къопарып, айдаштырдым.

Мына — Танъ кою. Ёл онынъ янындан кече. Кой четиндеки тобан кебенлери тубюнде бир оба тавукълар, тобан эшип, чёпленелер.

Къаршыма эки яш чыкъты. Олар аякъмашнанен кетмекте эдилер. Олардан бири, озюнинъ къара быджагъыны чыкъарып, омузларына ташлагъан. Мен оны таныйым. О, Сеттар къартнынъ торуны Джеппардыр. О, элини котерип:

— Умер! — деп багъырды.

Машинаны токътаттым. Эль тутуштыкъ.

— Къайдан келесинъ я? Къартбабамнынъ бостанына бардым. Тюневинден берли сени беклей. Ёлдан кечкен эр бир машинаны токътатып, сени сорай.

— Къартбабанънынъ манъа не иши бар бильмем, бостан янындан кечкенде, токътатырсынъ, деген эди.

— Сеитджемиль къарткъа къарпыз йибереджек ола, — деди Джеппар. — Олар былтыр, кой хозяйствосы сергисинде корюшкенде, озъара кунълешюв багълагъанлар.

... Иште, Сеттар къарт, меним кельгенимни узакътан корип, элини манълайы устюне къойып бакъа. Мен машинамны къыр устюнде токътаттым. Къарт чалашкъа кирип чыкъты. Онынъ къучагъында меним эки кунъ эвельси онъа кетиргенимден бираз буюкче бир къарпыз бар. О, адымларыны сыкълаштырып, машина янына кельди.

— Умер, сен буны Сеитджемилъ къарткъа бер де, менден онъа селям айт. Я озюнь къарпыз ашамайсынъмы?

Сеттар къарт, бостан ичинден чубар бир къарпыз алып, манъа узатты.

— Бу да — санъа!

Къарт козьлерини сыкъ-сыкъ къымып, мени озгъарды:

— Огъурлы ёллар олсун, селям айт!

тобан эшип — тобан къарыштырып
куньлешюв багълагъанлар — ярышлашаджакъ
олгъанлар

1. Икяе кимнинъ адындан айтыла?
2. Не себептен Сеттар къарт Сеитджемилъ къарткъа къарпыз ёллай?
3. Метин парчасыны, роллерге болип, ифадели окъунъыз.

1. Якъын маналы сёзлерни тапып язынъыз:
эль — ..., батыр — ...,
тараф — ..., кичик — ...
йыр — ...
2. *Тоз къопарып, айдаштырдым; эль тутуштыкъ —* ибарелерининъ манасыны анылатынъыз.
3. Метинде башкъа тиллерден алынма сёзлерни белгилеңиз.

15-инджи дерс

III

Къартларнынъ куньлешюви он эки кунъ девам этти. Мен бу он эки кунъ ичинде бир бостандан экинджисине оларнынъ селямынен ёллагъан къарпызларыны ташыдым. Бу къарпызлар эр бир

кересинде бири-биринден балабан эдилер.

Мен Сеттар къартнынъ берген къарпызыны Сеитджемилъ къарткъа берсем, о, озюнинъ соравлы козьлеринен къарпызгъа бакъа-бакъа да, тик башыны саллап куле. Сеитджемилъ къартнынъ ёллагъаныны Сеттар къарткъа берсем, о, къарпызны элинде саллаштыра, озюнинъ мыскъылджы, кулькюнч ве айнеджи козьлеринен мыйыкъ астындан кулип, бостанына козь ташлай.

Олардан экиси де менден о бири къарпызны насыл къабул эткенини ве не айткъаныны сорайлар. Мен де, корьгеним ве эшиткеним киби, айтам.

Кунълешювнинъ нетиджеси чыкъмаздан бир кунъ эвель, мен Сеттар къарткъа Сеитджемилъ къартнынъ ёллагъан дёрт дане баш балабанлыгъындаки къарпызыны бердим. О, къарпызны корьгени киби:

— Кене йибердими? — деп сорады.

Бу кереси онынъ козьлери эвельки киби ойле мыскъыллы дегиль эдилер. Олар бираз керильген ве козьлерининъ акъларыны да косътерген эдилер. О, къарпызны элине алып, эппейи вакъыт оны шамарлап, тюшюнип турды. Онынъ козьлери адеттекинден сыкъ къыпылып ачылдылар.

— Умер, кечкенде кене токъта.

Экинджи куню саба мен, Сеттар къартнынъ берген къарпызыны Сеитджемилъ къарткъа кетирип бердим. О да:

— Кене йибердими? — деп сорады. — Умер, къайткъанда машинанъ бош оладжакъмы?

— Эльбет, бош оладжакъ.

— Мени де алып кетерсинъми?

— Яхшы, алып кетерим, — дедим мен.

Шу куню элеватордан къайткъанда, мен Сеитджемилъ къартнынъ бостаны янында токътадым. Къарт, чалаштан меним даа омюримде корьмеген балабанлыкъта чубар

бир кърпызны, зорнен кърчагына алып, машина янына кетирди. Мен, кърпызны корьгеним киби, бу куньлешюв-де Сеитджемилъ къртнынь еньгенини анъладым.

Аблаев онъа ярдым этти. Олар экиси, кърпызны котерип, машинагъа ерлештирди, ве зерреленмесин кърпызнынь янына чектилер. Сеитджемилъ кърт манъа:

— Джаным кърдашым, машинаны пек айдама, — деп, ялварды.

Мен машинамны яваш айдадым. Кърпызгъа бир зарар кельмесин деп, ёлдаки чукърлардан пек явашлатып, мукъайт олып, кечтим.

Танъ кою корюнди. Бу арада кабинанынь артындаки пенджеречик къркълды. Сеитджемилъ кърт манъа, токътa дер киби, ишмар этти. Мен машинамны токътат-тым ве, пенджереден башымны узатып:

— Не бар я, Сеитджемилъ агъа? — деп сорадым.

Къарт, агъызындаки сийрек ве сары тишлерини косьтерип, кулип алды.

— Сен, къардашым, машинаны токътаткъанынъ киби, ерге тюшер де Аблаевнен берабер къарпызны ашагъы алырсынъ. Мен мында гизленеджегим, анъладынъмы?

— Анъладым...

Машина бостангъа кельгенде, энди ёлнынъ эр эки тарафы халкънен толу эди. Мен, мында Танъ коюнинъ алай джемааты топлангъандыр, деп зан эттим. Оларгъа беш-он адым къалгъанда, машинаны токътаттым. Халкъ машинанынъ этрафына топланды. Мен шу саат кузовгъа атлап миндим. Сеитджемилъ къарт кузовнынъ кенар тахтасы тюбюнде гизленип ята ве яваштан:

— Сакът олунъыз! — деп, бизни тенбиелей.

Биз, Аблаевнен берабер къарпызны котерип, кузовнынъ четине къойдыкъ. Танълылар, къарпызны корьгенлеринен, шашып къалдылар.

— Ой да балабан къарпыз, эй!

— Ерге алынъыз!.. Мукъайт тутунъыз!..

Яшларнен къызлар, къарпызны эллерине алып, оны, къоджаман бир шар киби, авада туттылар.

Сеттар къарт кульди. Омузындаки тюфегини тюшюрп, оны Джеппаргъа берди ве къарпызнынъ къаршысына кечип, сакъалыны сыйпады.

— О-о! — деп, тааджипленди о.

Иште, тамам бу вакъыт Сеитджемилъ къарт, аякъкъа котерилип, машинадан ашагъы эгильди. Сеттар къартнынъ башына къадар узанды да:

— Сонъ, насыл, айтмагъан эдимми мен санъа?! — деп кульди.

Сеттар къарт омузларыны къысты. Къарпызгъа бакъкъаны киби, Сеитджемилъ къарткъа да шашып бакъты. Сонъ кулип, онынъ омузыны таптады.

— Енъдинъ, Сеитджемилъ, енъдинъ, — деди.

Олар, де кърпызгъа, де бири-бирине бакъып, кулюштилер. Шу ерде топлангъан яшлар ве къызлар бу балабан кърпызны юкърары котерип, чалашкъа алып кеттилер.

Умер Ипчи

зерреленмесин — *мында*: парчаланмасын

1. Танъ коюнинъ джемааты не ичюн топлангъан?
2. Кунълешювде ким енъип чыкъты?
3. Ким насыл бакъып куле?

Сеттар къарт: ...

Сеитджемилъ къарт: ...

- а) соравлы козьлеринен кърпызгъа бакъа-бакъа...;
- б) озюнинъ мыскъылджы кулькюнч ве айнеджи козьлеринен мыйыкъ астындан кулип...

1. *Сагъ-селямет, агъа-къардаш, дост-эш* киби чифт сёзлернен джумлелер тизинъиз.
2. Метинде башкъа тильден кирген сёзлер бармы?
3. Икяеде расткельген незакетли сёзлерни сечип, окъунъыз. Маналарыны анылатынъыз.

КОБЕЛЕК

Къора бою кеткенде,
Корьдим сырлы кобелек.
Узандым, къол етмеди,
Чюнки юксек бу терек.

Мен: — Амет, — деп къычырдым. —
Ярдым эт, — деп чагъырдым. —
Кобелекни тутайыкъ,
Юва ясап къапайыкъ.

Амет манъа дарылды,
Тап чырайы тюрленди.
— Ёкъса санъа кобелек
Тийдими? — деп сёйленди. —

Баарьде къурт чыкъарыр,
Дут япрагъы кемирир.
Сонъра кирип къозакъкъа
Йипек ясап, джан берир.

Черкез-Али

1. Шиирни эзберленъиз.
2. Сонълары аэнкъдеш олгъан сёзлерни бельгиленъиз.
3. Шиирни, шахысларгъа болип, окъунъыз.
4. Сиз насыл тюшюнесинъиз, кобелек къапавлы ювада яшап олурмы?
5. Бу шиир иштиракчилеринден къайсы бири али-дженаплыкъ косътерди?
6. Табиатны не ичюн къорумакъ керек? Джевабынъызны исбатланъыз.

КОБЕЛЕКЛЕР

Бир орман ичинде дёрт кобелек яшай эди. Оларнынъ бири — беяз, экинджиси — сары, учюнджиси — къырмызы, дертюнджиси де къара эди.

Бир кере бу кобелеклер ойнамагъа чыкътылар. Баягъы вакъыт ойнап учкъан сонъ, башларынынъ тёпесинде къап-къара, балабан бир къуш корьдилер. Кобелеклер къоркътылар. Беяз кобелек шу дакъкъа беяз пападие устюне къонды, къыбырдамайып отурды. Сары кобелек, озюне коре, сары бир чечек тапып, онынъ устюне учып къонды. Къара кобелек шу дакъкъасы чам агъачы къабугъынынъ устюне учып къонды. Къырмызы кобелек къып-къырмызы къаранфиль устюне келип къонды. Къаршыдан бакъкъанда, эписи кобелеклер асыл да танылмай эди. Бойле этип, бу дёрт кобелек душман агъызындан къуртулып къалдылар.

И. Къая

1. Метиннинъ мундериджеси боюнджа суаллер тизинъиз.

2. Яз чечеклерининъ даа насыл адларыны айта билесинъиз?

3. ... *душман агъызындан къуртулып къалдылар*. Муэл-лиф кимнинъ агъызындан кобелеклернинъ къуртулгъаныны тарифлей?

1. Метинден чечеклернинъ адларыны бильдирген сёзлерни сечип, бир сатыргъа, ренклерини исе, экинджи сатыргъа язынъыз.

2. Чам агъачынынъ къабугъы — даа нелернинъ къабугъы ола билир? (согъан, къартоп, ..., ...)

17-нджи дерс

ТУРНАЛАР КОЧЕЛЕР

Бакъынъыз, балалар!
Турналар кочелер,
Тизильген сыралар
Аскердай кетелер.
Бириси — алдында,
Къалгъаны — артында,
Турмайып кетелер,
Денъизге етелер.
Денъизлер ашып,
Къарада токътай,
Болдургъан вуджудын
Къарада раатлай.
Бакъынъыз, балалар,
Балабан турналар
Узакъта не къадар
Уфачыкъ туралар.
Турналар, турналар!
Сырлы козь турналар!
Булуттан сув ичкен
Севимли турналар!
Айтынъыз, турналар,
Ёлунъыз къаякъкъа?
Къайтынъыз, турналар,
Бу аякъкъа,бу якъкъа!

Авалар бу якъта
Пек яман сувукъта,
Алай къуш тайланды,
Къыблагъа айланды.

Джемиль Кендже

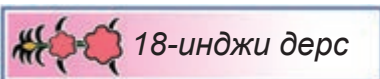
тайланды — топланды
къыбла — дженюп тарафы

1. Шиирни ифадели окъуп, эзберленъиз.
2. Турналар сыранен тизилип къайда учып кетелер?
3. Сыджакъ мемлекетлерге даа насыл къушлар учып кетелер?
4. Олар не вакъыт кери къайтып келелер?

1. **Кочелер** сёзюнинъ манасыны аңлатынъыз, онъа манаджа келишкен сёзни шиирден тапып айтынъыз.
2. Шиир метининден маналары къаршы олгъан сёзлерни сечип дефтеринъизге язынъыз. Оларнен джумлелер тизинъиз.

Тариф метини

Тариф метининде бир де бир предметнинъ алямети тарифлене. Бойле метинлер эки къысымдан тизиле:

а) предмет акъкъында умумий малюмат берильген къысым;

б) предметнинъ алямети, беджерген вазифеси тарифленген ве онъа къыймет кесильген къысым.

Тариф метинине **насыл?** суали къоюла.

* * *

Балыкъларнынъ не аягъы, не де къанаты бар. Олар ялдавучлар ярдымынен арекет этелер.

Айванлар юрелер, къушлар учалар, балыкълар исе ялдайлар. Балыкъларнынъ вуджуды узун ве тардыр, пулларнен къаплыдыр. Сувукъта балыкълар сув тюбюне энелер ве, анда сазлыкъкъа комюлип, юкълайлар.

Бааръде балыкълар юкъудан уяналар. Олар, сюрю-сюрю топлашып, хавъяр ташлайлар. Бу хавъярчыкълардан балычыкълар пейда ола. Бу балычыкълар, биринджи кунюнден башлап, озюне керек гъыданы озълери тапалар.

Сыджакъ кунълери балычыкълар сув устюне якъынлашмакъны севелер. Олар сув устюнде учып юрьген чибин ве боджеклерни авлайлар.

Юсуф Болат

1. Балыкъларнынъ насыл аляметлеринен таныш олдынъыз?
2. Оларгъа ялдамагъа не ярдым эте?
3. Балыкълар не вакъыт ве не ичюн терен сазлыкъкъа комюлелер?
4. Йылнынъ къайсы мевсиминде балыкълар чокълашалар?

1. Метинге серлева къоюнъыз.
2. Метиннинъ чешитини бельгилеъиз.
3. Метиннинъ планыны тизип, дефтерге язынъыз.

Фикир юрютюв метини

Фикир юрютюв метининде бир шей акъкъында фикир юрьсетиле, бир де бир адисе, меселе айдынлатыла. Бойле метинлер тасдыкълав, исбат ве нетиджелевден ибарет ола.

Фикир юрютюв метининде бир сыра сёз ве сёз бирикмелери ишлетиле:

а) анълатув — **чюнки..., эгер..., билесизми..., меселе шунда ки... .**

б) нетиджелев — **онынъ ичюн, демек..., бундан ... демек хуляса чыкъа, мына бунынъ ичюн... , бойлеликнен... .**

Фикир юрютюв метинине **не ичюн?** суали къоюла.

Къырымнынъ дженюбинде, денъиз кенарында отлар ве тереклернен къаплы балабан бир дагъ бар. Бу — Аюв-дагъ.

Бу дагъ керчектен де балабан бир аювгъа бенъзей. Партениттен Аюв-дагъгъа догъру кеткенде, Аювнынъ башы, аркъасы эм де аякълары бар киби корюне. Башы ве аякълары чыплакъ къаядан, семиз къабургъалары ве аркъасы тукнен орътюли киби сыкъ тереклик ве чалылыкънен къаплы.

Аюв къурсагъы устуне яткъан, онынъ аякълары огге узангъанлар, башы исе ашагъы, сувгъа эгилип тура.

Аюв, денъиз кенарында сув ичмек ичюн яткъанда, таш олып къатып къалгъан деп, тюшюнмек мумкюн. Онынъ янында, онъа токъунып, аюв балачыгъы яткъан киби тура. Инсанлар Аюв-дагъ башта джанлы аюв олгъанына ве сонъ дагъгъа чевирильгенине инана эдилер.

1. Метинни дикъкъатнен окъунъыз. Метинге серлева къоюнъыз.
2. Метиннинъ эсас фикрини тапып, чешитини бельгиленъыз.
3. Не ичюн бу дагъгъа Аюв-дагъ адыны къойгъанлар?
4. Аюв-дагъ акъкъында даа насыл эсерлер, шиирлер билесинъыз?
5. Къырымнынъ даа насыл дагъларыны билесинъыз?

20-нджи дерс

ДЕНЪИЗДЕ ГЕМИ ЯЛДАЙ

Сервернен Улькер кене давалаштылар. Оларнынъ шаматасыны эшитип, одагъа аналары ашыкъып кирди. Котерильген тозгъа бакъып, къашларыны чатты, вай-вай, дер киби, башыны саллады.

— Аджеба, ер юзюнде тап бу къадар баштакъ балалар даа бармы экен?! — деп окюнди. Сервер Улькернен асла да ойнамакъ истемей. Улькер ондан эки яш кичкене олса да, ара таптымы, онъа илише: «Геми яп, денъиз яп», деп, зорлай. Бойле ресим оларнынъ диваны устюнде диварда асувлы. О ресимдеки геми де, денъиз де, гуя акъикый. Шимди мавы сув далгъаланып, къаверенкли чатыдан ташып чыкъаджакъ киби келе. Бу — бабасынынъ ресми. Бабасы оны пек севе.

Сервер исе — ресим устасы. Балалар багъчасында огренди. Онынъ буюк альбомы ве бир къуту ренкли къарандашы бар. Къардашыны оларгъа якъын кетирмей, ресимни тек озю япа. Эгер Улькер янъылып бу шейлерге эль тийсетсе, Сервер анасынынъ одадан чыкъмасыны беклей де, сонъ, онынъ къулагъындан тутып, соза. Бойле алларда Улькер де джевапсыз къалмай: агъасынынъ къарандашларыны джайрата, альбомыны сакълай.

Сервер, альбомыны кыдырып тапалмагъан сонъ, аз къала агъламагъа. Улькер исе бундан зевкълана. Тойгъандже кульген сонъ, альбомнынъ сакълангъан ерини косътере. Бундан сонъ, эльбет, кене байгъуш къулакълар эсап кеселер.

Улькер агъасыны даа зияде ачувландырмакъны тюшюне.

Сабанынъ саарь вакътында башта Улькер уяна ве энъкъастан йырламагъа башлай. Сервер исе, юкью байгъынлыгъында. Турып онынъ къулагъыны создажакъ амма, юкьюсыны бозамай.

1. Сервернен Улькер не ичюн давалашалар? Анасы не себептен окелене?

2. Бу эки агъа-къардаш арасында мунасебетлер насыл? Сизинъ къорантанъызда бойле давалы аллар оламы?

3. *Якъын кетирмей, къулакълар эсап кеселер, юкью байгъынлыгъында* ибарелернинъ манасыны анълатынъыз.

Сары, кырмазы ... тюр билъдирген сёзлернинъ сырасыны девам этинъиз.

21-инджи дерс

II

Мына бугунъ Сервернинъ юкьюсыны ич кимсе бозмады. Пенджерен кунеш кулип бакъты, эвнинъ ичи исинди. Улькер исе йырламай, аксине, агъламсырап ята. Сервер, истер-истемез башыны котерип, кадысына бакъты. Акъикъатен къардашы козь-яш тёкип агълай. Сагъ янагъы кызаргъан ве къатмерлешкендай къабаргъан.

— Анай, анай! — деп кычырды Сервер, телашнен.

— Улькерни балкъурт тишлеген!..

Ачылгъан къапудан ана чапып кирди.

— Огълум, Сервер, сен не айтасынъ шу, эв ичинде балкъурт къайдан кельсин?

Ана къолуны Улькернинъ башына къойды... шашмалагъандай олды.

— Сервер, огълум, сен янаша одагъа чыкъ... — деди о. — Къардашынъ хасталангъан.

Мен экимни чагъырып келейим.

Бираздан акъ халатлы бир къадын кельди. Улькер яткъан одагъа Серверни кирсетмедилер. О, къапу артында къалды. Къулагъыны къапугъа таяп, экимнинъ айткъанларыны эшитеджек олды. Эшиталмады. Эким кеткен сонъ, анасы Серверге:

— Огълум, бугунъ эвде къал, балалар багъчасына кетме, — деди.

Энди не япмалы? Оюнджакълардан безди, япмагъа башкъа бир иш де ёкъ.

Сервер альбомыны чыкъарды, къарандашларыны стол устуне тизип къойды, бир къач сание тюшюнип

отурды ве ... ресим япмагъа башлады. Башыны аз-бучукъ янтайтып, дикъкъатнен денъиз ресимини сызды ве боялады. Мавы къарандашнен денъиз далгъаларыны япты, беяз къарандаш бу далгъалар устюндеки акъ гемичикке керек олды. Ачыкъ кокте къушлар авелене.

Сервер ресимни элине алып, баягъы вакъыт онъа бакъып къалды. Дерсинъ денъизде геми ялдай! Сонъ еринден турды, яваштан къапугъа кельди, ичери кирди. Улькер сакинден хурулдап юкъламакъта эди. О, энди бираз тюзельген олса керек. Сервер пармакъ уджларына басып, кроваткъа якъынлашты, альбомнынъ денъиз ве геми ресими япылгъан саифесини ачып, оны кадысынынъ баш ястыгъы янына къойды. Недир ойланып алды. Сонъ... къарандашларыны да шу ерге ташлады.

Сервернен анасы чай ичелер. Бабасы даа иштен къайтмады. Бирден къомшу одадан Улькернинъ давушы эшитильди:

— Сервер! Бу ресимни манъа яптынъмы?

Сервер чай стаканыны кенаргъа къойып, Улькернинъ янына чапып барды.

— Эльбет де санъа! — деп кулюмсиреди. — Айса кимге олсун? Альбом да, къарандашлар да, санъа. Ал, сенинъ олсунлар.

— Сагъ ол, — деди Улькер ве элини онынъ пармакълары устуне къойды.

Ана босагъадан бакъып тура эди. О, куле-куле:

— Аджеба ер юзюнде тап бу къадар акъыллы ве гузель балалар даа бармы экен? — деди.

Эмиль Амит

1. Улькерге не олды?
2. Сервер къардашыны севгенини насыл ифаделеди? Бойле бахшышны алгъан Улькер тез тюзелirmi?
3. Сиз къардашларынынъызгъа ярдым этесинъизми?
4. Метинни роллерге болип, ифадели окъунъыз.

Метинни кысымларгъа болюв. План тизюв

План метинде изалангъан фикирни, изченликнен икяе этмеге ярдым эте. Планны тюрлю джумлелерден (икяе, суаль, нида) тизмек мумкюн.

Плангъа кыюлгъан талаплар

Планда ашагъыдакилер акс олунмалы:

а) мевзу;

б) эсас фикир;

в) эр бир кысымда икяе этильген фикирлер.

КУЗЪ

Йылнынъ эр бир мевсими койлюлер ичюн бири-бири артындан япылмасы керек олгъан ишлерини хатырлата. Хусусан, кузь айлары ялы боюнда яшларгъа энъ месюлиетли даврамакыны талап эткен вакъыт ола. Джевизлерни кыакъмакъ, юзюмлерни джыйып подвалларгъа ташымакъ, согъанлар чыкъарылгъан сонъ, багъ-багъ орип, кеч пишкен алма, армут, эрик, ювез, хурма, инджирлерни джыйып, кыурутмакъ керек ола. Тамам шу вакъытлары да дагъларда берекет номай ола. Ахлап, аджджы алма, кызылчыкъ, мушмолла, фындыкъ ве дигер дагъ емишлери де пишелер. Демек, вакъыт тапып, орманларгъа чыкъмакъ, о ердеки берекетни де топламакъ керек.

Затен, кузь айларында орманларнынъ айрыджа дюльберлиги ола, чешит ренкке кирген япракъ тѣкюле башлай, тереклер сийрекленген киби ола. Чамлыкъкъа кирсенъ, ель олмагъанда биле, чамлар шувулдап туралар, гуя бири-биринен сырдашалар.

Джевдет Аметов

1. Метинде не акъкъында икяе этиле?
2. Эсас фикирни назаргъа алып, метиннинъ чешитини бельгиленьиз.
3. Мундериджесине эасланьп, метиннинъ планыны тизинъиз.

Метинден **багъча емишлерини** бильдирген сѣзлерни бир сырагъа, **дагъ емишлерини** дигер сырагъа язынъыз.

Емишлернинъ ресимлерини япынъыз.

РЕСИМ УЗЕРИНДЕ ИШ

Ресимге дикъкъатнен бакъып, айтынъыз:

1. Мында насыл йыл мевсими тасвирленген?
2. Кузь аляметлери насыл ифаделенген?
3. Ресимде тасвирленген арекет, вакъиаларны тарифленъиз.
4. Сиз яшагъан ерде Дервиза байрамында насыл тедбирлер кечириле?
5. Не ичюн халкъымыз кузьде бойле байрам тешкиль эте экен?

Ресимге ве юкъарыдаки суаллерге эсасланып, Дервиза байрамы акъкъында фикир юрютюв метинини язынъыз.

1. Белли къырымтатар яызджыларындан кимлерни билесинъыз?
2. Яызджы ве шаир арасындаки фаркъны айтынъыз.
3. Хатырланъыз. Къайсы эсерде **кунълешюв, селям, къарпыз** сёзлери къулланылгъан.
4. Бу болюкте насыл эсерлерни бегенип окъудынъыз?
5. Окъугъан эсерлернинъ къараманларыны хатырланъыз ве оларнынъ чизгилерини изаланъыз.

АНА ЮРТ

24-юнджи дерс

* * *

Бу зенгин тиль — халкъымызнынъ
Къальп севинчи, фигъаны,
Тюркий тиллер гульзарынынъ
Энъ чечекли фиданы.

Мында бар кузь гузеллиги,
Далгъаларнынъ океси,
Саарь вакъты тазелиги,
Геджелернинъ бу сеси.

Мында асрет аналарнынъ
Беддуасы, дуасы.
Мында Бейбарс, Бораларнынъ
Икътидары, деасы.

Бу тиль, достум, меним, сенинъ,
Халкъымызнынъ анъына,

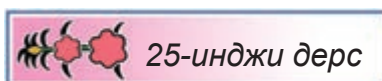
Юрегине, зеинине,
Дамарына, къанына

Синъген сабий чагъымызда
Анамызнынъ сютюнен,
Айненнининъ татлы, шырын
Эзгисинен, бейтинен.

Эшреф Шемьи-заде

1. Муэллиф насыл тиль акъкъында сёз юрьсете?
2. Шаирнинъ ана тилинен гъурурлангъан сатырларыны сечип окъунъыз.
3. Шиирни эзберленъиз.

БАГЪЧАСАРАЙ БОЙЛЕ ПЕЙДА ОЛГЪАН (эфсанеден парча)

Бир заманда Менъли Герай ханнынъ огълу авгъа чыкъа ве Чюрюк-Сув янында бойле вакъиагъа расткеле.

Онынъ огюнде эки йылан пейда ола ве, бири-бирине сарылып, талашып башлайлар. Оларнынъ куреши баягъы девам эте. Сонъ бириси джансыз серилип къала. Шу арада чегерлер тюбюнден даа бир йылан чыкъа. О, енъген йылангъа атыла ве курешни янъыдан башлай. Талашкъан йыланлар чегерлерге кирелер.

Хан-заде енъильген йыландан козюни алмай тура, тюшюнджеге дала, бабасыны ве озюни тюшюне. Олар шимди бу енъильген йылангъа ошай эдилер. Алтын Ордунынъ ханы Герайны аскерлеринен берабер юксек къаядаки къалеге къачмагъа меджбур этти.

Тюшюнджелеринден айынгъан хан-заде йыланнынъ

къыбырдагыяныны коре. Йылан, яваш суюрекленип, сувгъа кире, джанлана. Ялыгъа чыккып, бираз къыбырдамайып ята. Сонъ бир даа сувгъа далып, озеннинъ дигер тарафына ялдап чыкъа ве чегерлер ичине кирип кете.

Менъли Герайнынъ огълу, пек къуванып, корьгенлерини бабасына айта. Олар бу адисени хайыргъа ёрайлар ве шеэрнинъ адыны Багъчасарай къоялар. Бири-бирине сарылып талашкъан йыланларны исе сарай тамгъасында тасвир этелер.

1. Къырым ханлыгъынынъ пайтахт шеэрини айта билесинъизми?

2. Чюрюк-Сув янындаки вакъиа хан-задени не ичюн бойле тесирлендирди?

3. Йыланни не шифалай?
4. Не ичюн талашкъан йыланлар сарай тамгъасында тасвир этильген?

Метинни агъызавий шекильде икъе этюв

Насыл этип, метинни къыскъартылгъан шекильде икъе этмек мумкюн?

1. Биринджи джумлени окъу.
2. Метинде эсас фикирни ифаделеген къысымны бельгиле.
3. Эр бир абзацнынъ эсас фикирни къайд эт.
4. Озь икяеньни метиннен къыясла.

26-нджы дерс

АЮВ-ДАГЪ (эфсанеден парча)

Къадимий девирлерде Къырымнынъ ялыларында джынлар къабилеси яшагъан. Олар дагълы-ташлы ерлерде чалышып-чекишип яшайыш къургъанлар. Оба-тёпе ерлерни тегизлеп, багъ-багъча сачкъанлар. Оларнынъ яшайышы кет-кете эйилешкен, зенгинлешкен.

Лякин бу къабиленинъ ичине хынзыр бир иблис келе ве джынлар къабилесини озюне дёндюре. Алла джынлар къабилесини джезаламагъа къарар эте. Бунынъ ичюн, шимальден Дев-аювны чагъыра. О, ялыда

расткетиргенини ура, йыкъа, дагъларны дарма-дагъын эте. Таш-къаялар да бу юкнинъ астында даяналмай, парча-парча олып, гурюльдеп йыкъылалар. Дев-аюв, ахыр сонъу, болдура, сувсай ве денъизден сув ичип башлай.

Алла, Дев-аювнынъ сувдан чыкъып, ёлуны девам этмесини, Партенит тюзлюгиндеки койлерни йыкъып, халкъыны да гъайып этмесини эмир эткен. Аюв бу эмирге къулакъ асмагъаны ичюн, Алла оны дагъгъа чевирген. Дев-аюв — Аюв-дагъ олгъан ве эбедий къатып къалгъан.

Метинни къысымларгъа болюнъиз. Оларнынъ мундериджесини икяе этинъиз.

АЙЯ

(ривает)

Балыкълава ялысында учурумлы бир ер бар. Ярнынъ энъ юксек нокътасына «Айя» дейлер. Онъа, бу ад, не вакъыт берильгени белли олмаса да, бу хусуста шойле бир ривает яшай.

Эвель заманда, Багъчасарайда, Мухаммед адлы залым бир хан яшагъан. Ханнынъ бир талай къадынлары ве йигирми бир яшыны толдургъан еяне огълу олгъан. Огълунынъ ады Ислям экен. Куньлерден бир кунь Ислям сарайнынъ къапусы янында тургъанда, ёл кенарына могедекли бир араба келип токътай. Ислям, арабанынъ янына бара да, башыны могедек ичине сокъа. Бакъса не коръсин, анда айнынъ он дёртю киби яш ве дюльбер къыз отура экен. Эки генч бири-бирине ашыкъ ола.

Ислямнен къыз гизли корюшип башлайлар. Ашыкъ олгъан Ислям аш-сувдан кесиле. Хансарай азбарлары онъа тарашлыкъ эте. Ислямнынъ сарайгъа кетирильген къызгъа севда олгъаны, ханнынъ къулагъына да барып ете. Буны эшиткен хан пек ачувлана, чюнки, адамлардан бир де-бири ханнынъ къадынларына козь къыйыгъындан бакъса биле, деръал онынъ башы кесиле экен. Ислям исе, онынъ еяне эвляды. О, огълуну бу дерттен, къуртармакъ пешине тюше, ве озюнинъ баш везиринен берабер, бу меселени гизли чезелер... Ислям бабасынынъ къара ниетлерини дуя. О, озюнинъ садыкъ ыргъатларынынъ бирине: «Меним джюйрюк атым даима азыр турсун», — дей. Бойледже арадан бир къач кунь кече. Геджелернинъ биринде сарайдан бири-бирининъ артындан эки могедек чыкып, куньбаты тарафкъа ёл ала. Могедеклернинъ артындан, къара аткъа минген, Ислям да кете. Танъ атып башлагъанда, арабалар дагънынъ ичиндеки тар бир ёллукъкъа келип токътайлар. Ислям кенарда токътай ве

атындан тюше. О, яваш-яваш могодеклерге якъынлаша. Эки джеллят козьлери, къоллары багълы къызны арабадан тюшюре де денъизге тараф алып кетелер. Ислям да оларнынъ артындан тюше. Джеллятлар юксек ярнынъ кенарына барып токътайлар. Олар, ханнынъ ишмарынен, къызны ярдан ашагъы итеп йиберелер. Ислям, бабасынынъ якъан вахшийлигини корип, буз-бузлай. О, къызны дагъда къалдырып кетерлер, деп тюшюне экен. Энди севгилисиз къалгъан, дюньядан умюдини кескен Ислям, даа демин къыз тургъан ерге келе де, бабасына тикилип: «Къыздан насыл бир зарар корьдинъ де, оны ярдан ашагъы ташлаттынъ!» — деп къычыра. Хан: «Оны тутынъыз!» — деп багъыргъандже, огълу, озюни ярдан ашагъы ташлай.

Мухаммед хан неге огърагъаныны анълап, шашмалап къала. О, яр кенарына келе де, денъизге бакъып: «Айя, мен не яптым!» — дей окюнчнен.

О вакъиадан сонъ, бу ярнынъ ады Айя олып къалгъан.

«Айя» риваетини дикъкъатнен окъуп, мундериджесини озъ сёзлеринъизнен икяе этинъиз.

27-нджи дерс

БАТАН

Ватандыр бу — дагълар, денъизлер,
Озен, голлер, чокъракълар.
Батан — бизим кенъ яйлалар,
Ешилъ чёллер, отлакълар.

Ватандыр бу — сербест отер
Багъ-багъчада бульбуллер.
Халкъ хорланмаз, вира осер
Топ-топ ачар ал гуллер.

Ватансызнынъ алы — мушкюль,
Бенъзи солар, хорланыр.
Ватан олса, олмаз мушкюль,
Тек Ватанчюн зорланыр.

Ватандыр бу — Ана топракъ,
Эждатларнынъ межаны.
Ватан ичюн феда олсун
Эр бир татарнынъ джаны.

Энвер Къафадар

1. Шиирни ифадели окъунъыз. Шаир Ватаныны ненен къыяслай?

2. Яшагъан еринъиз акъкъында икяе этинъиз.

Къырымда пек чокъ халкълар яшайлар. Дигер миллет векилине менсюп олгъан достларынынъздан оларнынъ байрамлары акъкъында малюмат язып алынъыз.

1. **Ватан — экинджи ананъ** ибаресининъ манасыны анылатынъыз.

2. Миллетимиз акъкъында не айта билесинъиз?

Меним халкъым пек чыдамлы, ишкир, ватан къадрине еткен — бир миллеттир. Бу сёзлерни исбатланъыз.

3. Къырым шеэрлерининъ шимдики ве эски адларыны хатырлап, язынъыз. М е с е л я :

Симферополь — Акъмесджит

Белогорск — Къарасувбазар

* * *

Къырымда эр бир койнинъ озъ ярашыгъы, текрарлан-маз дюльберлиги ве озюне хас анъанелери бардыр. Къырымдаки татар койлерининъ эписини бильсем, оларнынъ гузелликлери акъкъында бир нефес баас этсем!

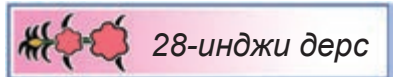
Озюм дюньянынъ бир четинде, ябаний юртта булунам, амма акъылым-фикрим дюньянынъ меркезиндеки Айсерез коюндедир. Дюнья меним ичюн Айсерезден башлана ве кене Айсерезде бите. Бу койнинъ ады акълымдан кечкенде, ичим нургъа тола, джошам.

Фейзи Юртэр

1. Муэллиф ичюн Айсерез кою не ичюн бойле къыйметли экен?

2. Сизлер ичюн бойле азиз, къыйметли ер, кой, шеэр бармы? Икяе этинъиз.

БАЙРАМ АЙЫ

— Буюкана, буюкана, ай вар, ай догъгъан, кель, бакъсана, эфенди бабам айтты!..

Бу йыл Оразанынъ башында ай корюнмеген эди. Бир айдан берли тутулгъан оруджгъа буюк, севинчли бир ифтар хатырляяджакъ. Ислямлыкъта пек аз олгъан буюк байрамлардан бирисини мужделееджек айны койде топ-топ джыйылып, зали балабан бир меракъ ве гъайретнен къаравлай эдилер. Лякин эки-учь куньден берли бу гузель юзлю муждеджи айнынъ догъып корюнеджек ерлерини

къаплагъан къара булутлар, кутюльген айны косътермей, эалини ачувландыра эди.

Акъшам намазына якъын бир заман орталыкъ тынч, бираз салкъынджа...

Куньдюз ягъгъан ягъмурдан темизленген авада гузель, хош бир къокъу бар эди. Кунеш чокътан «Хан Чардакъ»нынъ артында сакълангъан, орталыкъкъа узун сачакълы кольгелер узаткъан эди. Юксек, гъурурлы Чатырдагъ батмакъта олгъан кунешнинъ сонъ ярыкъларынен йылтырай, алланып-пуллана эди.

Кокте сийрек-сандыракъ асылы тургъан къырмызы, сары, гульгули тюстеки булутлар къыбырдамакътан къоркъкъандай сусып отура, дюньямызны ташлап кетмекте олгъан кунешни озгъара эдилер.

Кичик къардашымнынъ индже, темиз сеси узеринде ашагъа бакътым. Бабам ве даа бир чокъ кишилер эллерини къашларынынъ устюне къойгъан, куньбатыда Бабугъан-Яйланынъ сыртларындаки бир ягъы гульгули-къырмызы тюслеринен ялдызлангъан кичкене бир булутнынъ къуба тюстеки тарафындан чыкъмакъта олгъан индже, назик айгъа бакъа эдилер... Анамнен кичкене къардашым да бу джыйынгъа якълашты.

Аначыгъым артыкъ нурлары сёнмеге башлагъан ихтияр козьлеринен мавы коктеки яш айны къыдырмагъа башлады.

— Я корамайым да, балам!..

— Иште, иште Бабугъан-Яйланынъ устюндеки къырмызы булутнынъ артында!..

Бу арада бабам:

— Ой машалла, не къадар балабан экен, мубарек ай!..

— деди. Анам да сарф эткен энъ сонъ къуветинен айны корьген эди. Озюнинъ гузель, татлы сесинен:

— Саиде... Мубарек не къадар гузель! Хош кельдинъ, муждеджи ай!.. — деп, кулюмсиреди.

О бир якъта, агъамнынъ, эвден чапып чыкъкъан кичкене кызычыгъы:

— Не вар я, буюкана? — деди. — Ким кельди, я?

— Ай, кызычыгъым, ай, кель бакъ, я! Байрам айы, сенинъ киби яш, тазе бир ай!..

Эвнинъ о бир балалары, онынъ артындан бутюн къомшу балалары да джыйылды.

Анам:

— Айдынъ, балалар, — деди, тазе ай ичюн бир дуа этейик, котеринъ эпинъиз эллеринъизни!..

Эр кес элини мавы кокке ачты. Кичкене балачыкълар севинди, бир-бирлерине бакъышып козьчиклерини йылтыраттылар. Олар да гузель эльчиклерини котердилер. Анам темиз юрегининъ бутюн сафлыкъ ве шефкъатынен дуагъа башлады:

Ай корьдим, Аллах,
Аментю биллях
Не де гузель айлар!..
Дженнетке бакъар...
Шевкъы юзюме,
Нуру козюме!..

Акъай, апакъай, бала-чагъанынъ темиз юреклеринден къопып кельген «Амин»лерге, теректеки къушчыкъларнынъ гузель чивильтилери де къошула эди. Анам дуасыны девам этти:

Яттым сагъыма,
Дёндим солума,
Бинъ бир адлы бир Аллах
Бинъ бир беядан сакъла!
Амин, Раббим, амин...

Бираз сонъ, койнинъ чевре-тарафындан атылгъан байрам тюфеклерининъ муждеджи сеслери, этрафтаки дере ве дагъларгъа барып сыйпала, олардан да къуванчлы къаршылыкълар ала эди...

Абибулла Одабаш

орудж — ораза
мужделееджек — севиндиреджек
къаравламакъ — бакъмакъ, беклемек
къуба тюсте — боз-къонъур тюсте
ихтияр — къарт, эсли башлы
сарф этмек — *мында*: гъайып этмек
сафлыкъ — темизлик, паклик

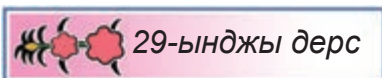

1. Халкъымызнынъ насыл урф-адетинен таныш олдынъыз?

2. Эвель заманларда янъы ай догъувыны къартана-къартбабаларымыз насыл къаршылай эдилер? Озь сёзлеринъизнен икяе этинъиз.

Метинде расткельген дагъларнынъ адларыны сечип алынъыз. Оларнынъ акъкъында малюмат топлап чыкъыш япынъыз.

КУЧЕЛЕК

Сокъакъ — зий-чув, дёрт-беш бала
Кучелекни къувалай.
О заваллы къача. Талып,
Чокъ кечмеден бир токътай.
Кене къача, гуя агълай,
«Ярдымгъа!» — деп багъыра.

Сес-седадан этраф чынълай,
Беденчиги агъыра.
Шаматагъа Заремачыкъ
Чапып чыкъты азбардан.
Джоюлынъыз! — деди къызчыкъ,
Таш котерип энъкъастан.
Эдепсизлер санки урькти,
Къайтып кетти, даркъалды.
Заремачыкъ бакъты кулип
Копечикнен о, къалды.
Тос-томалакъ, бенъзей топкъа,
Чапып кельди о, бир окъдай,
Мемнюнлигин анълатты.
Шу анъден сонъ Заремачыкъ
Кучелекнен достлашты.
Япты онъа бир ювачыкъ,
Берди эр кунъ сув, аш да.
Вакъыт кечти. Тереклерден,
Япракълар да тѣкюльди,
Къар да кетти бузлу ерден,
Баарь кельди, кунъ кульди.
Копек энди — узун къулакъ,
Бою осьти, семирди.

Озю — ком-кок, къашкъасы — акъ,
 Чокътан кемик кемире.
 Зареманы о, пек севе,
 Артындан да ич къалмай,
 Кельгенинен къызчыкъ эвге,
 Досту оны къаршылай.
 Кимерде бир, акъшам сайын,
 Кезмеге де чыкъалар.
 «Афу этинь!» — деген киби,
 Балачыкълар бакъалар.

Лёман Сулейман

1. Шиирни ифадели окъунъыз. Озь сёзлеринъизнен мундериджесини икяе этинъыз.

2. Къызчыкънен копечик насыл достлаштылар? Олар акъикъий достлармы?

Узун, семире, кунь сёзлерине къаршы маналы сёзлерни тапынъыз.

30-ынджы дерс

Метинни язма шекильде беян этюв

Метиннинъ язма шекильде къыскъартылгъан я да тафсилятлы икяе этильмесине **беян** дерлер.

Беянгъа насыл азырланмалы?

1. Метинни дикъкъатнен окъу.

2. Аньлашылмагъан сёзлерининъ маналарыны аныкъла.

3. Метиннинъ эсас фикрини бельгиле.
4. Эсас фикирни ифаделемек ичюн къулланаджакъ сёзлер ве сёз бирикмелерни къайд этинъиз.
5. Метинни къысымларгъа болип, серлевалар къой.
6. Даа бир кере, сёзлернинъ язылувына ве токътав ишаретлернинъ къоюлувына дикъкъат этип, метинни окъу.

АМЕТ-ХАННЫНЪ БАЛАЛЫГЪЫ

I

Мектепте Амет яхшы окъуй, дерслерни енгиль меним-сей. Алупканынъ юкъары паркында «Ешилъ чайыр» деген гузель бир кошечик бар. О, юкъары паркнынъ, мектептен узакъ олмагъан ине япракъ тереклери багъчасы янындадыр. Мында о вакъытта мектеплилер ичюн махсус салынджакъ мейданы япылгъан эди. Буюк тенеффус вакътында я да дерстен сонъ, балалар бу ерге чапышып келе, салынджакъта саллана, ойнайлар. Амет бу ерде чешит оюнлар уйдурмагъа пек севе, эм эксери вакъыт озю шу оюнларнынъ тешеббюсчиси ола. Тек оюнларнынъ шенъ олгъаныны истей. Эгер бир де бир баланынъ джаныны агъыртсалар, онынъ кейфи бозула ве, адети узъре, кимнинъ де джаны агъыртылса, оны къорчалап чыкъа.

Бугунъ де дерстен сонъ олар, бир топ бала, «Ешилъ чайыргъа кельдилер. Базылары, эвель келип, салынджакъларгъа мингенлер. Къалгъанлары къувалашып ойнайлар. Амет балаларны насылдыр бир оюнгъа джелъп этмек истеди. Шу анъ тереклер арасында онынъ ачыкъ давушы янъгъырады:

— Балалар, айдынъыз оджамыз косътерген «Ортамызгъа алайыкъ» оюныны ойнайыкъ!

Мектеп балалары арасында Аметнинъ итибары буюк эди. Насыл бир тешеббюс косътермесин — эр ким онъа къошулмагъа, къолтутмагъа ашыкъа. Мына шимди де япкъан теклифини экинджи кере текрарламагъа аджет къалмады.

Балалар, эписи джыйылышып, онынъ янына кельди ве, къоран тепкендеки киби, бири-бирининъ къолларындан тутып, алкъа шеклинде турдылар. Экинджи сыныфта окъугъан юваш бир балагъа мураджаат этип:

— Бекир, сен чыкъ ортагъа, — деди Амет.

— Бакъ, сен не япсанъ, биз де эпимиз оны япаджакъмыз. Ойле арекетлер эт ки, меракълы олсун, кулюнчли олсун.

Сонъ эмир этти:

— Бир, эки, учъ!

Бири-бирининъ къолларындан тутып тургъан балалар, бу эмирге риает этерек, алкъа бойлап сагъ тарафкъа юрьмеге ве йырламагъа башладылар:

Бекир деген бир баланы
Ортамызгъа алайыкъ,
О, не япса, биз де оны
Эп бирликнен япайыкъ.

Йыр биткен сонъ, балалар, токъталды ве дикъкъатнен алкъа ортасындаки Бекирге бакътылар.

Бекир къолларыны белине къойды — эр кес ойле япты. О, ерге чёкти. Кимдир, ерге чёкалмайып, йыкъылды.

Онъа кулюштилер. Сонъ Бекир аякъ устуне турды — эр кес турды. О, сагъ аягъыны огге, тёпеге котерди — эр кес аягъыны котерди. Сонъ о, бирден: «Кок-кори-кок!» — деп, худжур сеснен хораз олып къычырды.

Бунъа ошлангъан балалар, хорнен «кок-кори-кок» деп, кычыраджакълары ерине, кулип талакълары къаткъанындан, «хо-хо-хо» этип, хахылдашып кульдилер... Бойле оюнларны Амет пек севе.

тешеббюсчи — бир де бир ишни башлагъан
адам
къолтутмакъ — разы олмакъ, ярдым этмек

1. Халкъымызнынъ къараманы Амет-Хан Султан акъкъында метинни окъунъыз.

2. Мектепте окъугъанда, Амет-Хан окъувгъа, достларына насыл мунасебетте булуна эди?

3. Бала оюнларындан къайсы бири бу метинде тарифлене? Сиз сыныфдашларынынъизнен насыл бала оюнларыны ойнамагъа севесинъиз? Метинни окъуп, икяе этинъиз.

31-инджи дерс

II

Вакъыт кеткен сайын, Амет ве онынъ акъранларындан эвде, азбарда, хусусан эвни якъарлыкънен темин этювде даа зияде ярдым талап этиле эди. Олар энди, буюклернинъ ярдымынен озьлерине одун ташымакъ ичюн, чана япмагъа огрендилер. О чанагъа — каби дер эдилер. Балаларнынъ эписи бойле бирер чана эльде эттилер.

Чананы къуругъан пытакъларгъа, одунгъа толдурмакъ ичюн, энъ аздан беш-алты терекке тырмашып, онынъ

къуру пытакъларыны кесмек керек ола. Бу иш эки-учь саат вакъыт ала. Амет эр вакъыт озь чанасыны эр кестен эвель толдура ве башкъаларгъа да ярдым этип етишти-ре. Чаналарнынъ эписи багъланып ёлгъа азырлангъан сонъ, балалар алкъаланып, ерге отура ве озьлеринен алып кельген емеклерини ортагъа къоялар. Кими пите кетирген, кими тузлу хыяр, кими сувгъа пишкен къартоп, кими — пишкен эт ве иляхри. Бираз къапынгъан ве раатлангъан сонъ, эвге догъру ёл алалар. Лякин одун юкю чаналар иле къырдан ашагъы о ёлны кечмек гъает муреккеп ве агъыр. Ёлнынъ ойле тик ерлери, эндеклери бар ки, азгъана агъыз ачыкълыкъ япсанъ, чананъ да ашагъы сыптырылып кетер, озюнь де. Балалар эписи бу ёллардан чокъ юрип, чевиклик, атиклик, арекетченлик джеэтинден чокътан пишкинлештилер.

Бу дагъларда, бу ёлларда аман-аман эр куньки бойле хызметлери, юрюшлери оларда кучь-гъайрет, чыдамлылыкъ, джесаретлик, къавий ираде киби мусбет чизгилер шекилленмесине чокъ ярдым эткендир. Бу пишкинликте де Амет-Хан башкъалардан айрылып тура эди. Чокъ йыллар кечкен сонъ, Ана-Ватанны душмандан

кърорчалавда бу пишкинлик оларнынъ эписине чешит агъыр, муреккеп вазиятлерден къртурулмагъа дефаларджа ярдым эткендир.

Риза Фазыл, Лютфие Софу

1. Одун ташымакъ ичюн япылгъан чананынъ адыны хатырланъыз.

2. Насыл хызмет ве аркетлер балаларда пишкинлик шекилленмесине себеп олды?

3. Не ичюн Амет-Ханны балалар да, буюклер де, бутюн миллетимиз севе?

Миллетимизнинъ белли, намлы адамларындан, кърараманларындан кимлерни биле ве бегенсинъиз?

1. Хатырла. Бу сёзлернинъ муэллифи кимдир?

*Ватансызнынъ алы — мушкюль,
Беньзи солар, хорланыр.*

2. Икяенен шиир арасында насыл фаркъ бар?

3. Метинлернинъ чешитлерини айта билесинъизми?

«Ватаным», «Ана тилим», «Догъгъан коюм» (шеэрим), «Бегенген яызджым» мевзуларындан бир де бирини сечип, агъызавий я да язма метинлер азырлап, чыкъыш япынъыз.

КУМЮШ КЪЫШ

32-нджи дерс

КЪЫШ

— Ишнинъ башы менден башлар, —
Деди баарьге къара къыш.
Кунеш сизни якъып ташлар,
Мен бермесем къар-сув — бахшыш.
Учь ай тынмай къар ягъдырам,
Ирип нидже ёллар кече.
Дагъда пек чокъ къар къалдырам,
Къар сувуны чёллер иче.

Зейтулла Албатлы

1. Шиирни окъугъанда, сатырларнынъ сонъки эджаларына дикъкъат этинъиз.
2. Шиирнинъ мундериджесини озъ сёзлеринъизнен икяе этинъиз.

КЪЫШ ВЕ БАЛАЛАР

Пытакъта салланып,
Мейвалар балланмай,
Акъкъудай тавланып,
Кокте ай ялдамай.
Багъ-багъча, чёллерде
Ятмакъта терен къар!
Бу сувукъ куньлерде
Къушларгъа омюр — тар!
Къаргъалар, торгъайлар
Ем излеп кезмекте.
Къызчыкълар, огъланлар
Къыштан зевкъ сезмекте.
Олар — эеджанлы,
Козьлери — чокъ джанлы!
Оларда къуванч бар,
Оларда ишанч бар.
Чаналар устюнде
Сызгъырып кетмеге!
Бир-бири артындан
Къувалап етмеге!..

Юнус Темиркъая

1. Шиирни ифадели окъунъыз. Не ичюн къушчыкълар къышта зорлукъ чекелер, балалар исе къышны севе ве беклейлер?

Шиирден текрарлангъан сёзлерни сечинъиз. Сатырларнынъ сонълары уйгъунлашкъанына, дикъкъат этинъиз.

Бойле вазиятни козь огюне кетиринъиз: къыш татилинден сонъ, эки дост корюше ве бири дигерине насыл раатлангъаны акъкъында икаяе этелер. Субетинъизни дефтерге язынъыз.

Метиннинъ талили

Метинни окъугъан сонъ, ашагъыдаки тертипте талиль этмек мумкюн:

1. Метинге серлева къоюнъыз.
2. Метиннинъ мевзусыны бельгиленъыз (кенъ, тар).
3. Эсас фикрини къайд этинъиз.
4. Метиннинъ чешитини бельгиленъыз (икъе, тариф, фикир юрютюв).
5. Метиннинъ къысымларыны бельгиленъыз (башы, эсас къысмы, сонъу).
6. Абзацларнынъ сайысыны къайд этинъиз.
7. Метиннинъ планыны тизинъиз.

ОТЬМЕККЕ УРЪМЕТ

(масалдан парча)

Кунылернинъ биринде, багъчеван Ахтем къартбабагъа торуны Энвер уйлелик емек кетире. Къарт терекнинъ астындаки ешилъ отлар устюне юзьбезни яйып, ашамагъа азырланалар. Ахтем къартбаба отъмекни кескенде, отъмек уфагъы ерге тюше. Къартбаба оны къыдырмагъа башлай, лякин юксек отлар арасындан тапып оламай. Торунына мураджаат эте:

— Огълум, меним козьлерим яхшы корьмей, мына бу ерге отъмек уфагъы тюшти, оны тапып оламайым, къыдырса, бельки сен тапып олурсынъ, — дей.

Энвер отларнынъ арасыны ачып бакъа ве тапа, къартбабасынынъ козьлерине бакъа да:

— Бу къадар кичик отъмек уфагъыны къыдырмакъ ичюн, не къадар вакътымыз кетти. Ашымыз да сувуды, — дей.

— Ашны сувутып да ашамакъ мумкюн, лякин отьмек уфагъыны гъайып этмек гуна олур.

— Я о, пек уфачыкъ да?..

— Догъру, о, даа уфакъ, тамам санъа бенъзей. Отьмекнинъ баласы, о да сенинъ киби осер ве буюр. Отьмекни урьмет этмек, саймакъ керек.

Уйлелик емекни ашагъан сонъ, тазе отлар устюне раатланмакъ ичюн яталар ве къартбабасы Ахтемге эскиден къалгъан масалларны икяе эте.

1. Отьмекни не ичюн урьмет этмек керек?
2. Отьмек неден япылгъаныны ве насыл пишкенини анабабанъыздан сорап, джевабыны язынъыз.
3. Метиннинъ мундериджеси боюнджа субет кечири-нъыз.

Урьмет этсенъ, урьмет корерсинъ.

КЪЫШ—УСТА

Бугунь нелер олгъан, нелер!
 Саба турдым, пенджерелер,
 Не бакъайым, о бир якъта
 Не олгъанны косътермейлер.

Чагъырдым мен къардашымны,
 Бакъты о да, шашты къалды.
 Мышыгъымыз да мырылдады,
 Тюшюнджеге эр кес далды.

Бу джамларгъа нелер олгъан?
 Туманлангъан, йылдызлангъан,
 Чешит орьнек, къабартылар
 Уста къолнен ялдызлангъан.

Ямалгъан джам кягъытлардан,
 Гедже терлеп, сувлар акъкъан,

Буздан бирер шише саркъкъан,
Санки кыызлар купе такъкъан.

Буны япкъан — буздан эллер,
Къыш бабайнынъ — бу орьнеклер.
Къышта буюк усталыкъ бар,
Эр тарафта ресим япар.

Абибулла Одабаш

1. Шиирни ифадели окъунъыз. Шиирнинъ эсас фикрини сакълап, онынъ мундериджесини язма шекильде беян этинъыз.

2. Сачакълардаки бузларны шаир кыызларнынъ купелеринен кыяслай. Олар сачакъларда насыл ве не вакъыт пейда олалар? Дикъкъатнен окъусанъыз, себебини шиирден тапарсынъыз.

Шиирни дикъкъатнен окъунъыз, тасавур эткен кыш манзарасынынъ ресмини япынъыз.

35-инджи дерс

КЪАРБАБАНЫ БЕКЛЕП

Къашкъыр киби улуй тышта
Къар-боранлы адджы ель,
Тек Къарбаба къоркъмай кыштан,
Долана о, багълап бель.

Долана о, эль-юртларны,
О, кирмеген эв ёкътыр.
Бакъып чыкъа джап-сыртларны,
Оны беклеген — чокътыр.

О, эм куньдюз, эм де гедже
Кезип юре, юкъламай.
Къарбабачюн кыш — эглендже,
Къар уфюрте токътамай.

Кирпиклерим бир-бирине
Татлы-татлы япыша.
Джюйрюк минген къарт корюне,
Тюште оннен тапышам.

Шакир Селим

1. Сатырларнынъ сонъларына дикъкъат этинъиз. Олар къафиелешелер.

Ифадели, керекли токътавларны япып, сёзлерни керекли давуш аэнкинен ифаде этип, шиирни окъунъыз.

2. **Тюште оннен тапышам** — бу ибарени насыл анълайсынъыз? Тарифленъиз.

Аджджы ель, эль-юрт, джап-сыртлар — ибарелерине якъын маналы сёзлер тапынъыз.

1. Бу сатырлар къайсы шиирден алынъган. Оларнынъ муэллифи ким?

*Акъкъудай тавланып,
Кокте ай ялдамай.*

Табиат, йыл мевсимлерининъ къайсы маалинде бойле манзараны анъдыра?

2. Беян этюв шекиллерини тарифленъиз.

«Кумюш кыш» серлевалы ресимлер сергисини тешкиятландырынъыз.

РЕСИМ УЗЕРИНДЕ ИШ

Ресимге дикъкъатнен бакъынъыз. Къыш акъкъында бильген, окъугъан икяе, шиирлерге ве бу ресимге эсасланып, метин язынъыз. Метининъызде къыш мевсимини, кой эвлерини, табиятны ве балаларнынъ оюнларыны тариф этинъыз. Сиз къыш мевсимини севесинъызми? Не ичюн?

ЭМЕК СЕВГЕН — БАХТ ТАПАР

37-нджи дерс

ЭМЕК СЕВГЕН — БАХТ ТАПАР

Бильги алсанъ мектепте,
Шадлыкъ осе юректе.
Окъуп, унер огренген —
Урьметленир эмекте.

Бугунъ мектеп — янъы сой,
Фералана шеэр, кой.
Уста олмакъ истесенъ,
Ишхане бар бойдан-бой.

Койде багъ-багъчалар бар,
Кениш-къулач тарлалар.
Агроном олам десенъ,
Ол озюнье талапкяр!

Сен макъталсанъ эмерте,
Сени Ватан бегенир.
Санъа бакъып, юректен
Ана-бабанъ севинир.

Зейтулла Албатлы

1. Шиирнинъ эсас фикрини бельгилеъиз.
2. Шиирде шаир къайсы девирнинъ мектебини ше-рефлей?
3. «Агроном» къайсы саагъа аит зенааттыр?
4. Бегенген зенаатларынынъ акъкъында икяе этинъиз.
5. Бахытлы омюр къурмакъ ичюн, окъумакъ, чалышмакъ шартмы?

38-инджи дерс

БАЛКЪУРТЛАР ИШКЕ БАШЛАЙ

Бааръ кельди. Къарлар ириди. Тереклернинъ бурьлери ачылмагъа башладылар. Балкъуртлар къыш юкъусындан уянды. Йымшакъ оленчиклернен козьлерини къашыдылар ве тышары чыкъып башладылар. Балкъуртлар, сепеттен чыкъкъан сонъ, багъчагъа учып, догъру алма терегине бардылар.

— Сиз, пек эрте кельдинъиз, меним чечеклерим даа ачылмады, — деди алма тереги...

Балкъртурлар, алманынъ лафыны эшиткен сонъ, эвлерине кърйтаджакъ олдылар. Ёлда, эвге учкъранда, козьлерине ешилликлер арасында оськен мелевше чечеклери урулды. О чечеклер ичинде къркърулы, лезетли бал бар эди. Балкъртурлар бу балдан тойгърандже ичтилер ве эвлерине токъ ве шенъ юрекнен кърйттылар.

Абдулязиз Герайбай

1. Баарьнинъ кърйсы айында мейва тереклери чечек ачалар?

2. Метиннинъ чешитини бельгиленъиз.

3. Метинде кърч шахыс иштирак эте? Оларны бельгиленъиз. Олар: 1) мелевше; 2) терек; 3) сепет; 4) багъча; 5) алма тереги; 6) балкъртурлар; 7) муэллиф. (догъру джевапларны сечип, дефтерге язынъыз).

4. Метиннинъ мундериджеси боюнджа суаль-джевап шеклинде субетлешинъиз.

ИСТЕР ИСЕНЪ

Бал ашамакъ истер исенъ,
Къркърма балкъртур чакършындан.
Балыкъ тутмакъ истер исенъ,
Къркърма озен акършындан.
Истер исенъ кързанмагър
Джемиетте сайгър-урьмет,
Кичиклерге нумюне ол,
Буюклерге итибар эт!

Эрдживан Керменчикли

1. Шаир балаларгър мураджаат этерек, олардан не талап эте?

2. Антоним ве синоним сързлерини шиирден сечинъиз.

3. *Эмексевер, джесюр, эдепли, виджданлы* — бу сързлер, шиирнинъ кърйсы сатырларына манаджа келишелер?

КЪОРКЪАКЪ НЕБИ ВЕ ЙЫЛАН

I

Мен бу икяени танышым Неби агдадан эшиткен эдим. Биз юзюм кутюклерининъ талдасында отура эдик. Мен, онынъ лафыны больмей, дикъкъатле динълей эдим.

Та бешинджи сыныфта окъугъан вакътымда, бир кере пичен чалмагъа кеткен эдик. Саба эрте ёлгъа чыкътыкъ. Авасы салкъын ве тазе эди. Юксек къырларнынъ тёпесинде акъ булут кесечиклери ялдай, сонъра гъайып ола эдилер. Бираздан, къызарып, кунеш догъды. Койден чыкъар-чыкъмаз, къомшумызнынъ огълу Сабри пешимизден чапып етти. Онынъ къолунда къагъыт бурумы бар эди.

— Ма, ал, ананъ йиберди! — деди о, бурумны манъа узатып.

Къагъытны къолума алгъанымнен, анда шубели бир шей сарылгъаныны дуйдым. Сабриге буны бильдирмедим. Токъта сени, ачып бакъайым, анда не бар экен? Бурумны ачсам, не корейим: балабан йылан башыны манъа къадайтып тура. Къоркъкъанымдан буз-бузладым. Дерсинъ, башымдан ашагъы бир къопкъа салкъын сув тёккенлер. Къолумдаки къагъытны йыланнен бирге насыл котерип аткъанымны бильмейим. Ачувдан гъарезликнен Сабриге атылдым. Туткъан олсам, оны чиль-парча этеджек эдим. О, менден зорнен къачып къуртулды. Эки кунъ юзюме корюнмеди.

Олып кечкен вакъианы Сабрининъ анасына айттым. Сонъундан эшиткениме коре, о, огълунынъ къулагъыны бурып: «Явурнынъ баласы, я барып да къоркъудан тили

тутулган олса, не япаджакъ эдинъ?» — деп, яхшы этип тазирлеген. Шукюрлер олсун, не къадар къоркъсам да, тилим тутулмады.

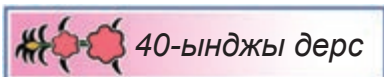

1. Бу икяени муэллиф кимден эшиткен?

2. Неби агъа къачынджы сыныфта эди? Олып кечкен вакъианы учюнджи шахыс адындан икяе этинъиз: «Неби агъа, бешинджи сыныфта окъугъанда, достларынен пичен чалмагъа баргъан эди...».

Гизленмек ве **тазирлемек** сёзлерине якъын маналы сёзлер тапып, оларнен джумле тизинъиз.

II

Арадан бир йыл кечти. Тамам июнь айы эди. Багъда пич пытакъларны ала эдик. Уйлегедже, бель котермей, чалыштым. Отымек, помидор, бир тилим пенир сарылы явлугъымны къарагъач терегининъ пытагъына илишти-рип къойдым. Терекнинъ тюбюни бус-бутюн ем-ешилъ от баскъан эди. Анда отурып раатланаджакъ эдик.

Меним дикъкъатымны бирден терек тёпесинде авеленип, къычырып учкъан къушнынъ сеси джелъп этти. Бир къач дакъкъа къушкъа бакъсам да, меселенинъ асылыны анълап оламадым. Якъын барып бакъайым, не олгъан шунъа, дедим. Кельсем, узун, къара бир йылан терекке сарылгъан, эп юкъары сюйреклене. Къачаджакъ олдым. Лякин токътадым. Анда, терекнинъ гурь пытакълары арасында къушчыкънынъ ювасы бар эди.

Шимди бу мераметсиз йылан, оларны ашамакъ ичюн, терекке тырмаша. Мен бу алны козь огюне кетирип, къоркъуны тамамынен унуттым. Бу арада йылан дегиль, атта аждерха олса биле, къачаджагъым кельмеди.

Гъарип къуш исе юкъары котериле, баш ашагъы эне, чивильдеп, терекке окътала, базыда, менден имдат истер киби, башымнынъ тёпесинде айлана эди. Йылан исе эп юкъары тырмаша...

Гурь терек пытакълары, ешилъ япракълар ишимни къыйынлаштыра эди. Мен къарагъач таягъыны къолума алдым. Оны уфакъ-тюфек къуру пытачыкълардан темизледим. Тутмакъ, къуветнен салламакъ ичюн онъайтладым. Таякънынъ индже тарафындан тутып, къалын уджунен йылангъа урмакъны къарарлаштырдым. Терекнинъ этрафыны доланаракъ, урмакъ ниетинен келишликли ер къыдырдым. Йылан яваш-яваш сюйреклене ве артыкъ къуш ювасына якъынлангъан эди. Башыны о якъ, бу якъ чевирди. Сонъ бир ерде къатып къалды. Бекледи. Уджюмге азырлана эди, гъалиба. Мен бундан файдаланаракъ, таягъымны бар къуветимнен саллап, йылангъа урдым.

Бу вакъиадан сонъ сыкъ-сыкъ къуш балачыкъларыны барып ёкълай эдим. Олар базыда, башчыкъларыны бири-бири устюне къойып, къыбырдамай ята, шытырды эшиткенлеринен, аналары кельди беллеп, сары агъызчыкъларыны ача, чивильдеп къакъыла эдилер. Ниает, олар буюди, тюкленди ве къанат чыкъарды, сонъра къайдаларгъадыр учып кеттилер...

Ибраим Пашиден

1. Небининъ дикъкъатыны насыл сеслер джелъп этти?
2. Не ичюн о, къачмады?
3. Къуш балачыкъларыны насыл къорчаламагъа арекет эте эди?
4. Неби къушчыкъларны насыл къуртарды?
5. Сизлер этрафынъызда яшагъан къуш ве айванларгъа насыл ярдым этесинъиз?
6. Дагъда, орманда йыланни расткетирсенъиз, сиз не япар эдинъиз?

1. Бель котермей чалыштым; джельп этти; имдат истер киби; къанат чыкъарды — бу ибарелернинъ изаатыны беринъиз.

2. Ашагъыдаки исимлерге уйгъун кельген сыфатлар тапып, сёз бирикмелери язынъыз: ... тереклер, ... пытакълар, ... йылан.

Къоркъакъ озь колеткесинден къоркъа.

Джесюрге олюм къоркъунчлы дегиль.

Джесюрнинъ бакъышы

Къоркъакънынъ къылычындан кескиндир.

Аталар сёзлерини эзберленъиз.

41-инджи дерс

ЧЕБЕР КЪЫЗ

Эминечик — пек чебер,
Эр иш келе къолундан.
Эв сипире, шей юва,
Бошагъан сонъ оюндан.
Пенджере, долапларны
Сюртип чыкъа тер-темиз.
Анасына къомшулар
Дейлер: «Чебер — эркенъиз».

Билял Мамбет

1. Шиирни ифадели окъунъыз.

2. Дерслеринъизни япкъан сонъ, насыл эв ишлеринен мешгъуль оласынъыз?

Ашагъыда берильген сёзлер насыл мананы аңлаткъаныны изаланъыз (тюз, алямет, иш арекетни, чокълукъны): *пек чебер, сипире, юва, тер-темиз.*

ДЮЛЬГЕР

Агъач ишини япмагъа
Шевкет чебер бир бала.
Дерстен къайтса, элине
Балта, эренде ала.

Тахта ёнъа, мыкъ къакъа,
Къапу первазы ясай.
Достлары — эп оюнда,
О исе — къулакъ асмай.

Тахтадан эвчик ясап,
Къапу, пенджере къойгъан.
Таванына оджакъчюн,
Дёрткоше тешик ойгъан.

Дей: «Пенджере джамларын,
Озь элимнен къояджам.
Осип, буюп, халкъыма
Дюльбер эвлер къураджам».

Билял Мамбет

1. Шиирни ифадели окъуп, эзберленъыз.
2. Иш алетлерине аит мевзуда шиир язгъан муэллиф-нинъ адыны хатырланъыз.
3. *Перваз* сёзюнинъ манасыны анълатынъыз.
4. *Къапу первазы* — даа ненинъ первазы ола?

Берильген, зенаат-унерге аит олгъан, сёзлерге
эсасланып, зенаат саибини тапынъыз.
М е с е л я : *китап, къалем, тахта, бор — оджа;
шприц, рецепт, илядж, хаста — ...
басма, макъас, йип, дёгме, ине — ... .
копчек, ат, могодек, тельбев, араба — ... .*

МАДЖЕРА

Бир кунь бешлер, экилер,
Пек де къавгъа эттилер.
«Амет бизни пек севе! —
Деп макътанды экилер.
— Чантасында толушып,
Онынъ иле юремиз.
Амет бизни тюзетмей,
Биз онъа пек керекмиз.
Бизнен кельсе эвине,
Чаяланмай отура,
Анасы, бабасыны
Яланларнен тойдура.
Биз олгъанда, Аметке
Не дерс керек, не дефтер.
Экшитменъиз Аметнинъ
Мийини, киббар, бешлер!..»
Бешлер сабыр такъатнен
Динълейлер экилерни.
Экилер эп тавлана,
Эриштирип бешлерни:
«Рогатканен энъ мергин
Ким ата?!
— Эбет, Амет!
Эль-бетини ювмайып,
Ким ята?!
— Эбет, Амет!
Сыныф дегиль, мектепте
Ким энъ яхшы экиджи?
Ким олсун?

— Эбет, Амет,
 Энъ аляджы экиджи!
 Биз оны ойле яптыкъ,
 Даа нелер япармыз.
 Экиджилер ичинде
 Оны реис сайлармыз!..»
 Бундан сонъ юваш бешлер
 Экилерге дедилер:
 «Амет окъумакъ керек,
 Эм де тек дёрт, бешлерге!
 Нумюне олмакъ керек
 Бутюн дост ве эшлерге!»

Юнус Къандым

1. Шиирни ифадели окъунъыз.
2. Не ичюн **бешлер** ве **экилер** давалашалар?
3. Амет насыл бала олгъаныны, онынъ табият чизгилери-
ни къайд этинъиз? Амет киби олмакъ яхшымы?
4. Аляджы олмакъ ичюн, насыл окъумакъ керек?
5. Земаневий мектепте «аля ишарет»ини ифаделеген
ракъамларнынъ сырасыны язынъыз?
6. Шиирни роллерге болип, ифадели окъунъыз.

43-юнджи дерс

СЕРВЕР ВЕ ЧЕЧЕК

Сервер — зекки, окъув севе, атик, эдепли,
 Табиятка ашыкъ-севда бир мектепли.
 Татиль вакъты чыкъа бир кунъ кезинмеге;
 Чёльде чечек, гуллер джыйып севинмеге.
 «Кель, кель!» — дейлер онъа ешилъ кенъ тогъайлар,
 Чивильдеше, чёпелейлер бозторгъайлар.
 «Кель манъа!» — дей къыр этеги, джайдакъ байыр,

Дере-тёпе арасында ешилъ чайыр.
Бостан бойлап, шырыл-шырыл акъкъан озен,
Кунъ табакълар кунеш нурлу, алтын феснен.
Яз ели де, кяде эсип серин-серин,
Сыйпап кече перчеминден сач теллерин.
О, табият къучагында чокъ шей сече,
Осюмликлер алемини сынап кече.
Эр арекет, адиседен тесир ала,
Юрегинде тюкенмез бай дуйгъу къала.
Эр чечекни, эр боджекни бильмек истей,
Огъланчыкънынъ гонъю джоша, кульмек истей...
Бир тогъайда кийик отлар сыра-сыра,
Арасында гузель, назик чечек тура.
Сервер къыза: «Илле оны узейим! — дей. —
Къокълай, къокълай доланайым, кезейим!» — дей.
Кийик отлар-оленлерни чекип четке,
Узана о чёль мелеги, чечечикке:

— Айт, чечегим, сени узип алайыммы,
 Кокрегиме яраштырып къояйыммы? —
 Деп, ынджытмай, ипрандырмай оны узе,
 Гульге бенъзер исперини гонълю сезе.
 — Не аджайип къокъулы бир чечек экен,
 Бу онъайтсыз ерге оны кимлер эккен?!
 Худжур шей, — деп тааджиплене, меракъ арта,
 Чечекни субет ичюн тильге тарта:
 — Айт, гульсинъми, гъанберсинъми, чечечигим,
 Аслынъ, неслинъ темелинден биледжегим...
 Чечек мемнюн джандан татлы бу сёзлерге.
 Незакетнен джевап бере мектеплиге:
 «Мен — не гулим, не гъанберим, гузель бала,
 Лякин оськен эдим гуллер арасында.
 Шундан себеп, менден гульдай къокъу келе,
 Гульнинъ досту гульге бенъзей, эр кес биле.
 Яхшыларнен юрьсенъ яхшы таныласынъ,
 Яманларнен яман аднен анъыласынъ!» —
 Деп, чечечик мектеплиге сырын айта,
 Сервер йырлап, чечек къолда, эвге къайта.

Лёман Сулейман

ис — къокъу
 гъанбер — къокъулы шей

1. Осюмликлер алами Серверге насыл тесир эте?
2. Чечечик Серверге озюнинъ насыл сырыны ача?
3. Шиирдеки аталар сёзюни насыл анълайсынъыз:
*Яхшыларнен юрьсенъ, яхшы таныласынъ, яманларнен
 яман анъыласынъ?*
4. Чечек, осюмликлернинъ асыл-неслини огренмек
 ичюн, оларны къопармакъ шартмы? Озь фикринъизни
 беян этинъиз.
5. «Къызыл китап» акъкъында насыл малюматынъыз
 бар? Бу китапнынъ тешкиль олмасына нелер себеп
 олды?

Осюмлик ве чечеклер сырасыны девам этинъиз:
мелевше, пападие, магъданос, ляле, чанъ чечеги, ...

44-юнджи дерс

ЧАЛЫШЫР ВЕ ОГРЕНЕМИЗ

Ягъмур насыл ягъа?
Ель неден ола?
Къар недир, буз недир?
Сув къайдан келир?
Атлар насыл яшай?
Къуртлар нелер ашай?
Балабан—кичик,
Терек—кутюк,
Не бар, не ёкъ?!
Шаркъ—гъарп,
Къолай—сарп,
Кельгенин-кечкенин,
Тарихын, дегенин
Тешкеремиз,
Огренемиз...

Тилимизден,
Элимизден,
Сёзюмизден,
Ич бир шей къачмаз,
Бизни къачырмаз,
Эбин-себебин,
Аслын-эсасын
Корюرمىз,
Билиرمىз,
Алышырмыз,
Къарышырмыз,
Коюмизнинъ ишлерини

Догърултмагъа чалышыр,
Яшамагъа, курешмеге алышырмыз.
Абибулла Одабаш

1. Шиирни окъунъыз.
2. Муэллиф озь къараманы огюнде насыл месулиетли вазифелер къоя? Ондан, насыл олмакъны талап эте?

Шаркъ — гъарп, ... уфукъ адларыны девам этинъиз.

45-инджи дерс

КИЧИК УСТАЛАР

Дёрт-беш бала, топланып
Къарт чинарнынъ тюбюне,
Кичик эвчиклер япып,
— Кой къурдыкъ, — деп севине.

Эвчиклери — къутудай,
Бичими де келишкен.
Олар, буюк адамдай,
Ишке джиддий киришкен.

Пенджерени, къапуны,
Дерсинъ, япкъан дюльгерлер.
Эрендени, пычкъыны
Ишлетмеге бильгенлер.

Эшреф Ибраим

1. Сизлер бош вакътынъызны не ерде ве насыл кечиресинъиз?
2. Къуруджылыкъта насыл иш алетлерини къуллана-лар? Олар акъкъында икяе этинъиз.

БАХШЫШ

Бундан учъ йыл огюне,
Азбарымыз четине,
Сачтым алма фиданы,
Бакътым-осьтюрдим оны.
Алмалары сары, ал,
Эр бири дей: «Мени ал!»

Далыны тепрете ель,
Алмагъа узатам эль.
Терек эгиле, манъа
Дей: «Чокъ тешеккюр санъа!
Алмаларым джый да ал!
Пек татлыдыр, дерсинъ бал».

Иса Абдураман

1. Алма тереклерининъ насыл тюрлерини билесинъиз?
2. Шиирде расткельген **ал** сёзлерининъ манасыны анылатынъыз.
3. Терек шаирге не ичюн тешеккюр бильдире?

1. Кимнинъ шииринде **кунъ табакълар алтын фес кийген**.
2. Табиатта олгъан **ишкур** махлюкъларны къайсы эсерлерде расткетирдинъиз?
3. Мейва тереклерини не вакъыт пытамакъ керек? Къышта оларны суваралармы?
4. Къырымда оськен алма тереклерининъ адларыны, тюрлерини айта билесинъизми?

Берильген джумлелерни текмиллеп, дефтеринъизге язынъыз: «Эмек севген — бахт тапар» болюгинде биз бир сыра къырымтатар языджыларынынъ эсерлеринен таныш олдыкъ: ..., ..., ... Меним энъ зияде бегенген эсерим — ... .

ГУЗЕЛЬ БААРЬ

46-нджы дерс

БААРЬ

Сувукъ къыш мевсими шиддети кечти,
Башкъа ренкке кирди земане, достум.
Баарь демлерининъ къокъусы тюшти,
Дагъытты анберин джиане, достум.

Ириди къарлары, ешерди чёллер,
Быракъты зынджырын, голь олды селлер.
Чечеклер ачылыр эстикче еллер,
Миннет гуль, сунбуле, рейхане, достум.

Эр кеснинъ къальбине тюшти ферахлар,
Наргизинъ башын эгильтти будакълар.
Лялелер толдурып алтын къаделер
Создылар алып бир-бирине, достум.

Ашыкъ Умер дер ки, ачылды гуллер,
Дженнет киби олды сахралар, чёллер.
Сейирге чыкътылар джемий гузеллер,
Сен ничюн чыкъмазсынъ сейране, достум?!

Ашыкъ Умер

1. Шиддетли кыштан сонъ, табиат насыл ренкке кирди?

2. Ашыкъ Умер табиатта олгъан даа насыл денъишмелерни тасвирлей?

3. Шаир бу шииринде насыл дуйгъуларны ифаделей? Кимге мураджат эте?

4. Шиирни эзберленъиз.

47-нджи дерс

КЪЫРЫМНЫНЪ БААРИ

Не гузель Къырымнынъ баари,
Багъ-багъча гуль-чечек ачкъанда,
Чочамий торгъайлар чырылдап,
Чёллерде эзгилер сачкъанда.

Айдынъыз, балалар, бирликте
Чайырлар, къырларны кезейик,
Мос-мор мелевше, чечектен
Къокъулы гульдесте тизейик.

Бакъынъыз, ем-ешиль — орталыкъ,
Кийинген-къушангъан чайырлар,
Тынч сема астында тогъайда
Гуль топлай бахтияр балалар.

Тарлалар ем-ешилъ кийинген,
Секире къозулар эректе.
Не назлы нагъмелер тѣкелер.
Бульбуллер сув бою, теректе.

Иззет Эмиров

нагъмелер тѣкелер — йырлайлар

Къырым баарини шаир насыл тарифлей, табиатта насыл
денъишмелер ола? Аэнкъдеш сѣзлерни къайд этинъиз.

«Бааръ», «Къырымнынъ баари» шиирлерини текрар
окъуп, эки шиир эсасында бааръ акъкъында беян
язынъыз.

48-инджи дерс

...Чечек! Ер юзюнде оны севмеген адам бармы?!

Ильки бааръде къар астындан башыны котерген
акъбардакъ анги бир къырджымангъа генчлигини
эслетмей? Балалыгъында тегенеклер астында
мавымсырап тургъан мор мелевшелерни узъмек ичюн,
анги бир инсан къолларыны ал къангъа боямай? Анги
бир инсан достуна, эдие оларакъ, чечек багъышламай?!

...Аналар севимли эвлятларыны багъырларына басып:
«Сен меним дюнъяда бирден-бир чечегимсинъ!» — деп,
охшайлар.

Юсуф Болаттан

къырджыман — орта яшлы инсан

1. Парчаны окъунъыз. Джумлелернинъ сонъундаки суаль ишаретлери насыл вазифени беджерелер?
2. Сонъки джумледе **чечек** сёзю — насыл манада къулланылгъан (асыл, кочьме)?
3. Метинге серлева къоюнъыз.

* * *

Мен — бир баарь ельчигим,
 Хоштан-хош гонъюльчигим.
 Юреклерге зевкъ берем,
 Юзьни сыйпар эльчигим.

Гуль-чечекнинъ янагъын
 Опе назик дудагъым,
 Балаларнынъ юзюни
 Сыйпамакътыр мурадым.

Зейтулла Албатлы

1. Баарь ве кузь еллерининъ арасында фаркъ бармы?
2. Сёзлернинъ уйгъун эджаларыны къайд этинъиз.
3. Шиир кимнинъ адындан язылгъан?
4. Ашагъыда берильген сёз бирикмелер ифаделеген маналарны козь огюне кетиринъ, тасавур этмеге тырышынъыз: **хоштан-хош гонъюльчигим, юреклерге зевкъ берем, назик дудагъым гуль-чечекнинъ янагъыны опе, балаларнынъ юзюни сыйпайым.** Бу ибарелерни бегендинъизми?

Ель, рузгяр, джель, юзгяр бу сырадаки сёзлернинъ ангиси эдебий тильде къулланыла, ангилери шиве сёзлери сайылалар?

Олар тилимизнинъ къайсы шивелеринде расткелелер?

Къырымтатар яzydжы ве шаирлернинъ эсерлерини хатырлап, «Баарь чечеклери» серлевалы тариф метинини язынъыз.

49-ынджы дерс

БААРЬ КЕЛЬДИ

Сабырсызлыкънен бекленильген баарь кельди. Артыкъ авалар къызды. Тышта къышнынъ къулакъларны кираз киби къызарткъан серт, сувукъ бораны ёкъ. Онынъ ерине юзлерни охшагъан серин денъиз ельчиги эсе.

Ернинъ къышлыкъ памукъ ёргъаныны — мавы, сары ве безъ къокъулы чечеклернен нагъышлангъан ешилъ макъат денъиштирди. Багъчалар гульгюли ве безъ чечеклернен орътюнген кираз, вишне тереклеринен ярашты.

Кузьде сыджакъ тарафларгъа учып кеткен къушчыкъларнынъ бир чокъусы энди къайтып кельдилер. Олар шенъленип, чивильдешип уча ве, чечеклернен ярашкъан дюльбер тереклер устюне къонып, шень ве назик тюркюлерини йырлайлар.

Ибраим Бахшиш

Баарь айларынынъ адларыны айтынъыз.

Сыджакъ, шеньленмек, сувукъ сёлерининъ къарама-къаршы олгъан маналарыны тапып, дефтеринъизге язынъыз.

Нокъталар ерине уйгъун кельген сыфатларны язынъыз:
серт, ..., ... боран; гульгюли, ..., ..., ... чечеклер.

Баарь акъкъында левхаларны ве шиирлерни окъуп, ресим япынъыз.

* * *

Эмджем къоюн бакъа чокътан,
Пек унерли, намлы чобан.
Яйлаларгъа мен чокъ барам,
Чалашында ятып къалам.

Бу баарь де, кене бардым,
Къозучыкълар корип къалдым.
Не де гузель къозучыкълар!
Мен оларгъа пек сукъландым.

Ешилъ отлар арасында
Ойнашалар, алышалар.
Акъшам олса, къошарларгъа
Сюрю-сюрю толушалар.

Черкез-Али

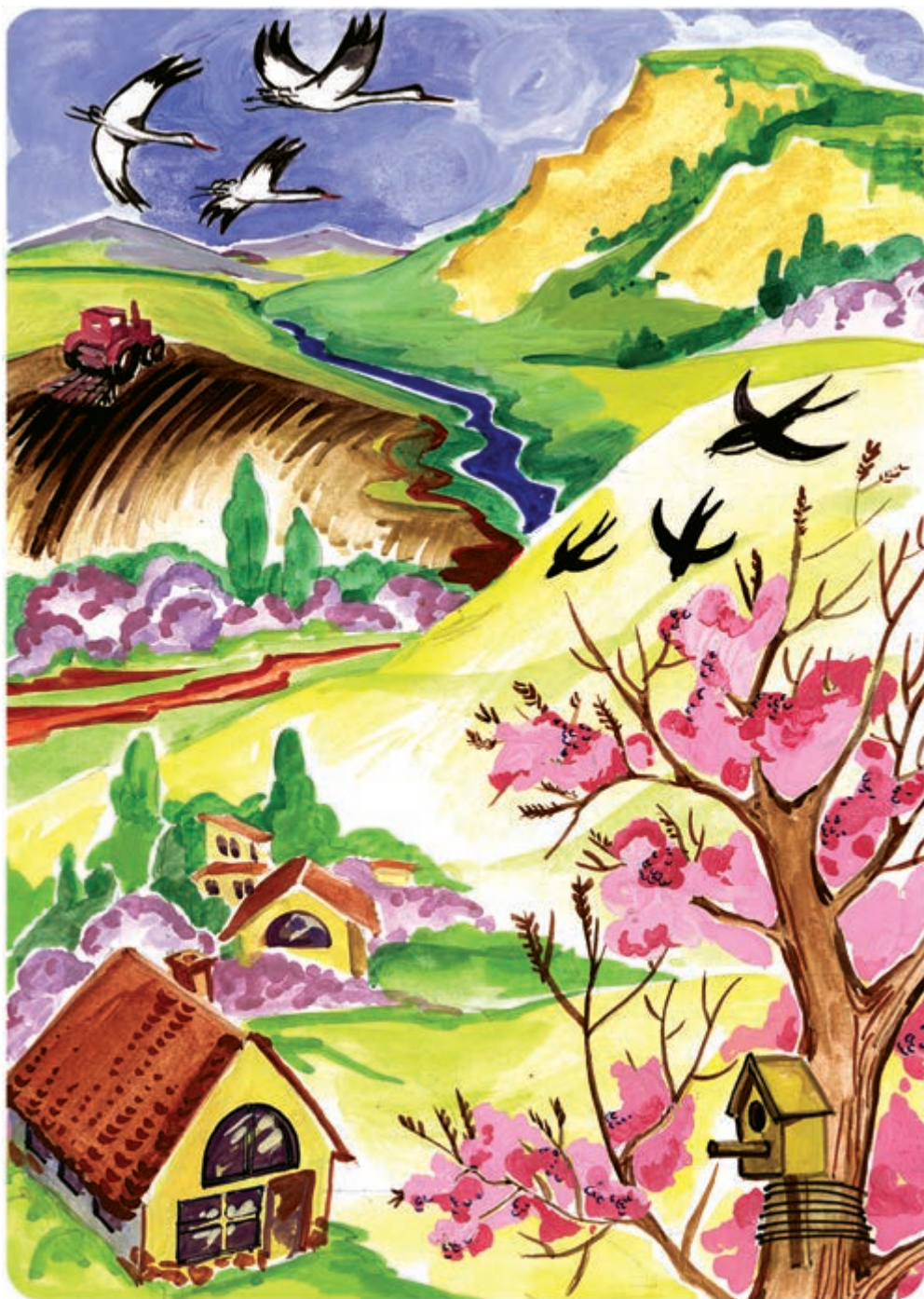

1. Баарьде яйланы сейир эттинъизми?
2. Чобанлар къоюнларыны не ичюн яйлада бакъалар?
3. Яйланынъ аланлыкътан насыл фаркъы бар?
4. Къараби яйла Къырымнынъ не еринде (ялы боюнда, чельде) ерлешкен?

РЕСИМ УЗЕРИНДЕ ИШ

Ресимге дикъкъатнен бакъынъыз. Рессам йылнынъ насыл мевсимини тасвирлеген? Бу ресим сизде насыл дуйгъулар догъура? Озь фикирлеринъизни икяе этинъиз.

Эзберлеген шиирлер, окъугъан икяелер ве тасвирленген ресимге эасланып, баарь акъкъында тариф метинини язынъыз.

51-инджи иш

АНАЛАР — ЭНЪ МУКЪАДДЕС СЁЗ

Аналар... Биз бир вакъыт аналарымызнынъ бизге япкъан эйиликлерини одеп оламамыз. Ялынъыз йыллар кечип, озюмиз аиле саиби олгъан сонъ, о гъайыпнынъ агъырлыгъыны ис этемиз. Балалар озь аналарына: «Мен сени севем», — деп айтмайлар, эм олар аналарына олгъан севгисининъ — севги олгъаныны да бильмейлер. О, табиий бир шей: нефес алгъан киби, танъ аткъан киби. О мукъаддес дуйгъунынъ ады ёкътыр...

Инсан бир шейден абдыраса, къоркъса: «Вай, анам!» — деп, озю дуймай, багъырып йибере. Яни шу сёзлеринен о, озюни сакълагъан киби ола. Дженк майданында да шай ола. Эсли-башлы, кучлю адамлар, беденини сыджакъ якъыджы къуршун, сюнгю тешкенде, ерге йыкъылмаздан эвель:

— Ана, аначыгъым! — деп, сонъ сюрюне ве омрюнинъ сонъки саниелеринде аналарынен оларар.

Джевдет Аметовдан

* * *

Ананы айбетле, къальбине тыныш бер,
эр саба тургъанда, алыны сора.
Бир ань кеч кельсенъ ишинъден эгер,
ананънынъ къальбини гъам-къайгъы сара.
Ананы ынджытма! Кельсе де юзге,
артынъдан телашнен тельмирип къала.
Арзу, къуванчыны багъышлай бизге,
гъам иле кедерни озюне ала.
Айбетле, Ананы!

Билял Мамбет

АНА

Джанымдан азизим, козюмде нурум,
Эр шейден къыйметли, севимли ана!
Бахтым, къуванчым, къальбимде сырым,
Гуль багъым, баарим — севимли ана!

Сабийлик чагъымнынъ саари — ана,
Осьмюрлик девримнинъ баари — ана,
Умюдим, хаялым багълыдыр санъа,
Омрюмнинъ гонджеси — севимли ана.

Геджеде юкъунъны он кере больгенсинъ,
Ойнасам — севинип, мен кульсем — кульгенсинъ,
Кейфимни бозгъанда, сарарып солгъансынъ,
Дердимнинъ девасы — севимли ана.

Къаранлыкъ геджемнинъ ярыгъы — ана,
Истикъбаль омрюмнинъ барлыгъы ана,
Юректен иззетим фышкъыра санъа —
Къайгъымчюн зорлангъан севимли ана.

Сёзлерим денъизге, дерьягъа сыгъмаз,
Сен ичюн ачылгъан гуллер де солмаз.
Дестанлар язсам да, эллерим талмаз,
Гонълюмни охшагъан сеvimли ана.

Джеваире Меджитова

1. Берильген учъ метинни дикъкъатнен окъунъыз. Бу метинлер насыл кенъ мевзугъа багъышлангъан?

2. Джевдет Аметов аналарнынъ насыл чизгилерини тарифлей?

3. Джеваире Меджитова ве Билял Мамбет аналарны насыл сёз ве ибарелернен тарифлейлер?

4. **Юректен иззетим фышкъыра санъа** — бу сёзлерни насыл анълайсынъыз? **Иззетим** — сёзюне якъын маналы сёз тапынъыз.

Бу метинлерге эсасланып, «Севимли анам» серлевалы беян язынъыз.

52-нджи дерс

МАСАЛ

Джан сыкъыджы къыш геджеси,
Сабий ята, юкъламай.
Ыслыкъ чалып, еллер эсе,
Тышта — аяз. Къар — номай.

— Юкъла, къозум, — дей битасы,
Юм козюнъни, айя-ай...
Тышта боран шаматасы
Шакъа этип ойнамай.

Чокъ юкъласанъ, тосунчыгъым,
Татлы тюшлер корерсинъ.
Юм козюньни, къозучыгъым,
Бир геджеде осерсинъ.

— Битачыгъым, масал, сёйле,
Сонъ юкъларым, — дей бала.
Битай башлай мына шойле
(Сабий юкъугъа дала):

— Бир заманда яшай экен
Дженк — не, бильмей адамлар,
Чалыша ве ашай экен
Дженкте ольмей адамлар.

Ер юзюнде заманлар тынч,
Девлетлер тынч кунъ корьген.
Аскер-маскер олмагъан ич,
Эр кес бирдай шенъ юрьген.

Балаларнынъ бабалары
Сабан сюрген тарлада.
Номай ашлыкъ обалары
Юксельгенлер арманда.

Кимсе къоркъып яшамагъан,
Дюнъя дженксиз, кенъ экен.
Яхшы, яман халкъ олмагъан,
Эр кес бирдай тенъ экен.

Аналарнынъ башы узьре
Парылдагъан ал кунеш.
Ер — къоджаман бир эв экен.
Адамлары — дост ве эш...

Битай сёйлей, чорап оре,
— Юкъла, къозум, айя-ай...
Сабий татлы тюшлер коре,
Сабий терен, тынч юкълай.

Шакир Селим

къоджаман — пек буюк, балабан
ыслыкъ чалып — сызгъырып

1. Шиирни ифадели окъунъыз.
2. Къартана насыл девир акъкъында икяе эте?
3. Йыл мевсимини шаир насыл сёзлернен тарифлей?
Окъунъыз.
4. «Айя-ай» — деп йырлангъан йырлар насыл
адланалар?

Шиирден антоним сёзлерни тапып, дефтеринъизге
язынъыз.

53-юнджи дерс

НАВРЕЗ БАЙРАМЫ

Баарь куньлеринден бири эди. Селим къартбаба
торунларыны янына топлады да, олардан:

— Дюньяда энъ къуванчлы куньлер — насыл куньлер?
— деп сорады.

— Энъ къуванчлы кунь — анам манъа Саре къокъланы
багъышлагъан кунь, — деди еди яшында Айшечик. —
Онынъ адыны озюм къойдым — сачлары сары.

— Э-ге, аман таптынъ айтмагъа шей... Энъ къуванчлы
куньлер байрам куньлери, — деди 10 яшында Али. —

Байрамда эр кес гузель кийине, мусафирлер келе, эр кес шенълене.

— Догъру, меним тайым, байрам кунълери энъ къуванчлы кунълердир. Шунунъ ичюн де онъа байрам дегенлер, — деп къартбаба Алининъ башыны сыйпады.

— Я бизде насыл байрамлар бар, билесинъизми?

— Мен билем, — деди Али. — Къурбан байрамы, сонъ... сонъ... — девам этеджек олды, амма хатырлап оламады.

— Мен билем, бу — Ораза байрамы, — деп къошулды Айшечик. — Былтыр анамнен берабер мен де ораза туткъан эдим.

— Аферин, къызым! — деп къартбабасы Айшечикни къучакълап опыти.— Догъру, балалар, бутюн мусульманларнынъ ве бизим де энъ буюк байрамларымыз Ораза ве Къурбан байрамларыдыр. Амма бизде даа башкъа байрамлар да бар: Наврез байрамы ве Хыдырлез байрамы. Мына бир къач кунъден Наврез байрамы оладжакъ. Келинъиз, мен сизге Наврез байрамы акъкъында икяе этейим.

Наврез байрамы, балалар, энъ эски байрамлардан биридир. Бу байрам бизге Иран мемлекетинден кельген. Анда Наврез байрамыны дюньяда даа Ислям дини пейда олмаздан бинъ йыллар эвель япып кельгенлер. Ислям дини кельген сонъ, бир чокъ мусульман халкълары да бу байрамны къайд этип башлагъанлар.

Алим адамлардан бири Пейгъамберимизге бахшыш йибере. Бу, Наврез байрамы ичюн азырлангъан эльва экен. Мухаммед пейгъамбер: «Бу недир?» — деп сорай. «Бу Наврез», — деп джевап берелер онъа. «Я, Наврез дегени не?» — деп сорай о. «Бу Иранда яшагъан аджем халкъынынъ энъ буюк байрамы», — дейлер онъа. Пейгъамбер озюнинъ якъын адамларынен ве талелелеринен берабер эльваны ашайлар. Пейгъамбер

эльваны пек бегене ве: «Эгер эр кунь Наврез олса, бизге не яхшы олур эди», — дей.

Байрамнынъ ады, яни Наврез сёзю де бизге Ирандан кельген. Манасы янъы кунь, янъы йыл, йыл башы демектир. О вакъытларда Янъы йыл январь 1-де дегиль, март 21-де башлана экен. Шунунъ ичюн мартнынъ 21-инджи куню байрамгъа чеврильген.

Наврез байрамынынъ манасы бизде даа зияде кенишлеген. О — эм Янъы йыл байрамы, эм баарь байрамы, эм койлюлернинъ тарлада, чёльде чалышып башлагъанлары, эм де бир-биринен дарылгъан инсанларнынъ акълашув, достлашув байрамы ола. Не гузель я?!

— Мен билем, къартбаба, байрамда эр кес бир-бирине бахшыш бере, мусафирликке баралар. Анам, бабам бизни де алып баралар. Пек къуванчлы ола.

— Аферин, огълум! Сен биле экенсинъ, — деп макътады къартбабасы Алини.

1. Селим къартбаба торунларына насыл суаль берди?
2. Айше ичюн энъ къуванчлы кунь не куню олгъан?
3. Али насыл къуванчлы куньлерини хатырлай?
4. Бизим халкъ насыл мусульман байрамларыны къайд эте?
5. Ораза ве Къурбан байрамлары сизинъ коюнъизде (шеэринъизде) насыл кечириле?
6. Наврез байрамы халкъымызгъа не ерден кельген?

Бири-биринъизге Наврез байрамы акъкъында суаль-джевап берип, субет джумлелерини догъру интонациянен теляффюз этинъиз.

Сонъ Селим къартбаба икяесини девам этти:

— Наврез байрамы шойле япыла.

Байрамдан бир къач кунъ эвель къадынлар эвлерини темизлейлер, джыйыштыралар, акълайлар, чамашыр ювалар, азбарны сипирип темизлейлер. Эвде, азбарда керекмеген шейлерни чыкъарып ташлайлар, балаларына янъы урбачыкълар тикелер. Бу байрам койлерде тарла ишлери башлангъанынен багълы олгъаны ичюн эркеклер сабангъа, яни ер сюръмеге азырланалар, керек алетлерини тамирлейлер, янъыларыны тапыштыралар.

Арфе куню эр эвде чешит татлы емеклер, къавалтылар, эльвалар азырлана, кобете пиширелер. Акъшам балалар учер-бешер олып, эв-эвден Наврез йырыны айтып юрелер.

НАВРЕЗ ЙЫРЫ

Бисмилляһи vessафа,
Фахр-и алем Мустафа.
Умметине къыл вефа,
А за Наврези мубарек.

Наврез кельди — яз кельди,
Ордек кельди, къаз кельди.
Къушлардан аваз кельди,
А за Наврези мубарек.

Наврез кельди, корюнъиз,
Наврез акъкъын беринъиз.
Дженнет олсун еринъиз,
А за Наврези мубарек.

Сохталар кельди, къапунъ ач,
Къапунъ ач да, тѣрге къач.
Сохталаргъа пара сач,
А за Наврези мубарек.

Ай тур, тотам, тур, тотам,
Беш-он пара бер, тотам.
Чеберлигинъ сер, тотам,
А за Наврези мубарек.

Бизден сизге — бу къадар,
Бильмем сизден — не къадар?
Не берсенъиз, къуванчтыр,
А за Наврези мубарек.

Эвде олгъанлар къапуларны ачып, балаларнынъ
йырлагъаныны динълей, севине ве мемнюн олып,
оларгъа мейва, къурабье, джеviz я да акъча берелер.

Байрам куню къартлар сабадан мезарлыкъны,
къабирлерни зиярет этелер, къабирлернинъ этрафыны
темизлейлер, олюлерге дуалар окъуйлар. Сонъ адамлар
хасталарны зиярет этелер, мусафирликке баралар, я да
озълери мусафир къабул этелер.

Огъланчыкълар ве кызчыкълар кене, топ-топ олып,
эв-эвден байрам хайырлап, «Наврез йыры»ны айтып
юрелер. Бунъа олар «Сары эчки», «Къара тавукъ»
йырларыны да къошалар. Сонъра балалар топлагъан
татлы шейлерини эвде къардашларынен болюшип,
севине-севине ашайлар, шеньленелер. Уйкенлер
исе байрам кунюни насыл кечиргенлери, кимлернен
корюшкенлери акъкъында лаф эте, хатырлайлар ве
ярынки кунге, яни янъы йылнынъ янъы баарь ишлерине
азырланалар.

Иште, меним къоузчыкъларым, бизде Наврез байрамы
бойле кечириле.

Риза Фазыл

БААРЬ

Мартнынъ йигирми биринджи кунюнде ер юзюнде куньдюз иле гедже мусавий дереджеге келелер. Дюньянынъ бир ягында он эки саат айдынлыкъ, дигер ягында он эки саат къаранлыкъ укум сюре. Шиддетли къыш бите, летафетли баарь башлай. Кунеш зияларынынъ кучю арта. Къар йымшай, эв сачакъларындан саркъып тургъан буз сыргълары ирип, суву ерге тамгъанда, торгъайлар онынъ астында ювуналар. Изанларда экинлер ешере.

Шамиль Алядин

мусавий — тенъ
летафетли — дюльбер, назик

1. Шаир ве языджылар озь эсерлеринде баарь мевсими-не айрыджа янашалар: сукъланалар, шерефлейлер, рухланалар. Бу дуйгъуларны исбатланъыз, икяелерден мисаллер кетиринъиз.

2. Наврез байрамы къайсы айда кечириле?

3. Гедже ве куньдюз не вакъыт мусавий дереджеге келе? Кимнинъ эсеринде бу акъкъында икяе этиле?

4. Баарь акъкъында окъугъан шиир ве икяелер сизде насыл теэссуратлар къалдырды? Эгер ресимнен тасвирлемек керек олса, баарьни насыл ренклернен тарифлер эдинъиз?

5. Ашагъыдаки джумлелерни дефтеринъизге язынъыз. Баарь акъкъында шиирлерни белли къырымтатар шаирлери язды:

Ашыкъ Умер — «...»;

«Къырымнынъ баари» — ...;

Зейтулла Албатлы — «...»;

«Джанымдан азизим, козюмде нурум» сёзлеринен ...
«Ана» шиири башлана.

ЧЕТЭЛЬ ХАЛКЪ АГЪЫЗ ЯРАТЫДЖЫЛЫГЪЫ ВЕ ЭДЕБИЯТЫНДАН

55-инджи дерс

АЛУШТА ГЕДЖЕ

Салкъын ельчик эсти яваш. Дюнья шеми
Чатырдагъгъа урулды да парчаланды,
Къаяларны алландырып, сёнип къалды,
Орталыкъны дым къаранлыкъ сарып алды.

Гедже басты. Къарарды дагъ орькечлери.
Вадийлерде ирмакъ сеси эшитиле,
Багъчалардан мис-гъамбер хош къокъу келе, —
Эзгин-эзгин йырлай вадий чечеклери.

Адам Мицкевич

ЧАТЫРДАГЪ

Титреп, санъа седжде этем, улу Дагъ!
Эй, сен, Къырым гемисининъ диреги,
Сен — дюньянынъ минареси, юреги,
Бютюн дагълар падишасы, Чатырдагъ!

Эй, Чатырдагъ, сен эп сукют сакълайсынъ,
Тёпемизде кунеш кулип бакъса да,
Я да явур эвимизни якъса да.

Адам Мицкевич

сукют сакълайсынъ — *мында*: индемейсинъ
дагъ орькечлери — *мында*: дагъ уджлары

1. Шиирлерни, уйгун кельген къыскъа ве узун токътавларгъа риает этип, ифадели окъунъыз.
2. Шиирлернинъ мевзусыны бельгиленьиз.
3. Адам Мицкевич Къырым кошелерини тарифлегенде, насыл дуйгъуларны ифаделей?
4. «Эзгин-эзгин йырлай вадий чечеклери» — деген сатырларны бегендинъизми?
5. Чатырдагъны шаир неге ошата, ненен къыяслай? Бегенген шиирни эзберленъиз.
6. **Дагъ** сёзю не ичюн шиирде буюк арифнен язылгъан? Шаир дагъгъа насыл мунасебетте булуна?

ТИТИС ПАПИЙЧИК

Яз маали. Чёллерде энди чавдарлар сараргъан, чалынгъан пиченлер кебенлерге топлангъан.

Чевре четинде терен улукълар олгъан эски эв кунешке къаршы тура. Эвнинъ диварындан сувгъа баргъандже

къампалар осе. Бу къампалар о къадар буюк ки, оларнынъ япракълары тюбюнде уфакъ балалар гизлене эдилер.

Къампалар арасында, орманда олгъаны киби, тынч ве титис эди. Папий мында озъ йымырталары устюнде кулюк ята эди. Энди чокътан кулюк яткъанындан, баягъы безген эди. Ниает йымырталарнынъ къабукълары чатлады. Папийчиклер къыбырдашты, къабукъны чёкчюледи ве башчыкъларыны узатып чыкъардылар.

— Пип, пип! — деди олар.

— Кряк, кряк! — деп джевапланды ана папий.

Папийчиклер къабукъларындан чыкъты, этрафларына козь кездирип, къампаларнынъ ешилъ япракъларына бакътылар. Аналары оларгъа кедер этмеди: ешилъ тюз козь ичюн файдалы бир шейдир.

— Вай, бу дюнья не къадар буюк экен! — деди папийчиклер.

Эльбет де буюктир! Къабукълары ичинде яткъанда, тарлыкъ эди, шимди исе боллукъкъа бакъ!

Аналары балаларындан сорады:

— Дюнья дегенлери тек бу ердир беллейсизми? Ёкъ, дюнья дегенлери багъчанынъ о тарафына узанып кете ве чёллергедже бара. Лякин анда мен озюм де олмадым... Сонъ, насыл, эпинъиз чыкътынъызмы?— деп сорады, о, аякъкъа турып. — Ёкъ, даа эписи чыкъмагъан, энъ буюк йымырта олгъаны киби тура... Тезден чыкъса экен. Папий кене ерине отурды.

Ахыры, буюк йымырта да чатлады. Папийчик къабукътан сюрелип чыкъты. Лякин бу папийчик пек балабан ве титис эди! Папий, онъа бакъып, шойле деди:

— Къарардан зияде балабан! Меним балаларыма асла да ошамай. Бу бириси кок тюсте. Барып да кокюш баласы олмасын!

Эртеси куню ава пек яхшы олды. Папий озюнинъ аилесинен якъындаки улукъкъа кетти. Папий, былт-былт этип, сувгъа тюшти, башыны ялыгъа чевирди, балаларыны чагъырды. Папийчиклер, чокъ тюшюнип турмадан, бири-бирининъ артындан сувгъа тюштилери.

Сув оларнынъ башларыны орытсе де, тезден сув устюне атылып чыкътылар ве ялдап кеттилер. Атта кок тюз титис папийчик де олардан артта къалмады.

Ялыгъа келип чыкъкъан папий, балаларына шойле деди:

— Балачыкъларым, энди меним пешимден келинъиз. Мен сизни къушлар аилесине косътермек истейим. Амма яхшы бакъынъыз, барып да олардан бири устюнъизге басмасын. Мышыкълардан да сакът олунъыз! Олар къуш азбарына келип кирдилер.

Папийчиклерни бутюн къушлар бегендилер, тек бир энъ сонъунда йымыртадан чыкъкъан титис папийчикке ёл бермедилер. Оны, тек бир папийлер дегиль, тавукълар да чёкчюледи, къакъыштырды ве эриштирдилер.

— Бу бири — къарардан зияде балабан! — деди олар.

Догъъанда, аякъларында шпорлары олгъан ве бунунъ ичюн де озюни эписинден устюн туткъан ата-кокюш къабарды-къабарды да, елькенли геми киби, папийчикнинъ янына учып кельди, онынъ козьлерине бакъты ве къанатларыны къакъты, ачувындан тарагъы кып-кызыл олды. Заваллы папийчик не япаджагъыны, къайда гизленеджегини бильмей къалды. Бойле титис догъгъаны ичюн, оны бутюн къушлар куле!

Биринджи кунъ мына бойле кечти.

къампа — ири япракълы от (рус.: лопух)

1. Метинни окъунъыз, мундериджесини озъ сёзлери-нъизнен икяе этинъиз.

2. Къушлар аилеси титис папийчикни насыл къаршыладылар?

3. **Кокюшнинъ тарагъы кызарды** — насыл таракъ акъкъында сёз кете?

4. Роллерге болип, метинни ифадели окъунъыз.

Къампаны Къырымда осюмликлер, отлар арасында расткетирмек мумкюнми? Онынъ ресмини япынъыз.

II

Бундан сонъ папийчикнинъ алы даа фена олды. Заваллыны бутюн къушлар къувалай эдилер. Атта къардашлары биле онъа:

— Баре сени мышыкълар ашаса эди, бешарет! — дей эдилер.

Анасы эки сёзнинъ биринде:

— Козюме корюнме, къамыш аякъ! — дей эди.

Папийлер оны тишлей, тавукълар чёкчюлей, къушларны беслеген къызчыкъ исе оны аягынен къакъып йибере эди.

Ахыр-сонъу, папийчик даянамады. Къорадан секирди ве чыкъып кетти. Пытакълар устюндеки къушчыкълар, ондан урkip, учып кеттилер. «Мен титисим, онынъ ичюн менден къачалар», — деп тюшюнди папийчик.

О, эп чапты, чапты ве ниает кийик папийлер яшагъан буюк сазлыкъкъа барып етти. Геджесини анда кечирди. Заваллы пек ёргъун ве кедерли эди.

Эртеси куню сабасы юкъудан уянгъан кийик папийлер янларында янъы аркъадаш корип, ондан сорадылар:

— Сен насыл къушсынъ?

— Сен пек чиркинсинъ, — деди кийик папийлер. — Лякин бунынъ бизим ичюн эмиети ёкъ. Амма бакъ, бизнен сой-соп олмагъа тырышма.

Бойле шей папийчикнинъ акъылына да кельмеген эди. Онынъ бирден-бир истеги къамышлар тюбюнде яшамакъ ве сазлыкъ суву ичмек эди.

Папийчик сазлыкъта эки кунъ яшады. Шу кунълери анда эки дане кийик папий учып кельди. Олар да йымыртадан даа якъында чыкъкъанлар.

— Дост, бизни динъле, — деди олар, — сен пек худжурсынъ, санъа бакъмасы бизге шенълик бере. Бизнен яшап, учып юрьмеге истейсинъми?

Шу дакъкъасы «Пиф! Паф!» давушлары къопты ве кийик папийлернинъ экиси де къамышлар туюне йыкъылдылар; сув къаннен къызарды. «Пиф! Паф!» — кене давуш къопты. Бу арада кийик папийлернинъ бутюн сюрюси къамышлар ичинден кокке котерильдилер. Атыш токътамады. Авджылар сазлыкъны чевре-четтен сарып алдылар, олардан базы бирлери сазлыкъ янындаки тереклернинъ пытакълары устюне ерлешкенлер. Кок туюлю тютюн тереклерни булут киби къаплап, сув устюнде яйылды.

Сазлыкъта авджы копеклери чапыштылар. Оларнынъ кескин-кескин урювлери эшитильди. Къамышлар ве ала-боталар о якъ-бу якъ салландылар. Заваллы папийчик, къоркъусындан, аз къалды олеязды. Башыны къанаты

астында сакъламакъ истеди, лякин тилини салындыргъан ве козьлерини йылтыраткъан авджы копеги шу саат онынъ янына чапып кельди. Копек папийчикке бакъты, тишлерини къайрады ве кене чапып кетти.

«Токъунмады! — деди папийчик зорнен нефес алып. — Пек бешарет олсам керек, мени ашамагъа джийренди».

Папийчик, ав биткендже къамышлар тюбюнде пысып, къыбырдамайып ятты.

Атышлар тек акъшам устю тынды. Заваллы папийчик еринден турды, этрафына бакъты ве чёллер, тогъайлар ичинден чапып кетти.

1. Метинни окъунъыз, мундериджесини озъ сёзлеринъизнен икяе этинъиз.

2. Этрафтаки къушларнынъ папийчикке мунасебети насыл эди?

3. Метинден папийчикнинъ авджы копегинен корюшивини тарифленъиз. Не ичюн копек папийчикке токъунмады?

Бу парчаны окъугъанда, папийчикни аджымакъ дуйгулары пейда олдымы? Озъ фикирлеринъизни изаланъыз. Сизинъ омрюнъизде бойле акъсыз акъаретлемек аллары олдымы? Икяе этинъиз.

Алабота къайда осе (чёлде, дагъда, сув кенарында)? Бу отнынъ ресмини япынъыз.

III

Акъшамгъа таба уфакъ ве эски бир эвге барып етти. Эв пек джарты эди: санарсынъ йыкъыладжакъ амма, къайсы тарафкъа йыкъылмасыны бильмей. Эвнинъ къапусы бир демиринден айырылып, янтайып тура эди. Папийчик къапу арасындан ичери кирди.

Бу эвде бир къартийчик озюнинъ бирден-бир тавугъы ве пардошынен яшай эди.

Сабасына пардош ве тавукъ папийчикни эследилер; пардош миявлaды, тавукъ исе адакълады.

— Анда не бар? — деп сорады къартий ве айланып бакъты. Сокъурлыгъы себебинден, папийчикни семиз бир папий белледи. Оны озюнде къалдырмакъ къарарына кельди.

Заваллы папийчик бутюн кунъ бир кошечикте пысып ве яныкъсырап отурды. Кунълерден биринде, къапу артынадже ачылып, одагъа тазе ава ве кунешнинъ айдын ярыгъы кирди. Буны корип, папийчикнинъ сувда ялдайджагъы кельди. Истеги пек буюк олгъанындан, бу акъта тавучыкъкъа да айтты.

— Тапкъан шей! — дей тавучыкъ. — Бош-бошуна отургъанындан, акълынъа чешит ахмакълыкълар келе.

Мен япкъаным киби, сен де йымырта къозла, я да пардош киби миявла, о вакъыт олмайджакъ шейлерни унутырсынъ.

— Ёкъ, башымны алып кетерим, гъалиба, — деди папийчик.

— Кетсенъ, яхшы олур эди, — деди тавучыкъ.

Кетти. Сувларда ялдады, башыны эгип, сувгъа далды. Лякин этрафындакилер оны куле ве къува эдилер, чюнки папийчик пек чиркин эди.

Куньлер кечти, кузь кельди; ормандаки япракълар сарардылар. Рузгяр оларны къопарыпала да, авада савура эди. Сувукълар башлады, кок юзюни булутлар къаплады. Дивар устюндеки къаргъа, пек яман ушюгенинден, къарылдап башлады. Заваллы папийчикнинъ вазieti агъырлашты.

Акъшамлардан биринде, кунеш къонаяткъанда, орман артындан бир сюрю аджайип къуш кокке котерильди. Олар къар киби бем-безд, узун ве дюльбер боюнлы эдилер. Олар акъкъушлар эдилер. Труба сесине ошагъан давушларынен багъырышып, кенъ къанатларыны къакъып, сувукъ тогъайлардан денъиз артларына, сыджакъ диярларгъа учып кете эдилер.

Олар пек юксек котерильдилер. Заваллы папийчикни бельгисиз бир теляш сарды. Сув ичинде айланчыкъ киби бурулып, бойнуны узатты ве ойле бир кескин эм де худжур сесинен къычырды ки, давушындан тап озю къоркъты. Аджайип къушлар козьден гъайып олгъан сонъ, папийчик кене сувгъа далды, сув устюне котерильди, лякин бу арекетлерни не ичюн япкъаныны озю де бильмей эди. Учуп кеткен къушларнынъ адларыны да, къайда учкъанларыны да бильмей эди, лякин оларны дюньяда эр кестен зияде севди.

теляш сарды — эеджан сарды, къоркъты пардош — эркек мышыкъ

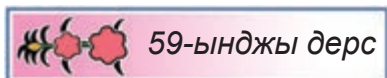
1. Метинни окъуп, мундериджесини икье этинъиз.
2. Не вакъыт папийчикнинъ ялдайджагъы кельди?
3. Акъкъушларны корьгенде, папийчикни насыл дуйгъулар сарды?
4. Къушларнынъ къайсылары сувда, къайсылары къарада яшайлар?
5. Не ичюн папийчик къартийчикнинъ эвинде яшамагъа къалмады?

6. Тавучыкъ папийчикнинъ теклифини не ичюн ахмакълыкъ деп сайды?

7. Не ичюн папийчик акъкъушлар акъкъында ич бир шей бильмей оларны эр кестен зияде севди?

8. Парчадан кузь левхасыны тарифлеген сатырларны сечип окъунъыз.

9. Къырымда къышламагъа къалгъан къушлар акъкъында икяе этинъиз.

IV

Шу йылы къыш пек сувукъ олды. Сувнынъ текмиль бузламамасы ичюн, папийчик тыныш алмадан ялдамагъа меджбур олды. Лякин онынъ ялдагъан сув ёлагъы кунь-куньден тарлашты, чюнки энди аяз сувукълар башлагъан эди.

Шу къатты къышта папийчикнинъ башына кельген бутюн беляларны, бахытсызлыкъларны икяе этмесининъ чареси ёкъ.

Ниает, ер юзюни кене кунеш къыздырды. Къарылгъачлар йырлап башладылар. Баарь къайтып кельди.

Папийчик, бутюн къыш дурагъы олгъан къамышлар ичинден чыкъып, учып кетти. Онынъ къанатлары эвелькинден чокъ къуветли эдилер. Бу къанатлар оны тез-тез учурып, огге догъру алып кеттилер. Бакъса, буюк бир багъчанынъ ичине келип къонгъан. Алма тереклери чечекке бурюнген, эрылгъан озюнинъ къокъулы салкъымларыны айланчыкъ арыкънынъ устюне салындыргъан. Мында пек яхшы эди, этрафтан баарь къокъусы келе эди.

Бирден сыкъ къамышлыкъ ичинден учъ дане аджайип акъкъуш ялдап чыкъты. Олар олдукъча енгиль ялдай

эдилер, дерсинъ сув устюнден тайып кетелер. Папийчик оларны таныды ве юрегини насылдыр бир гьам сарып алды.

«Шу ири кьушчыкъларнынъ янына учып барайым. Ола билир, бойле бир бешаретлигимнен оларнынъ янларына баргъаным ичюн мени чёкчюлеп ольдюрирлер. Ольдюрселер не олгъан! Папий ве тавукъларнынъ тишлемелеринден, къышнынъ сувукъ ве ачлыгъыны чекмектен эйиси оларнынъ котегинден олейим».

Папийчик сувгъа тюшти, аджайип кьушларгъа догъру ялдады. Олар оны корьгенлеринен, къанатларыны къакъып, онъа якъынлаштылар.

Заваллы папийчик башыны эгип:

— Ольдюринъиз мени! — деди.

Шу арада папийчик сув ичинде озюнинъ суретини корьди. Ёкъ, шимди о эвельки кок тюсю титис папий дегиль де, бем-безд акъкъуш эди. Буюк акъкъушлар оны сарып алды ве башларынен сыйпап башладылар. Багъчагъа

балалар чапып кельдилер. Олар акъкъушларгъа отьмек парчалары ташладылар. Олардан энъ кучюги:

— Бакъынъыз, янъысы учып кельген! Янъысы учып кельген! — деп багъырды.

Балалар пек къувандылар ве ялыгъа ана-бабаларыны чагъырдылар. Буюклер ве балалар ялыда къайнашып, сувда ялдагъан бу ири, бем-безд къушларны сейир эттилер. Оларнынъ эписи бир фикирде эди:

— Янъы акъкъуш эписинден яхшы! Энъ тегиз эндамлысы, энъ дюльбери янъы акъкъуштыр!

Къарт акъкъушлар яш алдында озьлерининъ кибирли боюнларыны эгдилер. Яш акъкъуш исе утанды, шунынъ ичюн де башыны къанаты астына сокъты. Озюнинъ кечмишини, эр кес оны кульген, титис бир папийчик олгъан вакъытларыны хатырлады. Мына онынъ къанатлары кене шувулдады, дюльбер боюны огге узанды ве коксюнден къуванчлы бир давуш къопып чыкъты.

Ханс Кристиан Андерсен

1. Папийчик, осип буюгендже, насыл бир азаплар корип кечирди?

2. Азбардаки къушлар папийчикни не ичюн хорладылар?

3. Аджeba, олар титис папийчик ким олгъаныны не ичюн анъламадылар?

4. Акъкъуш озюни не вакъыт бахытлы ис этти?

5. Масалнынъ эр бир болюгини айры-айры икяе этинъиз. Оларгъа серлева къоюнъыз.

6. Муэллиф къушларнынъ бирисини елькенли гемиге бенъзете. Онынъ адыны хатырлап айтынъыз. О къуш, керчектен де гемини анъдырамы? Онынъ ресмини япынъыз.

7. Не ичюн папийчик ялдагъан сув ёлагъы кунъ-кунъден тарлашты? Папийчик къышны насыл кечирди?

АХМАКЪ КЪАШКЪЫР

(къазах халкъ масалы)

Бир ахмакъ къашкъыр бар экен. Куньлернинъ биринде о, эчкиге расткеле ве:

— Эчки, шимди мен сени ашарым, — дей.

— Не япайым, такъдирим шайдыр даа, мен разым, — дей. — Лякин мен пек арыкъ ве къартым. Эгер сен бираз беклемеге разы олсанъ, мен чапа-чапа эвге барып, санъа озюмнинъ къызымны ёлларым. Онынъ эти тазе ве лезетли...

Къашкъыр разы ола, эчкини йибере ве озю чалылар тюбюне кирип ята. Эчки исе, сюрюге чапып барып, вакъианы чобангъа айта. Чобан таягъынен къашкъырны яхшы этип котеклей. О, зорнен къачып къуртула.

Экинджи кересинде къашкъыр къоянгъа расткеле.

— Къоян, мен шимди сени ашайджагъым, — дей къашкъыр.

— Не япайым, башымнынъ язысыдыр даа, — дей къоян.

— Тек ольмезден эвель манъа ойнамагъа изин бер.

Къашкъыр разы ола. Къоян къашкъырнынъ этрафында айланып ойнап башлай. Ойнай ве, кеткен сайын, балабан тегерек япып, бильдирмеден къачып кете. Къашкъыр кене ашсыз къала.

Чёль ичинде авланып юре. Бакъса, бир ат отлап юре. Къашкъыр онынъ янына келип:

— Ат, шимди мен сени ашайджагъым, — дей.

— Яхшы, — дей ат. — Тек риджа этем, къуйругъымдан ашап башла, башымнен исе мен бираз даа отлайым.

— Яхшы, — дей къашкъыр ве, атнынъ артына кечип, къуйругъына якъынлаша.

Ат оны арт аякъларынен ойле къакъыштыра ки, къашкъыр шу ерде джан бере.

1. Масалнынъ эсас фикрини ифаделенъиз.
2. Не ичюн къашкъыр бойле алгъа къалды?
3. **Баш язысы, такъдир** бу сёзлерни бир маналы деп, саймакъ мумкюнми?
4. Къашкъыр акъкъында даа насыл халкъ масаллары билесинъиз?

61-инджи дерс

ГУЛЛИВЕР ДЕВБИЧИМЛИ АДАМЛАР АРАСЫНДА

Мен девбичимли адамлар арасына насыл тюштим

Меним Лилипутиядан къайтып кельгениме эки айдан зияде вакъыт кечмеди. Мен эвде раат, ич бир вакъиасыз яшадым. Лякин раат яшав меним кейфиме уймай эди. Мына мен янъыдан гемиге миндим ве узакъ сеяткъа кеттим.

Ель бирден токътады ве орталыкъны бус-бутюн сакинлик сарды.

Капитан:

— Бу — яхшылыкъкъа дегиль, боран беклемек мумкюн, — деди.

Эм акъикъатен, экинджи куню биз ачыкъ денъизде ялдагъанда, къоркъунчлы боран къопты. Денъиз

шувулдамагъа башлады. Бизим елькенимиз патлады. Биз артыкъ гемини идаре эталмадыкъ. Ель бизни къайдадыр алып кетти.

Учь куньден сонъ, боран тынды. Огде къара корюнди. Биз татлы сув къыдырмагъа къарар бердик. Гемиден баркасны тюшюрдик. Баркаскъа он матрос отурды. Он биринджиси мен эдим. Биз,сув алмакъ ичюн, янымызгъа бир метийчик алдыкъ ве ялыгъа кеттик.

Ялыда мен матрослардан айрылдым ве бир озюм эппейи вакъыт доланып юрьдим. Тап сонъунда ёрулдым ве айланып денъизге таба кеттим. Ялыдан даа узакъта экенде, матросларнынъ баркаскъа отурып, бар къуветлеринен куреклерни чекип, гемиге догъру кеткенлерини корьдим.

Лякин оларнынъ артындан дев киби адымлагъан не экен? Мен козьлеримни сюрттим. Эбет, эбет, дос-догъру сув ичинде матросларнынъ артындан балабан бир адам

кете. Онынъ бою бир къулле къадар бар эди. Сув онынъ тек тизине къадар келе. Девбичимли адам буюк адымлар ата ве матросларнынъ артындан етмек истей эди. Лякин кескин къаялар онъа арекет этмеге кедер эттилер. Матрослар энди узакълашкъан эдилер.

Мен къоркъудан арткъа къайттым. Меним огюмде къою-къара орман тура. Мен анда кирдим ве, бирден абайлап бакъсам, бу — орман дегиль де, арпа ызаны экен.

Эр бир арпа башагынынъ узунлыгы бизим тереклернинъ бою къадар эди. Онынъ ичюн ызан манъа орман олып корюнди. Зорнен ызаннынъ уджуна чыкътым ве бирден — къоркъудан, буз кесильдим. Бизим баркаснынъ артындан къувгъан девбичимли адам киби буюкликте олгъан, башкъа бир девбичимли адам дос-догъру манъа къаршы келе эди.

Девбичимли адам токъталды, чевресине бакъынды ве тап сонъунда меним ерде олгъанымны абайлады. Эки пармагынен мени котерип алды да, козюне якъын кетирди. Бу вакъыт о, меним къабыргъаларымны ойле бир сыкъты ки, агърысындан тап инъильдейджек къараргъа кельдим.

Мен эллеримни кокусиме къавуштырдым, ялварувнен девбичимли адамгъа бакътым ве къалтыравукъ сеснен:

— Ялварам сизге, мени ынджытманъыз, — дедим.

О мени эр бир якътан бакъып башлады. Мен артыкъ козь яшларымны тыялмадым ве онъа мени агъырткъаныны ишаретнен бильдирдим. Шу арада девбичимли адам мени кольмегининъ этегине къойды.

Девбичимли адамлар алкъаланып отурдылар ве дикъкъатнен мени козетмеге башладылар. Мен шляпамны чыкъардым ве шорбаджыгъа баш эгдим.

Мен онъа юксек сеснен:

— Эфендим, шимдиден сонъ мен сизинъ бойсуныджы хызметчинъизим.

къара — ер, топракъ
 къулле — юсек бина (рус: башня)
 абайламакъ — козь ташламакъ, корьмек
 тыялмадым — токътатып оламадым
 бойсуныджы — буюргъан ишлерни беджериджи

1. Гулливер девбичимли адамлар арасына тюшмесине не себеп олды?
2. Къыскадан, денъизде олып кечкен вазиетни тарифленъиз?
3. Матрослар не ичюн **татлы сув** къыдырмагъа кеттилер?
4. Къарада Гулливер кимлернинъ элине тюшти?

Къара, орман, арпа ызаны — якъын маналы сёзлерни бельгиленъиз.

62-нджи дерс

Бираздан сонъ къыралнынъ офицери чапып кельди.
 О, меним шорбаджыма:

— Къыраличе инсанчыкъны сарайгъа кетирменъизни эмир этти, — деди. — Къыраличе онынъ насыл бир джанаварчыкъ, олгъаныны корьмек истей.

Шу саат мени сарайгъа алып кеттилер ве къыраличеге косътердилер.

Къыраличе:

— Инсанчыкъ, мен сенинъ сарайда яшаманъны истейим. Сен бунъа не дейсинъ? — деди.

Мен боюн эгип:

— Ханым, мен севинчнен сизнинъ янынъызда къалырым, — дедим.

О кунъден, къыраличе мени къайгъыра башлады.

Къыраличенинъ дюльгери манъа агъачтан уфакъ эвчик япты. Бу эвчикнинъ де тек бир одасы бар эди, — о да меним ятакъ одам эди. Бунынъ таваныны керек вакъытта котермек ве эндирмек мумкюн олсун деп, петиллер къойгъан эдилер. Эвчикте къокъла краваты ве эки дане де урба долабы тура эди. Меним даям эр кунъ саба таванны котере, краватны авагъа чыкъара ве оны джыйыштыра эди. Акъшам краватны ерине къоя ве таванны эндири эди. Бундан гъайры манъа филь кемигинден эки креслочыкъ, эки масачыкъ ве бир де, шейлерими къоймакъ ичюн, сандыкъ япкъан эдилер. Мени бир ерден экинджи бир ерге авуштыргъанда, урулып бир ерини агъыртмасын деп, эвнинъ ичтен бутюн ерине йымшакъ басма мыхлагъан эдилер. Мен къапугъа килит япмаларыны риджа эттим: мен гедже сычавуллар кирмесинлер деп, къоркъа эдим. Чиленгир килитке уфачыкъ бир анахтарчыкъ япты, бу ернинъ халкълары омюрлеринде даа бойле анахтар кормегенлер. Бу анахтар меним джебиме зорнен сыгъа эди, лякин мен оны даима янымда ташый, юкъламагъа яткъанда, къапуны килитлей эдим.

Манъа урбаны энъ индже йипек басмадан тиктилер. Эр алда о, бизим ёргъанлардан къалын эди. Ве мен бу янъы урбагъа чокъ вакъыткъадже, алышып оламадым.

Урба азыр олгъан сонъ, къыраличе, мени кийиндирип, озъ акъайы — къыралгъа косътермек ичюн, къыралнынъ иш одасына алып кетти.

Къырал, зорнен манъа айланып:

— Ханым, не вакъыттан берли сиз буджанаварчыкъкъа муаббетлик косътере башладынынъыз? — деп сорады.

Къыраличе:

— Сиз янълышасынынъыз, падишам, бу уфакъ инсанчыкъ, айны бизим киби, тюшюнджели бир барлыкъ, — деди.

Къыраличе мени язы масасынынъ устюне къойды ве

башыма келип-кечкенлерни кыралга айтмамны эмир этти. Мен айткан вакытта кырал манга диккатнен бакга ве, баккан сайын, даа зияде тааджиллене эди. Манга ойле корюне эди ки, о, меним айтканларыма чок инанмай эди. Меним башыма келип-кечкенлер онга зиядесинен тааджилли корюне эди.

Кырал озь девлетининь энг акыллы учь адамыны озюне чагьыртты. Бу эфендилер мени лупа аркалы диккатнен бактылар ве, нетиджеде, меним дюньяда энг бичаре бир барлык олганымны, кьарарлаштырдылар.

Олар:

— О, чок чапай, терекке тырмашмага бильмей, ерде юва кьазалмай. О, насыл этип яшай ве ненен кечине экен, мераклы шей? — дедилер.

Манга агьызымны ачмамны ве тишлеримни косьтермемни эмир эттилер.

Акыллы адамлар:

— Онынг тишлери тыпкы бизим тишимиз киби тизильген, — деп кыймет кестилер. — Лякин озюне ашны насыл тапа экен? Сычан бу инсанчыктан он кере кьуетлидир. Мышык оны озь панджасынен эзе билер. О, чешит боджеклер ве кьуртчыклар ашап кечинсе керек, — дедилер.

Янъыдан меним ким экенимни ве кьайдан пейда олганымны тююнуп башладылар. Лякин акыллы адамлар, насыл ойланса ве не кьадар да озьлерининг акыллы башларыны ёрсалар да, меним аккымда кьатты бир шей айтып оламадылар.

Кырал чырайыны сытты ве акыллы адамларны эвлерине кьууп кьайтарды. О, меним айтканларым догьру олганыны анълады, онынг акыллы адамлары исе узакта, денъизнинг о тарафында тыпкы мен киби

уфакъ инсанлар яшайдырлар, деген фикир акъылларына биле кельмеди.

Къырал озъ къадынына:

— Бу тааджибли инсанчыкъны къайгъырманъызны истейим. Барсын, о, меним сарайымда яшасын ве ич бир шейге ихтияджы олмасын, — деди.

Къыраличе мени чокъ севди ве эр кунъ озюнён берабер уйлелик ашамагъа чагъырды. Меним масачыгъымны онынъ сол тирсеги янына къоя эдилер. Мен масачыкъ башына отура, кумюш чин чанакълардан ашай эдим. Къыраличе:

— Сенинъ савутларынъ бала оюнджакълары сатылгъан тюкянлардаки къокъла сервислерине ошай, — дей эди. Дая, эр вакъыт, аштан сонъ, меним савутларымны юва ве, оларны кумюш къутугъа къойып, даима озъ янында алып юре эди.

Мен азар-азар девбичимли адамларгъа алыштым ве атта оларнен достлаштым. Оларнынъ эписи манъа муляйим ве саф гонъюлли эдилер.

дая — кичик балаларнынъ тербиеджиси

1. Неичюн Гулливерни джанаварчыкъкъа бенъзеттилер?
2. Гулливер къыралнынъ сарайында насыл омюр кечиргенини тарифленъиз.
3. Гулливер, джебине сыгъмагъан анахтарнен, къайсы масалнынъ къараманыны сизге хатырлата?

Чокъ юрген, чокъ билир — бу аталар сёзю къараманларнынъ ангисине келишир?

Кезинмеге чыкъкъан вакъытларда меним башыма кельген беялар акъкъында

Меним сагълыгъым яваш-яваш тюзельди. Дая мени, ава алсын деп, сыхъ-сыкъ кезмеге алып чыкъа эди. Къыралнынъ дюльгери мен ичюн айрыджа бир ёл къутусы япты. Къутунынъ пенджерелери тельнен тарттырылган, кенарларына исе эки къавий тогъа пекитильген эди. Дая, бу тогъаларгъа къайыш кечире де, белиндеки къушагъына тюймелей эди. Сонъ биз, арабагъа отурып, кезмеге кете эдик.

Базы вакъыт дая къутуны арабаджыгъа бере, о, да къутуны тизине къоя эди. Мен де о пенджеренден, де бу пенджеренден бакъып, сокъакъта олган эр шейни коре эдим. Къутуда меним ёл ятагъым, эки скемле ве бир де масам тура эди. Буларнынъ эписи табангъа пек яхшы этип пекитильген эдилер. Тавангъа асувлы чильтер салынджакъ бар эди. Мен силькиновден ёрулган вакъытта, чильтер салынджакъкъа минип ята эдим ве, салынджакъта салланган киби, саллана эдим.

Мына биз даянен шеэрнинъ энъ буюк сокъагъындан кетемиз. Сокъакънынъ эр эки тарафында да буюк эвлер тура, эр бир тарафта бир чокъ халкъ юре эди. Мына балыкъчылар келелер ве базаргъа буюк кит балыкълары кетирелер. (Бу ернинъ факъырлары кит балыгъындан балыкъ шорбасы пиширелер. Кит балыгъынынъ эти пек дамсыз, лякин пек уджуз эди). Мына къыралнынъ атлылары кетелер. Олар арбий талимге ашыкъалар. Атлы девбичимли адамлар мейданлыкъкъа барып етилер ве, бирден-бир команданен къылычларыны чыкъарып, авада салладылар. Баш устюнде къылыч ялтыраганда, санки он бинъ яшын бир керенден яшынлады.

Бир кере меним устюме шаин кѳушу атылды, эгер де мен ондан чалылар арасына сакѳланмагѳан олсам, эбет де, о, мени панджаларынен сыкѳып алып кетер эди. Бир кере де, мен богѳазыма кѳадар эрлен ювасына тыгѳырланып кеттим ве бутюн урбаларымны былаштырдым. Уфакѳ кѳушлар менден асла кѳоркѳмай эдилер. Олар чокѳусы вакѳыт меним янымда, кѳурт-кѳырмыскѳа кѳыдырып, секирише эдилер. Акѳлымдадыр, бир шейге ярамагѳан кѳара тавукѳнынѳ бириси, зияде арсызланаракѳ, манѳа сабалыкѳ ашамакѳ ичюн дая берген бир парча локѳумны кѳолумдан чокѳып алгѳан эди. Мен ондан озѳ локѳумымны аладжакѳ олгѳанда, кѳара тавукѳ манѳа айланды да, агѳырттырып кѳолумны чокѳуды. Бойледже, манѳа озѳ сабалыкѳ ашымнен сагѳлыкѳлашмакѳ керек олды.

Атта кийик балкѳуртлар биле менден кѳоркѳмай эдилер. Кунѳлернинѳ биринде мен, ачыкѳ пенджеренинѳ янында отурып, татлынен отѳмек ашай эдим. Бирден кѳулакѳ тындырыджы зувулты эшиттим. Зан этерсинѳ, меним пенджеремнинѳ тюбюнде йигирми дане кѳавал чала эдилер. Эвге бир кѳач дане кийик балкѳурт кирди, оларнынѳ эр бири бир чиль кѳадар бар эди. Кийик балкѳуртлар татлыгѳа далдылар ве меним отѳмегимни парча-кесек этип алдылар. Бар кучѳлеринен зувулдап, эвнинѳ эр бир тарафына уча эдилер. Мен бу арада кѳылычымны чыкѳардым ве джиренч кѳуртларгѳа кѳаршы атылдым.

тогѳа — демир ильмек
эрлен — кѳуш (рус.: орлан)
чиль — кѳуш (рус.: куропатка)

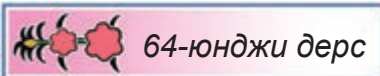

1. Гулливърни насыл этип кезиндире эдилер? Икяе этинъиз.

2. Кезинмеге чыкъкъан вакъытларда Гулливърнинъ къушлар ве кийик балкъуртларнен олгъан мунасебетлерини тарифленъиз.

Ашагъыда берильген сёз бирикмелеринен джумлелер тизип, дефтерге язынъыз: *арбий талим, шаин панджалары, зувулдап учмакъ.*

Мен къыраличени насыл эглендире эдим

Къыраличенинъ мусафирлер одасында буюк пианино тура эди. Мен, бала экенде, азачыкъ музыка чалмагъа огренген эдим, шимди исе акълыма, озъ аваларымнен къыраличени эглендирейимчи, деген шей тюшти. Мен, бойле буюк музыка алетинде чалмакъ ичюн, пек яман уфакъ эдим. Мына мен о вакъыт не тюшюндим.

Мен озюме къавий агъачтан эки дане агъыр сопа кестим. Сопаларнынъ къалын башларыны, клавишлерни бозмасын деп, сычан терисинен сардым. Пианинонынъ янына балабан скемле кетирдилер ве мени онынъ устюне котерип къойдылар. Мен скемле устюнде, арткъа-алдгъа чапып, сопаларнен клавишлерге ура эдим. Мына бойле айнеджиликнен, мен къыраличеге бир-эки инглиз авалары чалдым. Къыраличе чокъ хошланды. Лякин мен, тез чапувдан себеп, зорнен нефес ала эдим. Музыка манъа къолайгъа отурмады.

Къыраличенинъ озю башкъа бир эглендже тюшюнип чыкъарды.

Бир вакъыты о, манъа:

— Инсанчыкъ, сен къайыкъны идаре этмеге билесинъми? Бу сенинъ сагълыгъынъ ичюн пек файдалыдыр, — деди.

Мен:

— Ханым, къайыкъны идаре этмеге билем, лякин меселе шундан ибарет ки, мындаки къайыкълар меним ичюн къарардан зияде буюклер, мен оларны башарып оламам, — деп джевап бердим.

Къыраличе:

— Сенинъ бу къасеветинъе ярдым этмек къолай, — деди.

О, шу куню дюльгерге оюнджакъ киби дирекли къайыкъ ве эм де курек япмакъны эмир этти. Он кунъден сонъ, къайыкъ азыр олды. О, пек дюльбер эди ве мен оны бир бакъышта бегендим. Бундан сонъ дюльгер буюк бир текне япты. Акъмасын деп, текнени пек яхшы этип зифтледилер ве оны буюк бир одагъа къойдылар. Текнеге сув толдурдылар ве къайыкъны да онынъ ичерисине тюшюрдилер.

Эр шей азыр эди. Мен къайыкъкъа миндим ве курек чекип башладым. Сарай къадынлары текненинъ этрафына топландылар. Оларнынъ базылары, ельпазелерини чыкъарып, саллап башладылар. Ель котерильди. Мен тез-тез елькенни котердим, елькен къабарды ве къайыкъ тез-тез огге ёнеди. Къыраличе кульди ве хызметчилерине къайыкънынъ экинджи тарафындан уфюрмелерини эмир этти. Мен елькенни атикликнен авуштырдым, къайыкъны айландырдым ве алып къайттым. Меним бу атиклигиме эписи сукъландылар. Ялдавдан сонъ, дая меним къайыгъымны озъ одасына алды ве, къурусын деп, оны мыхкъа ильди.

Бир кере къайыкънен ялдагъанда, башыма бир бея кельди. Хызметчи текнеге сув къойгъанда, абайламай

сүвнен бирге балабан бир бакъаны да текне ичине джиберген. Мени къайыкъкъа минсеткенде, бакъа сүв тѳбюне сакълангъан экен, мен оны коръмедим. Лякин мен текненинъ ортасына ялдап кеткеним киби, бакъа меним къайыгъыма атылып минди ве меним башымнынъ устюнден арткъа, алдгъа атлап башлады. Мен курекни котердим де, бар къуветимнен бакъанынъ башына къакътым. Бакъа шу саат сүв тѳбюне кетти ве бир даа корюнмеди.

эглendirмек — вакъытны зевкълы,
шенъ кечирмек
хошланмакъ — мемнюн олмакъ, къуванмакъ
абайламай — корьмей, эмиет бермей

1. Гулливер кыраличени насыл этип эглендиреджек олды? Кыраличе насыл эглендже тыюнип чыкварды? Учунджи шахыс адындан икые этинъиз.
2. Текнени насыл макъсатнен изифтледилер?
3. Сувда ялдагъан кыйыкъкъа елькен не ичюн керек ола?
4. Кыйыкънынъ елькени кыйда пекитиле?
5. Ялдамакъ ичюн кыйыкъкъа, елькенден гыйры, даа бир алет керек? Метинден араштырып, тапынъыз.
6. Метинде тарифленген эгленджелер сизде насыл теэссулатлар кълдырды?

Берильген сөз бирикмелеринен джумлелер тизинъиз:
*ударе этмек, ярдым этмек, хызмет этмек, эманет
этмек.*

Дирекли кайыкканын ресмини япынъыз. Мавы денъизде ялдаган кайыкканын елькенлерини насыл тюске боялар эдинъиз?

65-инджи дерс

Мен девбичимли адамлар мемлекетини насыл терк эттим

Меним девбичимли адамлар мемлекетине тюшкениме энди эки йыл кечкен эди. Мен озь Ватанымны чокъ сэгъындым. Къыраличе мени не къадар севсе де, ве онынъ сарай кишилери де мени не къадар къайгырсалар да, мен олар ичюн, тыпкъы оларнынъ озьлери киби, акъикый бир инсан дегиль де, кулюнчли уфакъ бир джанаварчыкъ

эдим. Бу мени пек яман ашшалай эди. Лякин мен не япа билир эдим? Меним Ватаным, меним догъмушларым ве достларым денъизнинъ о тарафында, узакъта эдилер ве бир даа оларнен корюшип оладжагъыммы, ёкъмы, бильмей эдим.

Учюнджи йылнынъ башында кыралнен кыраличе сеяткъа кеттилер. Биз, даянен, оларнен бирликте кеттик. Олар мени ёлджулыкъта алып юре тургъан кутумнен алдылар.

Биз денъиз кенарындаки буюк шеэрге кельдик. Мен сабырсызлыкънен денъизни коръмеге ашыкътым. «Ким биле, бу мени девбичимли адамлар мемлекетине чыкъарып ташлагъан денъиз, бельки не вакъыт да олса, мени кене озъ мемлекетиме къайтарыр?» — деп тюшюндим.

Хызметчи кутуны алды ве мени ялыгъа кетирди. Мен кутуны къая чыкъынтысына къоюлмасыны эмир эттим, хызметчини исе ювунмагъа джибердим. Куту бирден къоркъунчлы дирильдеди. Мен козюмни ачтым. Манъа, куту устюне пекитильген демир алкъадан тутып кимдир кутуны алгъан киби, кельди. Куту юксек котерильди ве, къоркъунчлы бир тезликнен, узакъларгъа кетти.

Бу, къартал олса керек, о, кутуны алып, оны къаялар устюне ташламакъ ичюн, алып кетедир.

Къарталлар къаплы бакъларны ойле япалар. Олар къаплы бакъларны таш устюне ташлай да, къапыны кырып-кырып ашайлар.

Бирден куту о якъ-бу якъкъа салланды. Устте тыныкъ урувлар эшитильди. Меним къарталыма башкъа къарталлар учып кельди, кутуны ондан тутып аладжакъ олдылар. Авада къавгъа башланды. Мен бирден кутунынъ къоркъунчлы бир тезликнен ашагъы догъру юварлангъаныны сездим. Меним нефесим тутулды. Пек яман къоркъунчлы бир чайпалув

олды ве кѳутуны гедже киби кѳаранлыкѳ басты. Мен кѳутунынѳ денѳизге тѳшкенини, онынѳ энди сувнынѳ тѳбюне кеткенини анѳладым. Бир дакѳкѳа кечти. Кѳуту яваштан котерильмеге башлады. Чокѳкѳа бармадан, пенджеренинѳ юкѳарысындан ярыкѳ корюнди.

Меним бахтыма, кѳуту пек кѳавий япылгѳан эди, онынѳ ичюн сувгѳа тѳшкенде, парланмады. Атта онѳа сув биле пек аз кирди.

Тап сонѳунда, меним кѳутум насылдыр бир кѳатты шейге урулды. Кѳуту устѳуне аркѳан ташладылар. Мен, оны демир алкѳагѳа кечиргенде, онынѳ шатырдысыны эшиттим. Бундан сонѳ меним кѳутумны котердилер ве негедир багѳладылар. Мен янѳыдан явлукѳ багѳлангѳан таягѳымны чыкѳардым ве ярдымгѳа чагѳырдым.

Тышарыдан кимнинѳдир:

— Санки кѳутудан бирев багѳыра, шашыладжакѳ шей,
— деген сесни эшиттим.

Меним башымнынѳ устѳюнден адымлар атлады ве, бир кѳач дакѳкѳадан сонѳ, пенджеречиктен бирев эгильди:

— Эгер мында бирев олса, айтсын.

Мен:

— Манѳа ярдым этинѳиз, — деп джевап бердим. —

Мени бу зиндандан къуртарынъыз. Мени эр дакъкъа сув баса билир.

— Къоркъманъыз, сизнинъ къутунъыз гемиге багъланды. Бир дакъкъадан дюльгер келир ве, сизнинъ чыкъа бильменъиз ичюн, къутунынъ устюни пычар, — деген джевап эшитильди.

Мен:

— Ич бир тюрлю дюльгер керекмей! — деп багъырдым.
— Пармагъынъызны алкъагъа сокъунъыз да, тёпесини котеринъиз: о, ачыла.

Сес:

— Сиз акъылынъызны ойнаткъансыз, бир пармагъым-нен бутюн бир эв тёпесини котерип алмагъа, мен девбичимли адам дегилим, — деди.

Тезден эвнинъ тёпесини пычтылар ве мен уфачыкъ мердивенден когертеге чыкътым. Мени инсанлар сарып алдылар — олар, тыпкъы меним киби, адий инсанлар. Олар меним ватандашларым — англиялылар эдилер.

Джонатан Свифт

когертке — къайыкънынъ устю (рус.: палуба)

1. Гулливерни не ашшалай эди?
2. Гулливер бу эсирликтен насыл этип къуртулгъаныны икяе этинъиз. Метинден, Гулливернинъ элеми, къайгъылы тюшюнджелерини акс эткен парчаны сечип окъунъыз.
3. Окъугъан эсеринъизни бегендинъизми?
4. Бегенген левханы икяе этинъиз.

Берильген сёз бирикмелерини къулланып, джумлелер тизинъиз: *догъмушларны сагъындым, демир алкъагъа кечирмек, ярдым эттим, ярыкъ корюнди.*

Гулливернинъ сергузештлеринен багълы меракълы левханы ресим узъре тасвирленъиз ве къыскъа метинчик-нен тарифленъиз.

МАСАЛЛАР АЛЕМИНДЕ

66-нҗы дерс

АРСЛАН ВЕ ТАВШАН

Эр кес биле, Тавшанның севген ашы
Та эвельден-эзельден себзе олгъан.
Узун къулакъ къылыйнынъ къарты-яшы
Себзе тапса, севинип эсини джойгъан.
Гурь орманнынъ четинде, бир бостанда
Къылый затнынъ бириси себзе тапкъан,
«Кирт-кирт» этип, баягъы ашагъан да,
Къурсагъыны тойдурып, эвге къайткъан,
Гъарип къылый, севинип бу ягъмагъа,
Акъшам — саба, уйледе шенъ къатнагъан,
Бойлеликнен, себзели бол бостангъа
Ахыр-сонъу, яхшы бир ёл таптагъан.

Шойле куннинъ биринде... вай-вай, вай-вай!
Къылый гъарип не корсьюн, ёл устюнде
Ята эди конделен Арслан агъай.
Ачув-гъадап атеши бар козюнде.
— Арслан агъам, изин бер, отейим мен,
О тарафта, бостанда емегим бар.
Ачувланма, устюнден кечейим мен,
Коресинъ де, таптагъан ёлум пек тар.
Изин берген кечмеге Арслан акъай,
— Оп-па, — дей де, тавшанчыкъ атлап кече.
«Къуртулдым», — деп къувана, арткъа бакъмай,
Сагъ-селямет бостангъа келип ете.
Себзе ашап тойгъан сонъ, къылый, вай-вай!
Эвге таба секирип, адым ата.
Бакъса, кене шу ёлда Арслан акъай
Кене шойле узанып, ёлда ята.
Тавшан гъарип къалтырай (дегиль шакъа)
Огге таба зар-зорнен адым ата.
— Арслан агъам, мумкюнми?.. — Арслан акъай:
«Отъ!» — дегендай башыны къыбырдата.
Джоя эсини къуванчындан:
— Оп-па... — дей де, секирип кече Тавшан.

Бираздан сонъ байгъушым озюне кельген
 Ве, артына чевирилип, шойле деген:
 — Арслан агъам, ятасынъ нечюн бойле?
 Хастасынъмы, агъачыгъым, ёкъса, сёйле.
 — Корьмейсинъми къапкъангъа тюшкеними,
 Аякъларым эзилип шишкенини?
 Джесюрим мен эм кучълум, сагъдыр джаным,
 Факъат билип оламайым, ким — душманым!
 Шу анъ тавшан пек яман юреклене,
 Алсыз яткъан Арслангъа якъын келе.
 — Вай-вай, вай-вай! — деп куле, — гъарипчигим.
 Джесюр эм де пек кучълу деп айтасынъмы?
 Меним кечкен ёлумда ятасынъмы?!
 Мына санъа, пезевенк! — дей де тепе.
 Сонъ Арсланнынъ устюнден юрип кече.
 Тавшан ичюн къоюлгъан эди къапкъан,
 Амма къутсуз Арсланнынъ къаны акъа.

Иса Абдураман

зат — шахыс
 къутсуз — бахтсыз

1. Масалны ифадели окъунъыз.
2. Тавшан не себептен бостангъа къатнагъан?
3. Не ичюн арслан ёлда узанып ята эди?
4. Къапкъан ким ичюн къоюлгъан?
5. Тавшаннынъ арекетлерине насыл къыймет кесесинъиз?

1. *Къапкъангъа тюшмек* — шиирде расткельген бу ибаре, асыл манасындан гъайры даа насыл манада къулланыла билир?
2. *Байгъуш, гъарип* — бу сёзлернинъ маналары якъынмы, чешитми?
3. Берильген сёз бирикмелеринен джумлелер тизинъиз: *эсини джойгъан, адым атты, пек юреклendi.*

КЪАПЛАН ВЕ ТИЛЬКИ

(таджик халкъ масалы)

Бир кунъ тильки чытырман дагъ ичине кирип кете. Къаршысына къоркъунчлы къаплан чыкъа. Тильки къоркъа, къачаджакъ ола, лякин къаплан онынъ артындан чапа. Ана-мына тутаджакъ. Бири къача, бири къувалай — учурымлы дере башына келип чыкъалар. Айнеджи тильки токътап, агъламагъа башлай.

Къаплан, шашып, ондан сорай:

— Не ичюн агълайсынъ, тильки?

— Сизни коръген сонъ, бабанъызны хатырладым, — дей. — О, пек чабик, беджерикли эди. Энъ сарп дерелерден биле секирип, о бир тарафына кече тургъан эди. Мен беллесем, энди ич бир вакъыт бойле чевикликни корип зевкъланамам.

Къаплан ачувлана. Эр шейни унутып, тилькиге озъ усталыгъыны косътереджек ола ве шу дакъкъасы дереге секире... ве деренинъ ортасына барып тюше.

— Мен бойле оладжагъыны эвельден биле эдим, сиз озъ бабанъызгъа бенъземейсинъиз, — дей айнеджи тильки, ве озъ ёлуна кете.

1. Не себептен къаплан бойле вазиетте къала?
2. Айнеджи тилькининъ эткен ишлери акъкъында даа насыл масаллар билесинъиз? Икяе этинъиз.

АДАЛЕТЛИ КЪАДЫ

(афгъан халкъ масалы)

Бир кыызгъанч адам озь кисесини джойгъан экен. Кисесинде исе юз кумюши бар экен. О, кисесини чокъ кыдыргъан, онъа пек янгъан, амма ойле де тапмагъан. Сонъ: «Кисемни тапкъан ве парамны манъа къайтаргъан адамгъа махраджына он кумюш беририм», — деп, илян эте экен.

Иште, бир яхшы адам шу кисени тапып, сарангъа къайтара.

— Энди манъа ишандыргъан он кумюшни бер, — дей о, сарангъа.

— Бу киседе юз он кумюш бар эди, — деп джевап бере саран, — шимди исе ичинде тек юз кумюши къалгъан. Демек, сенде къалгъан. Аладжагъынъны алдынъ. Менден даа не истейсинъ?

Кисени тапкъан адам къадыгъа барып, онъа эр шейни олгъаны киби айткъан. Къады саранны чагъырып:

— Бу адамнынъ исессини не ичюн бермейсинъ? — деп сорай.

— Я о, бу кисе ичинден озь исессини энди алды — деп джевап бере кыызгъанч адам, — не ичюн мен онъа береджегим?

Къады кисени къолуна алып бакъты ве, звель багълы олгъаны киби, багълап къойды. Сонъ сарангъа:

— Эгер кисенъ ичинде юз он кумюш олгъан олса, мында тек юз кумюш бар экен. Демек бу кисе сенинъки дегиль. Бар, озь кисенъни кыдыр, буны исе кисе тапкъан адамгъа къайтар. Кисенинъ саиби тапылгъанда, о, онъа къайтарып берир, — дей.

махрадж — мужде
иссе — пай

1. Масалны роллерге болип, окъунъыз.
2. Саран байнынъ нефисхорлугъыны онынъ къайсы арекетлеринден аныладынынъыз?
3. Къадынынъ макемеси адалетли олдымы?
4. Башкъа халкъ масалларынынъ бизим масаллардан фаркы бармы?

Ялан, яланджылар акъкъында аталар сёзлерини тапып, дефтеринъизге язынъыз.

68-инджи дерс

КЪАШКЪЫР НАСЫЛ ЭТИП ОТЬМЕК ПИШИРЕДЖЕК ОЛА (литва халкъ масалы)

Кунылернинъ биринде орманда къашкъыр адамны расткетире ве:

— Манъа да отьмегинъден берсе, — дей.

Адам къашкъыркъа отьмегинден бере. Къашкъыр ашай ве тап яланып башлай, чюнки отьмек пек лезетли экен.

— Эр вакъыт меним де озь отьмегим олмасы ичюн, не япмакъ керек, манъа да огретсе, — дей къашкъыр адамгъа.

— Яхшы, — дей адам ве къашкъыркъа огретип башлай,
— Башта ер сюръмек керек...

— Ерни сурген сонъ, ашамакъ мумкюнми?

— Ёкъ. Ондан сонъ, богъдай сачмакъ кере.

— Сачкъан сонъ, ашамакъ мумкюнми?

— Ёкъ. О, осип етишкенини беклемек керек.

— Осип етишсе, ашамакъ мумкюнми?

— Ёкъ. Осип етишкен сонъ, джыйыштырып алмакъ керек.

— Джыйыштыргъан сонъ, ашамакъ мумкюнми?

— Ёкъ. Оны дегирменге алып барып, ун чектирмек керек.

— Я ун чектирген сонъ, ашамакъ мумкюнми?

— Ёкъ. Сонъра отъмек пиширмек керек.

— Я пиширген сонъ, ашамакъ мумкюнми?

— Мумкюн.

Къашкъыр тюшюне-тюшюне де:

— Бойле чокъ беклемек керек олса, мен яхшысы отъмек пиширмем. Бу вакъыткъадже насыл отъмексиз яшагъан олсам, илериде де шай яшарым, — дей.

1. Масалны роллерге болип окъунъыз.

2. Къашкъыр не ичюн отъмек пиширмектен вазгече:
а) беджериксиз; б) тембель; в) азыргъа дуваджы?

3. Масалдан муэллиф сёзлерини дигер иштиракчилернинъ нуткъундан айырынъыз.

4. *Къуш ювасында корьгенини кутер.* Бу аталар сёзю бизим къашкъыргъа аитми?

Къырымтатар миллий емеклерининъ сырасыны девам этинъиз. Меселя: *кобете, пахлава, ...*

ТОРГЪАЙЧЫКЪ

(масал)

Омюринде ильк кере учкъан торгъайчыкъ, этрафта корьген эр бир шей акъкъында анасындан сорай бере:

— Я бу не? Бу насыл шей?

Анасы онъа сабырнен ернинъ не олгъаныны, от не олгъаныны, терек не олгъаныны, тавукъ не олгъаныны айрыджа анълата.

Торгъайчыкъ кокте нур сачып тургъан, топны коре ве:

— Ана, ана, я бу не? Я о — насыл шей? — деп сорай.

Баласынынъ суаллеринден джаны сыкъылгъан торгъай:

— О, атештир! О да санъа не керек олды я? — дей ачувнен.

— Мен атешнинъ не олгъаныны бильмек истейим, — деп чивильдей торгъайчыкъ ве кунешке догъру учып кете. Кунешке якъынлашкъанда, къанатчыкълары янып башлагъаныны дуйгъан торгъайчыкъ, тез-тез артына къайта.

О, эеджаннен беклеп тургъан анасынынъ янына учып келе ве:

— Аначыгъым! Мен энди атеш не олгъаныны билем!

— дей.

1. Масалны роллерге болип, окъунъыз.
2. Торгъайчыкъ анасына насыл суаллер бере?
3. Масалда торгъайчыкъ атеш не олгъаныны насыл бильди?

Меракълана, къулакъ асмай, первасыз — берильген сёзлерден, къайсы бири торгъайчыкънынъ табиятыны ифаделей.

ВЕДАЛАШУВ

(масал)

Абсемет акъай деген факъыр койлюнинъ бир эшеги ола. Бааръде эшекни сабангъа екип, ер сюре, язда берекетни, эшекке юклеп, шеэрге алып бара ве базарда сата. Къайткъанда, балаларына чешит емеклер кетире. Къышта исе, эшегини чанагъа екип, дагъгъа кете, андан одун кетире. Бойледже, эшек Абсемет акъайнынъ къорантасында яшай ве даима саибинен берабер чалыша.

Бир йылы, бааръде, тарлаларгъа ашерат ябырыла ве энди ешерип башлагъан экинни текмиль ашап битире. Абсемет акъай озъ тарласына сачкъан урлукълыкъ богъдайыны биле къайтарып аламай. Абсемет акъайнынъ къорантасында ачлыкъ башлай.

Абсемет акъай чокъ тюшюне. Лякин бу алгъа бир чаре тапып оламай. Балалары исе ачлыкътан, алсызлыкътан хасталанып башлайлар. Ниает, Абсемет акъай эшегини сатмагъа къарар бере ве оны базаргъа алып бара.

Ахыр сонъу, эшегини озюне ошагъан факъыр койлюге учъ кумюшке сата. Эшек узакълашаяткъан саибине бакъып, кескин сеснен багъыра. Сеси Абсемет акъайнынъ юрегине санчыла, вуджудыны титрете. «Ёкъ, барып эшегимни къайтарып алайым», — деп тюшюне. Лякин, эвде беклеп отургъан ач ве хаста балаларыны хатырлагъан сонъ, ёлуны девам эте.

Базардан керегини алып, эвге къайта. Ёлда арабагъа екильген эшегини коре. Бир тёпенинъ артында тура, еринден къыбырдамай. Янъы саиби исе багъыра, сёгюне, къамчыны саллай. Эшек еринден къыбырдамай.

— Не олды? — деп сорай Абсемет акъай, якъынджа келип.

— Бу эшекни о къадар макътадынъ, лякин къуйпанынъ бири экен. Не сёгюштен анълай, не де дёгюштен. Териси пек къалын, — дей саиби.

— Сен оны урдынъмы? — деп сорай Абсемет акъай.

— Урдым. Къыргъа котериледжекте, бир-эки силиштирдим, къыргъа тездже тырмашыр белледим.

— Сен оны урдынъмы? — деп сорай ондан, Абсемет акъай кене.

— Урдым, дедим де санъа. Пек къуйпалы экен эшегинъ.

— Я, айваннынъ да джаны бар. Сен онынъ джаныны агъырткъансынъ. Энди ондан афу исте!

Эшекнинъ янъы саиби айретте къала.

— Эшектен де афу истенилирми? — дей койлюге.

— Истенилир. Эгер афу истесенъ, арабанъны чекип алып кетер. Афу истемесенъ, ольдюрсенъ биле, еринден къыбырдамаз.

— Ондан насыл этип, афу истейджегим... инсан тилинден анъламагъан айван...

— Эшекми? Пек яхшы анълай. Сыртыны сыйпа, охша. Къулагъына: «Афу эт мени» — деп айт.

Эшекнинъ янъы саиби онынъ сыртыны, башыны сыйпай, сонъра къулагъына эгилип яваштан: «Афу эт мени, эшегим», — деп фысылдай. Эшек яваштан еринден коче, артына-огюне бакъмай, арабаны къыр тёпесине догъру чекип, алып кете. Янъы саиби тез-тез араба артындан чапа.

Ёлнынъ чаталлангъан ерине кельгенде, узакътаки къыр устюнден къулагъына: «Иа!-иа!» деген давуш эшитиле. Бу, эшекнинъ сабыкъ шорбаджысы иле ведалашувы эди.

Эмир Фаикътен

ябырыла — устуне ташлана
экин — сачылган богъдай
къуйпа — тербиесиз, табиятсыз

1. Масалны роллерге болип, ифадели окъунъыз.
2. *Татлы сёз йыланни да ювасындан чыкъаргъан.*
Масалны окъуп, онынъ эсас фикрини аталар сёзюнинъ манасынен къыясланъыз.

Пиязламакъ, ялвармакъ, гонълюни алмакъ — берильген сёзлер ярдымынен джумлелер тизинъиз.

70-инджи дерс

БАЛА ВЕ АЮВ (масал)

Бир кунъ койде эки бала
Къолларына сепет ала,
Ёлланалар дагъгъа тараф,
Ер емиши, мантар арап.
Орман — ешилъ, ава — серин,
Къокъусы хош оленлернинъ.
Къушлар оте тереклерде,
Базылары эреклерде.
Балалар да шеньленелер,
Ойнай, куле, эгленелер.
Орманда чокъ джилек, мантар,
Сепетлерни толдуралар.
Эки дост шад чыкъа ёлгъа,
Ёл бурула сагъгъа, солгъа.
Кой де якъын дегиль, узакъ,

Балаларгъа ола тузакъ.
Гурь чалылыкъ, тар сокъакъта,
Оглерине аюв чыкъа.
О, адымлай, яваш-яваш
Саргъуш киби, саркъыткъан баш.
Абдыраша балалар пек,
Илле чаре тапмакъ керек!
Бири аман къача четке,
Тырмаша тез къарт терекке.
О бири де юзю тѣбен,
Ята ерге, санки ольген.

Аюв келе якъынына,
 Бурун соза къулагъына,
 Къокълагъан сонъ, кечип кете.
 Бала тура, шукюр эте.
 Теректеки досту тюше,
 Мыскъыл эте эм илише.
 — Аюв сенинъ къулагъынъа
 Нелер айтты, сёйле манъа?
 Санъа тиймей, индемеден
 Къайда кетти аюв бирден?
 — Айван — амма акъыл зады,
 Къулагъыма фысылдады:
 «Акъикъий дост агъыр кунъде
 Белли ола, бильчи сен де.
 Достны ташлап къачкъан — яман,
 Ёлдаш олма онъа ич бир заман».

Зиядин Джавтобели

1. Шиирни ифадели окъунъыз.
2. Балалар къайда ёл алдылар?
3. Оларнынъ оглерине не чыкъты?
4. Аюв баланынъ къулагъына нелер айтты?

1. Шиирнинъ сонъунда берильген аталар сёзюни дефтеринъизге язып, эзберленъиз.
2. Достлукъ акъкъында даа насыл икметли сёзлер билесинъиз?

1. «Масаллар алеминде» болюгинде насыл масаллар-нен таныш олдынъыз?
2. Халкъ масаллары языджылар тарафындан язылгъан масаллардан насыл фаркъланалар?
3. Масаллар бизге насыл насиатлар бере? Инсаннынъ насыл мусбет табият чизгилерини шерейлейлер? Насыл чиркин арешетлери акъкъында икяе этелер.
4. Энъ бегенген масалынъыз акъкъында икяе этинъиз.

СЫНЫФТАН ТЫШ ОКЪУВ

ОЗЪ КОЮМ

Корбекуль меним озъ коюмдир. Онынъ сырт тарафында Къырымнынъ энъ юксек тёпеси олгъан Чатырдагъ башыны коклерге догъру узаткъан, булутларнен лаф этип отурыр. Чатырдагъ Къырымнынъ эр тарафында анъылыр. О, чынъларгъа, манелерге биле киргендир. Татар энъ буюк къайгъысыны, яныгъыны айтмакъ ичюн:

«Авдарылды Чадырдагъ, кочъти Къырым,

Энди кимге айтарым гизли сырым?..» — чынъыны сёйлер. Чатырдагънынъ арт ягъыны кениш яйлалар, денъизге бакъкъан тарафыны исе къоба, ешилъ орманлар къаплар.

Мен оларны гузель бир къызнынъ коксюндеки инджи герданлыгъына ошатам. Корбекульнинъ кунъбатысында Чатырдагънен эришип тургъан Хан-Чардакъ тёпеси бардыр. Онынъ янында Бабугъан-яйладан узанып кель-

ген юксек бир тёпе бар. Ене бу сырада, лякин бираз ав-лакътa, аякъларыны Къара денъизге узаткъан Аюв да-гъы Корбекульни селямлап тура. Корбекульнинъ юксекче бир къырына чыкъсанъ, куньдогъушнен сырт арасындаки юксек Демирджи къаясыны корерсинъ. Бутюн бу юксек тёпелерининъ чевре-четини, Чатырдагъда олгъаны киби, гурь ешилъ дагълар, орманлар къаплар. Иште Корбекуль бу гъурурлы дагълар ве орманларнынъ там ортасында ве кичкене байырларнынъ устюнде къурулгъан буюк, беш-алты юз ханели бир татар коюдир. Корбекульнинъ денъизге узангъан этеги устюнде исе, кичкене Алушта шеэри ерлешкен. Корбекульнинъ чевре-чети дерелик, байырлыкътыр, суву чокътыр. Эалиси багъ-багъча ве тютюннен огърашыр. Экин пек аздыр. Илык баарьде узакълардан учып кельген къушчыкълар Корбекульни дженнет беллер, энъ гузель тюркюлерини, йырларыны айта-айта төкерлер. Онынъ ойле гузель айдогъуш ве куньбатышлары, ойле йылтыравукъ, джан чекиджи йылдызлары бардыр ки, оларнынъ къаршысында инсан озюни дженнетте зан этер. Къартлар: «Тувгъан еринъ дженнет!» — дегенлер. Эгер дам тёпелеринде, яни байрам ве сейранларда салынджакъ янларында Корбекуль къызлары:

«Айгиди беним коюм — Корбекулим,

Бутюн Къырым ичинде бир топ гулим» — деп йырласалар, оларнынъ бу ёлда пек чокъ акълары бардыр. Бир лафнен айтаджакъ олсакъ, Корбекуль бутюн Къырым ичинде эр тюрлю гузелликлерини озюнде топлагъан, пери къызлары къадар, гузель бир койдир.

«Айя, айя айненним, осип бую сен бебиим!» —тюркю-сини къаранлыкъ гедже севгили аначыгъымнынъ агъызындан мен дефа оларакъ анда эшиттим. Узун кыш геджелеринде оджакъ башынынъ тавлы атеши къаршысында къомшу къартаначыкъларнынъ

агъызындан пек чокъ масаллар динъледим. Олар меним юрегимде ич бир заман силинмейджек, терен хаял излери быракъкъандыр. Мен татар халкъынынъ маневий байлыгъыны, гузеллигини, кениш барлыгъыны олардан огрендим.

Абибулла Одабаштан

1. Корбекуль кою акъкъында не бильдинъиз?
2. Бу койден, денъизден гъайры насыл дагъ, тёпе ве къаялар корюне? Бу дагъ ве къаялар акъкъында сиз насыл эфсанелер билесинъиз?
3. Абибулла Одабаш тувгъан коюне севгисини насыл сёз ве ибарелернен тарифлей?
4. Икяени бир къач кере окъуп чыккынъыз, ве ашагъы-даки план боюнджа беян язынъыз.

План:

1. Корбекуль ве Чатырдагъ.
2. Кой эалисининъ огърашкъан ишлери.
3. Догъгъан еринъ дженнет.
4. Языджынынъ анасына олгъан севгиси.

ЭКИ РЕССАМ

(масал)

Бир кунъ, эки рессам озъара къонушып отургъанда, бири экинджисине: «Айды, экимиз де бирер ресим япып бакъайыкъ, ангимиз гузель япар экенмиз?» — дей. Экиси де ишке кирише. Биринджи рессам юзюм салкъымларыны пек гузель этип тасвирлеген ресим япып, оны кенди багъына кирген къапунынъ устюне асып къоя. Багъгъа учып кельген къушлар, алданып, ресимни акъыкый юзюм салкъымлары беллеп, чокъумагъа башлайлар. Ресимни корьген адамлар да, пек бегенип, макътайлар. Бу ресимни япкъан рессам экинджи рессамнынъ эвине барып, ондан:

— Сенинъ япкъан ресиминъ къана? — деп сорай.

— Ана, анавы перденинъ артында. Бар да бакъынъыз, — дей къонакъбай рессам.

Мусафирликке кельген рессам перденинъ янына барып, элини узатып, пердени котереджек ола. Амма шу анъ бу, перде дегиль де, ресимнинъ озю экенини анълай. Шундан сонъ кулер юзьнен рессам достунынъ къолуны тутып:

— Аферин санъа, тебриклеим, достум, сен менден де уста ве кямиль чыкътынъ, чюнки мен ойле ресим яптым ки, къушлар алданды. Сенинъ япкъан ресиминъден исе рессам биле алданды, — деген.

1. Биринджи рессам насыл ресим япкъан?
2. Экинджи рессам насыл ресим япкъан?
3. Масалнынъ мундериджесини айтып беринъиз.
4. «Натюрморт» деп неге айталар?
5. Сизинъ фикринъиздже къайсы рессам енъип чыкъты?

ТАВШАН ВЕ БАЛКЪУРТ

(масал)

Кезинтиден къайтаяткъан тавшанчыкъ кимнинъдир: «Ярдым этинъ», — деп, багъыргъаныны эшите. Тавшанчыкъ токътап, чевре-четке бакъа ве орюмчек авына сарылып къалгъан балкъуртны коре. Балкъуртны аджыгъан тавшанчыкъ оны шу арада орюмчек авындан къуртара.

Эйиликни анълагъан балкъурт:

— Сени омюр билля унутмам, — дей тавшанчыкъкъа. Шу вакъиадан сонъ, олар достлашалар. Кунълернинъ биринде тавшанчыкъ балкъуртнен экиси арасында

олгъан вакъианы тавшанларгъа айтып бере. Олар исе, бу вакъиагъа эмиетсиз бакъаракъ, кулелер де:

— Тапкъансынъ кимнен дост олмакъны? Онынъ санъа насыл ярдымы тие биле? Эгер борюнен достлашкъан олсанъ... — дейлер. Лякин тавшанчыкъ, оларнынъ айткъанларына эмиет бермеден, достлугъыны девам эттире бере.

Кушьлернинъ биринде тавшанчыкъ борюнинъ панджасына тюше. Къоркъусындан къалтырай. Борюнинъ панджасындан къуртулып олмайджагъыны да анълай. Шу арада къайдандыр балкъурт етип келе ве борюнинъ бурну тюбюнде айланмагъа башлай. Айланып бурнунынъ устюне къона. Борю, оны къуваджакъ олып, озъ бурнуна панджа ура.

Эм ойле къатты ура ки, йыртыджынынъ сес-седасы тап орманнынъ четлерине де барып эте. Бойлеликле, тавшанчыкъ шу джанаварнынъ панджасындан къуртула. Бу вакъианы эшиткен тавшанлар:

— Балкъуртнынъ озю кичичик олса да, борюни енъген, — деп, шашалар.

Балкъурт керчектен де кичиктир, амма онынъ достлугъы буюк экен, — дей бу вакъианы козетип отургъан къаргъа да.

В. Мешалкин

1. Тавшанчыкъ кимге ярдым этти?
2. Тавшанлар бу достлукъкъа насыл къыймет кеселер?
3. Борюнинъ панджасындан балкъурт тавшанчыкъны насыл къуртара?
4. Бу вакъианы эшиткен тавшанлар не айталар?
5. Масалны окъуп мундериджесини икяе этинъиз.

* * *

Алининъ кѹулагъында тесадюфен насылдыр аджыныкълы бир сес эшитильди. «Бу не экен?» — деп, о, достуны токътатты. Экиси де этрафкъа бакъынып, динълендилер. Сес чалылар ичинден келе эди. Балалар анда чаптылар.

Сыныфдашлар корьгенлерине шашып къалдылар. Бир турначыкъ чалылар арасында кыысылып къалгъан. Бичаре ачлыкътан ве ушюгенинден дыр-дыр къалтырай. Гъарипчик меджалсызлангъанындан къанатларыны котерип оламай. Къаргъа батып къалгъан. Онъ къанаты исе сынгъан. Афыдан ясалгъан къанат киби, асылы тура.

Къушнынъ алыны пек аджыгъан Али Энверге:

— Кель, бичарени алып беслейик. Баарь кельген сонъ, учурымыз, — деди.

Эскендер Фазыл

ЙЫЛ ДЁНЮМИ

(Бир пердели йырлы пьеса)

Иштирак этиджилер:

Къартбаба — Эски йыл.

Къыш, Баарь, Яз, Кузь — Къартбабанынъ огъуллары.

Январь, Февраль, Март, Апрель, Майыс, Июнь, Июль, Август, Сентябрь, Октябрь, Ноябрь, Декабрь — Къартбабанынъ торунлары.

Яш огъланчыкъ — Янъы йыл.

БИРИНДЖИ КОРЮНИШ

Перде ачылгъанда: буюк оданынъ ортасында Эски йыл; диварда буюк бир чалар саат он бир бучукъны косьтере. Эски йыл бир озю.

Эски йыл — Мен январьда яшамагъа башладым.
Бу дюньяда он эки ай яшадым.
Ах, къартайдым, бельден такъат кесильди,
Пенджерен: «Энди кет!» — деп, сес кельди.
Диварда саат чалмаз бугунъ он эки,
Сагълыкълашып етиширим мен бельки.
Эвлятларым, етишинъиз тез мында!
Бир сёзюм бар, омрюмнинъ сонъунда.

ЭКИНДЖИ КОРЮНИШ

Къартнынъ огъуллаары ве торунлаары чапышып кирелер.

Эски йыл — Эй, балаларым, манъа эджель якълаша.

Меним тахтым бир балагъа авуша.
Бирер-бирер манъа эсап беринъиз:
Халкъларгъа сиз насыл хызмет эттинъиз?

Къыш — Мен — бир къышым, сувукъым, чатлама аяз.

Къара ерни мен орыттим ап-пакъ беяз.
Аккъан сувны токътатып, къурдым копюр,
Шу копюрден эмекчи халкълар отер.

Эски йыл — Ах, сен гузель шей яккъансынъ, огълум.

Я бу янынъдаки балачыкълар — кимлер?

К ъ ы ш — Олар — меним огъулларым.
Бунынъ ады — Декабрь, бунынъ — Январь, бунынъ
исе — Февраль.

Эски йыл — Ах, торунчыкъларым, торунчыкъларым,
Келинъиз меним яныма (*башларыны сыйпар*).
Сонъ, сен не яптынъ, Баарь? Айт бакъайым.

Баарь — Къалын къарны, сувукъны гъайып эттим,
Оны корип, къуванды оксюз, етим.
Ешилленди багъ-багъча, чель эм тогъай,
Йырлап энди токътамай чочамий торгъай.
Чешит тюрлю чечеклер къокъып тура.
Кунеш онъа сыджакъны кунъ-кунъден ура.
Айван, инсан, къуш-къуртлар ишке дала.
Чельде чобан къой бакъып, къавал чала.

Эски йыл — Сенинъ къач баланъ бар?

Баарь— Учъ дане. Адлары — Март, Апрель,
Майыс.

Эски йыл — Я сен, огълум, яз, не яптынъ?

Я з — Сыджакълаттым ер юзюни кереги киби,
Экинлернинъ, багъчанынъ кельди эби.
Экин пише чёллерде, чалынып тура,
Басым, черен этелер сыра-сыра.
Бастырмагъа сонъра халкъ ондургъа къоя
Бутюн дюнья къуванып отъмекке тоя.
Хызмет этип, халкъ чельде ёрула, тала,
Къушлар къозлап ювада чыкъара бала.

Эски йыл — Сенинъ огъулларынынъ адлары
не?

Я з — Адлары — Июнь, Июль, Августтыр.

Э с к и й ы л — Келинъиз, торунчыкъларым, отурынъыз яныма (*торунларынынъ башларыны сыйпап севе*). Энди сен башла, Кузь! Сен не эттинъ?

К у з ь — Ягъмур ягъа, кок агълай, сертее ава,
Кунъ къыскъара, ель эсе, гузеллик сава.
Эр кес къышлыкъ азырлай, эвге ташый,
Бойле эте тедарик къарты, яшы.
Япракъ къурып сарара, чёллерде когет,
Къушлар дейлер: «Кетмеге вакъыт, эльбет».
Мектеплерде балалар топлашалар,
Окъув-язув огренмеге чалышалар.

Э с к и й ы л — Сенинъ балаларынънынъ адлары не, огълум?

К у з ь — Бу бирисининъ ады — Сентябрь, бу бириси — Октябрь, о бириси де — Ноябрь.

Э с к и й ы л — Энди, эвлятларым, саат он экиге бир къач дакъкъа къалды. О дакъкъаларны бош кечирмемек ичюн, бир парча ойнанъыз, торунчыкъларым (*торунлар, бир-бирлерининъ эллеринден тутып, алкъаланалар. Ортагъа Къыш, Баарь, Яз ве Кузь тюшелер. Чалгъы къоран авасыны чала, эписи йырлап ойнайлар. Эски йыл отургъан еринден оларны динълей, сейир эте. Саат он экини чала. Оюн токътай. Эски йыл еринден яваш-яваш тура*).

УЧЮНДЖИ КОРЮНИШ

Яш огъланчыкъ къияфетинде Янъы йыл кирип келе.

Эски йыл — Иште, санъа бу тахтым хайырлы олсун!
(*Янъы йыл келип, Эски йылнынъ ерине отура*).

Халкънынъ хатри хош олып, дюнья онъсун!

Мен къартайдым, эвлядым, кетеджегим,

Буны санъа сымарыш этеджегим:

Окъут халкъны, козюн ач, джаиллик кетсин,

Яман-яхшы айырып, акълы етсин.

Янъы йыл — Коктен энип мен ерге, миндим
тахткъа,

Бакъып тааджипнен мен дёрт бир якъкъа.

Халкъкъа бахт кетирдим эм берекет,

Энди дюнья олмайджакъ ич алекет.

Халкълар раат яшайджакъ къасевет-гъамсыз.

Онынъ ичюн олманъыз ич раатсыз.

ПЕРДЕ ЭНЕ.

Асан Чергеев

ШИИРЛЕР АЛЕМИНДЕ

* * *

Дженк далгъасы азабындан чыкъкъан халкъым,
Ташны тешип, озюне ёл ачкъан халкъым,
Сенинъ иле гъурурланам эр кунъ, эр анъ.
Керек исе, олсун санъа джаным къурбан.

Сен олгъанда, манъа догъмуш бутюн алем!
Йыллар кечип кеткенине янмайым мен.
Санъа синъип, сенинъ иле яшайым мен...
Биревлерчюн, тамчы киби, кичик халкъым,
Меним ичюн, денъиз киби, буюк халкъым!

Иса Абдураман

УКРАИНАГЪА

Гузеллиги къарарсыздыр, джандан севем юртумны,
Ашлыкъларгъа толып къала берекетли арманы.
Севем онынъ урь аятлы, шенъ яшы ве къартыны,
Ягъмурлары юзни ювгъан тувгъан Украинамны!
Сачувдан сонъ, хош баарьде гудюрдеген кокюни,
Севем, ельден занларында далгъалангъан экинни.
Эменлернинъ алтын тюске чевирильген чагъыны,
Тарлалары, орманлары, дюльбер багъча-багъыны.
Отлакъларгъа чыкъ тюшкенде, къушлар отькен
танъларны,
Днепрнинъ бойларыны, бол, мукъаддес янларны.
Къаш къарарса, чевре-четте янгъан чыракъларыны,
Ер-емиши, себзеваты, якъын, иракъларыны.
Украина, чечекленир, янгъгыраркен йырларынъ, —
Йырларынъа, севда киби къошулып, мен йырларым.

*Любовь Забашта
(украин шаиреси)*

КЪАРТ ДЖЕВИЗ

Кимерде, юрегим санки кенъ денъиз...
Кимерде, эльбетте, къайгъылы олам.
О вакъыт азбарда даллангъан къарт джеви́з
Терегин корем де, ойларгъа далам.
Йыл сайын даллары джеви́зге толса,
Урлугъын узакъкъа савура еллер.
О, кельген адамгъа сёйленип олса,
Ким биле, не къадар дерт корьген беллер.
Яшады эм корьди о, тюрлю аят,
Чокъ кере фуртуна кыйнады, йыкты.
Яшынлар далларын кьурутты, якты,
Шунынъчюн къабугъы бурюшкен къат-къат.

*Христо Джонев
(болгар шаири)*

АКЪШАМ МААЛИ

Кунеш акъып уфукъкъа батты,
Пенджеремден кумюш ай бакъты.
Мавы кокте янмакъта йылдыз,
Юкълады этраф... Къаарь юмды козь.
Багъчагъа чыкып, кезинем, къайтам,
Ай нурунда тюркюлер айтам...
Бу ер недай тазе, кенъ, сербест,
Унутылды бутюн гъам-къасевет.
Этраф багъча, эвлер — пак, къардай,
Орманда шенъ бульбуллер йырлай.

*Леся Украинка
(украин шаиреси)*

АНА ЮРЕГИ

Ана юрек – денъиз киби раатсыз,
Мераметли, буюк, джумерт юректир.
Аналаргъа къасеветсиз, къаарьсиз
Ве тынч омюр эр кестен пек керектир.
Композитор яза бизчюн макъамлар,
Шаир — шиир,
Йырджы — рухкъа рух къата.
Лякин ана-юрек киби айт, не бар?
Азиз ана, о — адамлар ярата.

*Къара Сеитлиев
(туркмен шаири)*

МУНДЕРИДЖЕ

1-инджи дерс. Якъуп Шакир-Али. Мектеп ве миллий тиль.	3
Абибулла Одабаш. Китап	4

ХАЛКЪ АГЪЫЗ ЯРАТЫДЖЫЛЫГЪЫ

2-нджи дерс. Бешик йырлары.	6
3-юнджи дерс. Бала шиирлери	7
4-юнджи дерс. Тапмаджалар	8
5-инджи дерс. Тезайтымлар	11
6-нджы дерс. Аталар сёзлери.	12
7-нджи дерс. Масаллар	13
Яланджы	14
8-инджи дерс. Мустафа.	16
9-ынды дерс. Чингене ве булут	20
Метинге къоюлгъан суаллер	23
10-унды дерс. Мен де буны тюшюне эдим	24
Чиркий ве арслан	25

КЪЫРЫМТАТАР ЯЗЫДЖЫЛАРЫНЫНЪ БАЛАЛАРГЪА БАХШЫШЛАРЫ СЫРЛЫ ЯЗ ВЕ АЛТЫН КУЗЪ

11-инджи дерс. Зейтулла Албатлы. Яз	28
Зейтулла Албатлы. Кузь	28
Шиир акъкъында	29
Юнус Къандым. Кунешчик	30
12-нджи дерс. Метин. Икяе метини	31
Юсуф Болат. Сельби ве шефтали береги	31
13-юнджи—15-инджи дерс. Умер Ипчи. Къартлар	33
16-нджы дерс. Черкез-Али. Кобелек	42
И. Къая. Кобелеклер	43
17-нджи дерс. Джемиль Кендже. Турналар кочелер.	44
18-инджи дерс. Тариф метини	45
Юсуф Болат. «Балыкъларнынъ ...»	46
19-ынды дерс. Фикир юрютюв метини	47
20-нджи—21-инджи дерс. Эмиль Амит. Денъизде геми ялдай	48

22-инджи дерс. Метинни кыысыларгъа болюв.	
План тизюв	52
Джевдет Аметов. Кузь	52
23-юнджи дерс. Ресим узеринде иш.	54

АНА ЮРТ

24-юнджи дерс. Эшреф Шемьи-заде. «Бу зенгин тиль ...»	56
25-инджи дерс.	
Багъчасарай бойле пейда олгъан	57
Метинни агъызавай шекильде икяе этюв	59
26-нджи дерс. Аюв-дагъ	59
Айя	61
27-нджи дерс. Энвер Къафадар. Ватан	62
Фейзи Юртэр. «Къырымда ...»	64
28-инджи дерс. Абибулла Одабаш. Байрам айы.	64
29-ынджи дерс. Лёман Сулейман. Кучелек.	67
30-ынджи—31-инджи дерс. Метинни язма шекильде	
беян этюв	69
Риза Фазыл, Лютфие Софу. Амет-Ханнынъ балалыгъы . .	70

КУМЮШ КЪЫШ

32-нджи дерс. Зейтулла Албатлы. Къыш	75
Юнус Темиркъая. Къыш ве балалар	76
33-юнджи дерс. Метиннинъ талили	77
Отъмекке урьмет	77
34-юнджи дерс. Абибулла Одабаш. Къыш-уста	79
35-инджи дерс. Шакир Селим. Къарбабаны беклеп	80
36-нджи дерс. Р е с и м у з е р и н д е и ш	82

ЭМЕК СЕВГЕН — БАХТ ТАПАР

37-нджи дерс.	
Зейтулла Албатлы. Эмек севген — бахт тапар.	83
38-инджи дерс.	
Абдулязиз Герайбай. Балкъуртлар ишке башлай.	84
Эрдживан Керменчикли. Истер исенъ	85
39-ынджи—40-ынджи дерс.	
Ибраим Пашиден. Къоркъакъ Неби ве йылан	86

41-инджи дерс. <i>Билял Мамбет. Чебер къыз</i>	89
<i>Билял Мамбет. Дюльгер</i>	90
42-нджи дерс. <i>Юнус Къандым. Маджера</i>	91
43-юнджи дерс. <i>Лёман Сулейман. Сервер ве чечек</i>	92
44-юнджи дерс. <i>Абибулла Одабаш. Чалышыр ве огренемиз</i>	95
45-нджи дерс. <i>Эшреф Ибраим. Кичик усталар</i>	96
<i>Иса Абдураман. Бахшыш</i>	97

ГУЗЕЛЬ БААРЬ

46-нджы дерс. <i>Ашыкъ Умер. Баарь</i>	98
47-нджи дерс. <i>Иззет Эмиров. Къырымнынъ баари</i>	99
48-инджи дерс. <i>Юсуф Болаттан. «Чечек! ...»</i>	100
<i>Зейтулла Албатлы. «Мен — бир баарь ельчигим ...»</i>	101
49-ынджы дерс. <i>Ибраим Бахшиш. Баарь кельди</i>	102
<i>Черкез-Али. «Эмджем къоюн бакъа чокътан ...»</i>	103
50-нджи дерс. <i>Ресим узеринде иш</i>	104
51-нджи дерс. <i>Джевдет Аметовдан.</i>	
<i>Аналар — энъ мукъаддес сёз</i>	105
<i>Билял Мамбет. «Ананы айбетле, ...»</i>	106
<i>Джевауре Меджитова. Ана</i>	106
52-нджи дерс. <i>Шакир Селим. Масал</i>	107
53-юнджи — 54-юнджи дерс. <i>Риза Фазыл.</i>	
<i>Наврез байрамы</i>	109
<i>Шамиль Алядин. Баарь</i>	114

ЧЕТЭЛЬ ХАЛКЪ АГЪЫЗ ЯРАТЫДЖЫЛЫГЪЫ ВЕ ЭДЕБИЯТЫНДАН

55-инджи дерс. <i>Адам Мицкевич. Алушта гедже</i>	115
<i>Адам Мицкевич. Чатырдагъ (Терджиме эткен</i> <i>Шакир Селим)</i>	116
56-нджы—59-ынджы дерс. <i>Ханс Кристиан Андерсен. Титис</i> <i>папийчик</i>	117
60-ынджы дерс. <i>Ахмакъ къашкъыр (къазах халкъ масалы)</i> <i>(Терджиме эткен Аблязиз Велиев)</i>	128
61-инджи—65-инджи дерс.	
<i>Джонатан Свифт. Гулливер девбичимли адамлар</i> <i>арасында (Терджиме эткен Макъсут Сулейман)</i>	129

МАСАЛЛАР АЛЕМИНДЕ

66-нджы дерс. Иса Абдураман. Арслан ве тавшан.	146
67-нджи дерс. Къаплан ве тильки (<i>таджик халкъ масалы</i>) . .	149
Адалетли къады (<i>афгъан халкъ масалы</i>)	150
68-инджи дерс. Къашкъыр насыл этип отьмек пиширеджек ола. (<i>литва халкъ масалы</i>) (<i>Терджиме эткен Аблязиз Велиев</i>)	151
Торгъайчыкъ	153
69-ынды дерс. Эмир Фаикътен. Ведалашув	154
70-инджи дерс. Зиядин Джавтобели. Бала ве аюв	156

СЫНЫФТАН ТЫШ ОКЪУВ

Абибулла Одабаштан. Озь коюм	159
Эки рессам (<i>масал</i>)	161
В. Мешалкин. Тавшан ве балкъурт (<i>масал</i>)	162
Эскендер Фазыл. «Алининъ къулагъында ...»	164
Асан Чергеев. Йыл дёнюми (<i>пьеса</i>)	164

Шиирлер алеминде

Иса Абдураман. «Дженк далгъасы азабындан ...»	169
Любовь Забашта. Украинагъа	169
Христо Джонев. Къарт джеviz	170
Леся Украинка. Акъшам маали	170
Къара Сеитлиев. Ана юреги	171

Навчальне видання

АЛІЄВА Леніє Аблязівна
МУРТАЗАЄВА Гульнар Емірівна

**Літературне читання.
Кримськотатарська мова**

Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням кримськотатарською мовою

Художник Зера Акімова

Редактор *Г. М. Дудакова*
Тех. редактор *М. Дж. Курбідінова*
Худ. редактор *З. Ш. Акімова*
Коректор *Е. А. Ібрагімова*

Формат 70x100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 14,25 Обл.-вид. арк. 12,00.
Наклад 300 прим. Зам. № 1054

Видавець і виготовлювач видавничий дім «Букрек»
вул. Радищева, 10 м. Чернівці. 58000

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.